

**Justitie en geschiedschrijving: reconstructie van het zelfde
verleden met een ander doel.**

Kwalitatief historisch onderzoek op basis van collaboratiedossiers

Tim Gistelinck (01010507)

Promotor: prof. dr. Bruno De Wever

Commissarissen: dr. Helen Grevers en dr. Koen Aerts

Masterproef voorgelegd aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte voor het behalen van de graad van
Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2014-2015

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Een dankwoord	7
Deel I: Inleiding	
1 Probleemstelling.....	8
2 Structuur.....	13
3 Methodologie.....	14
3.1 Onderzoeksmethode	14
3.2 Verwerking.....	18
3.2.1 Methode	18
3.2.2 Persoonsgegevens.....	19
4 Bronnen.....	21
4.1 Waarom strafdossiers?	21
4.2 Toegang tot strafdossiers.....	23
4.3 De structuur van collaboratiedossiers.....	24
4.3.1 Strafdossiers.....	24
4.3.2 Onderzoeksdossiers	25
4.4 Onderzoeksmogelijkheden.....	26
4.4.1 De betichte	26
4.4.2 De getuige.....	29
4.4.3 De verdediging.....	31
4.4.4 De lokale maatschappij	33
4.4.5 De Krijgsauditeur en de Krijgsraad	36
Deel II: Collaboratie en repressie	
1 Inleiding.....	37
2 Collaboratie.....	37
2.1 De term collaboratie.....	38

2.2	Vormen van Collaboratie	42
2.2.1	Politieke Collaboratie	43
2.2.2	Verklikking.....	46
2.2.3	Militaire Collaboratie.....	48
2.2.4	Economische collaboratie	49
2.2.5	Mengvormen	50
2.3	Context van de collaboratie: Wat vooraf ging.....	51
2.3.1	De akkoorden van Loppem: politieke eenheid?.....	51
2.3.2	Het falen van Loppem.....	52
2.3.3	De 'Nieuwe Orde' en Vlaanderen	54
2.4	Context van de collaboratie: Bezet België.....	55
2.4.1	Van angst naar aanvaarding naar polarisatie.....	55
2.4.2	Politiek van het minste kwaad	57
2.4.3	“Het rode gevaar”	58
2.4.4	Verplichte tewerkstelling	59
2.4.5	Jodenvervolging	60
2.4.6	Hoogtepunt en einde	61
2.5	Oorzaken van de collaboratie	61
2.6	Oorzaken van de collaboratie	62
3	Repressie	63
3.1	Begripsafbakening.....	63
3.2	Verloop van de repressie	65
3.2.1	Algemeen	65
3.2.2	Onderzoeksgroep, controlegroep en niet vervolgd.....	68
3.3	Overheidsrepressie in praktijk	71
3.3.1	Militaire rechtbanken	71
3.3.2	De procedure.....	71
3.3.3	Strafuitvoering.....	76
3.3.4	Besluit.....	77

Deel III: Casus oorlogsburgemeesters en-schepenen

1	Inleiding.....	79
2	Lokaal bestuur tijdens de bezetting.....	79
2.1	Lokaal bestuur in België voor de Tweede Wereldoorlog.....	79
2.1.1	Nico Wouters	79
2.1.2	Onderzoeksgroep en controlegroep	80
2.2	Gemeentelijk bestuur onder de Nieuwe Orde	80
2.2.1	Wouters.....	80
2.2.2	Onderzoeksgroep en controlegroep	81
2.3	Goed bestuur.....	82
2.3.1	Wouters.....	82
2.3.2	Onderzoeksgroep en controlegroep	82
2.4	Het falen van de lokale Nieuwe Orde	84
2.4.1	Wouters.....	84
2.4.2	Onderzoeksgroep en controlegroep	85
2.5	Besluit	86
3	Oorlogsburgemeesters tijdens de repressie.....	87
3.1	Inleiding	87
3.2	Politieke zuivering.....	88
3.3	De verdediging van “Goed Bestuur”.....	89
3.3.1	Uit vrije wil?.....	91
3.3.2	Verklikking.....	92
1.1.1.1	Besluit.....	94
4	Het V.N.V.....	94
4.1	Van de geboorte van het V.N.V. tot de verkiezingen van 1936	95
4.2	Van de electorale doorbraak tot de Tweede Wereldoorlog.....	96
4.3	Het V.N.V. tijdens de Tweede Wereldoorlog	97
1	De juridische vertaal oefening van een complexe historische realiteit.....	99

Deel IV: Collaboratiedossiers in de praktijk

1.1	Inleiding	99
1.2	Een voorbeeld: Alfons Van Pee	100
1.2.1	Persoonlijke gegevens	100
1.2.2	Voorlopige hechtenis	100
1.2.3	Aanklachten	103
1.2.4	Onderzoek	105
1.2.5	Rechtszittingen	112
1.2.6	Vonnis	114
1.2.7	Besluit	116
1.3	De rol van het juridische kader	118
1.3.1	De aanklacht en het onderzoek	118
1.3.2	De aanklacht en de bewijslast	121
1.3.3	De aanklacht en de strafmaat	124
1.3.4	Besluit	129
1.4	Een “sociaal” proces?	130
1.4.1	Verklaringen ten laste en ten ontlaste	130
1.4.2	De rol van het gemeentepersoneel	136
1.4.3	De rol van het verzet	139
1.4.4	Besluit	141
1.5	Besluit	143
2	Collaboratiedossiers: juridische bronnen met een historische meerwaarde?	145
2.1	Bezetting	145
2.2	Collaboratie en het V.N.V.	146
2.3	Repressie	147
2.3.1	Burgerlijke partijen	147
2.3.2	Beroep	149
2.3.3	Vervroegde vrijlating	150

2.4 Selectiemethodes.....	151
2.5 Voorkeursmethode.....	152
2.6 Beperkingen.....	153
2.7 Besluit.....	155
Algemeen besluit	157
Lijst van tabellen.....	159
Bibliografie	160
Onuitgegeven Primaire bronnen.....	160
Naslagwerken	162
Scripties	162
Literatuur	162
Krantenartikels.....	165
Online.....	165

Een dankwoord

Deze thesis is op meerdere manieren schatplichtig aan professor Bruno De Wever. Hij speelde als mijn promotor een grote rol bij het tot stand komen van de probleemstelling en was essentieel tijdens de eerste fases van het onderzoek bij de zoektocht naar gegevens over oorlogsburgemeesters. Daarnaast moeten ook Tom en Kim bedankt worden die vaak als klankbord dienden tijdens maaltijden in de brug of treinreizen van en naar het archief. Lieven, Jeroen, Elise, Lieselore, Wouter, Thijs, Lien en vele anderen wisten mijn geklaag over de thesis te doorstaan en me enkele broodnodige zorgeloze momenten te bezorgen. Dries, Kim, Lieven en mijn tante deden me een groot plezier door de thesis grondig na te lezen. Tenslotte moeten ook mijn moeder bedankt worden. Toen ik vier jaar geleden besloot aan een universiteitsopleiding te beginnen was zij de enige die me steunde. Ze had daar op dat moment geen enkele reden voor. Nu, na vier jaar hard werk waar ik intens van genoten heb, heb ik alles aan haar steun te danken

Deel I Inleiding

1 Probleemstelling

Er bestaat een spanning tussen historicus en rechter, beiden bestuderen een nabij of veraf verleden en proberen dat in beeld te brengen. Daar eindigen de gelijkenissen evenwel. Dat blijkt als men de retoriek over hun maatschappelijke rol naast elkaar legt.

“Ik kan het verleden niet tot leven wekken om u de feiten opnieuw te laten beleven. En gelukkig maar, want ik wens niemand in deze zaal de misère toe die deze geschiedenis met zich mee heeft gebracht. Een historicus kan nooit aanspraak maken op de feiten zelf, hij kan slechts zijn interpretatie geven van de feiten. Ik voel me dus verplicht om verantwoording af te leggen over de gekozen titel. Zoals elke historicus kan ik het verleden maar kennen via de bronnen die er getuigenis over afleggen, bronnen die nooit de werkelijkheid zelf zijn maar reeds interpretaties van de werkelijkheid. Daaroverheen schuift de historicus dan nog eens zijn eigen interpretatie. Ik kijk dus naar het verleden doorheen sluiers die onvermijdelijk vervormingen met zich meebrengen. De opvatting als zou het ooit mogelijk zijn één scherp beeld te krijgen van de verleden werkelijkheid is een illusie”¹

Historicus Bruno De Wever beschrijft in 2001 de manier waarop historici omgaan met hun eigen functie als onderzoekers van het verleden. Het verleden is wit noch zwart maar vooral vele tinten grijs. Die houding staat in fel contrast met hoe de gerechtelijke macht haar eigen rol ziet.

“The justice system is the mechanism that upholds the rule of law. Our courts provide a forum to resolve disputes and to test and enforce laws in a fair and rational manner. The courts are an impartial forum, and judges are free to apply the law without regard to the government's wishes or the weight of public opinion. Court decisions are based on what the law says and what the evidence proves; there is no place in the courts for suspicion, bias or favouritism. This is why justice is often symbolized as a blindfolded figure balancing a set of scales, oblivious to anything that could detract from the pursuit of an outcome that is just and fair”²

¹ De Wever, Bruno. “Collaboratie En Repressie: De Feiten.” *Voorwaarts Maar Niet Vergeten. Acta Van De Studiedag Op 9 Juni 2001 in Het Vlaams Parlement over Collaboratie & Repressie*. Ed. Frans-Jos Verdoodt. Gent: Academia Press, 2001. Pp.25–40. .

² “The role of the courts”. In: http://www.cscja-acjcs.ca/role_of_courts-en.asp?l=4. Geraadpleegd op 28/03/2015.

De juridische sector vertaalt het verleden dus naar zekerheden, waarheden en velt een ontegensprekelijk oordeel. Historici daarentegen, of toch zeker moderne historici, benadrukken net de onzekerheid van het verleden, het ongrijpbare.³ Een goed voorbeeld van die moeilijke relatie is hoe er momenteel in de Verenigde Staten wordt omgegaan met de getuigenissen van historici in de Amerikaanse rechtbanken. Historici worden vaak gevraagd om als expert te getuigen in diverse zaken, gaande van discriminatie tot waterrechten. Het Amerikaanse rechtssysteem is gewend aan academische experts die hun wetenschappelijke kennis delen. Deze expertise wordt aanvaard omdat ze op een duidelijke wetenschappelijke methodologie gestoeld is. Historici hebben het echter moeilijk om zich in het hof aan de historische methodologie te houden. Deze botst immers op verschillende manieren met de rechtsgang. Historici worden in hun omgang met historische bronnen vaak geconfronteerd met meerdere versies van hetzelfde verleden, een verleden dat openstaat voor meerdere interpretaties en niet tot een paar zinnen te reduceren is.⁴ Deze spanning tussen de historiografie en de rechtspleging komt af en toe boven water. In de Belgische geschiedenis is een van de beste voorbeelden daarvan de behandeling van de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. De collaboratie met de Duitse bezetter werd zowel door de historiografie en het gerechtelijke systeem onder de loep genomen. Over de collaboratie en de daaropvolgende gerechtelijke vervolging van die collaboratie werd in de tweede helft van de twintigste eeuw veel geschreven en gedebatteerd, niet enkel door historici. De naoorlogse beeldvorming van de collaboratie werd initieel bepaald door een Vlaams-Nationalistisch discours. De tv-reeks ‘*Nieuwe Orde*’ van Maurice De Wilde op de toenmalige BRT doorbrak dit paradigma en leidde tot een breed maatschappelijk debat. De Wilde schetste een heel ambigue beeld van zowel het verzet als de collaboratie. De academische geschiedschrijving volgde en in de loop van de jaren 80 probeerde een nieuwe generatie historici de gevoelige periode uit de vaderlandse geschiedenis in beeld te brengen. Vandaag zijn al heel wat aspecten van de collaboratie uitvoerig in beeld gebracht. Het beeld dat de academische wereld de afgelopen decennia geschetst heeft van collaboratie en repressie is complex en helemaal niet eenduidig. De historische realiteit van de collaboratie bleek niet vatbaar voor een simplistische zwart-wit weergave.

In de laatste decennia ligt de nadruk binnen de historiografie van de collaboratie meer dan ooit op de ‘*grijze zones*’. Sinds de werken van respectievelijk Bruno De Wever⁵ en Martin Conway⁶ over de twee grootste collaborerende partijen, V.N.V. en Rex, ligt de focus steeds meer op de grens tussen accommodatie en collaboratie. Wanneer is men schuldig aan een gewillige samenwerking met de bezetter en wanneer is deze strafbaar? Lieven Saerens bijvoorbeeld onderzocht de rol van Vlaamse

³ Stein, Joshua, *Historians Before the Bench: Friends of the Court, Foes of Originalism* In: *Yale Journal of Law & the Humanities* (April 29, 2013).Pp. 25

⁴ Martin, Jonathan. *Historians at the gate: Accommodating expert historical testimony in federal courts*. In: *New York University Law Review*.. Vol. 78, 4. (Oktober 2003).Pp. 1518-1549

⁵ De Wever, Bruno. *Griep Naar De Macht : Vlaams-nationalisme En Nieuwe Orde: Het Vnv 1933-1945*. Tielt: Lannoo , 1994.

⁶ Conway, Martin. *Collaboration In Belgium : Léon Degrelle and the Rexist Movement 1940-1944*.New Haven (Conn.): Yale university press, 1993.

collaborateurs in de Jodenvervolging en stelde de vraag in welke mate deze actief deelnamen of slechts tegen wil en dank toeschouwers waren.⁷ Nico Wouters stelde gelijksoortige vragen over oorlogsburgemeesters van de “*Nieuwe Orde*”: hoe ver ging men in de samenwerking met de bezetter? Hoe legitimeerde men die samenwerking?⁸ De huidige generatie historici van de collaboratie zijn gefascineerd door de ambiguïteit die inherent is aan het fenomeen. In dat kader valt ook het onderzoek van Aline Sax te situeren die specifiek polste naar de motivaties van de “*gewone*” collaborateur. Al deze onderzoekers komen tot de conclusie dat de grenzen tussen “*gewone*” accommodatie en moedwillige collaboratie flinterdun waren. Collaboratie wordt bijgevolg ook een moeilijk te definiëren fenomeen. Historici hebben de laatste decennia inspanningen gedaan om de ambiguïteit van het begrip collaboratie duidelijk te maken. Professionele historici zijn verplicht om de complexiteit van historische fenomenen te schetsen. In praktijk betekent dit vaak het implementeren van methodologische twijfel en aanvaarden dat er geen absolute waarheid bestaat die objectief kenbaar is. Voor historici is een vraagteken een acceptabel antwoord op de vragen waarmee ze een onderzoek aanvatten. Wie de bronnen en de literatuur over de collaboratie in Vlaanderen doorneemt, wordt geconfronteerd met een gecompliceerde en gelaagde historische realiteit. Ook in individuele gevallen, waar we kunnen beschikken over primair bronmateriaal, blijft het moeilijk om de acties van een individu te reduceren tot collaboratie of accommodatie. Voor een historicus is dit een normale vaststelling, voor een rechtssysteem een onmogelijkheid. Vlak na de bevrijding werd de Belgische justitie belast met de vervolging van collaborateurs. De aanstelling van Krijgsauditeurs, onderzoeksrechters met speciale volmachten, was het begin van wat men later de staatsrepressie zou noemen. Deze onderzoekers en de rechters die oordeelden over beklaagden, werden geconfronteerd met dezelfde ambigue historische realiteit waar hierboven al sprake van was. In een juridische context is voor ambiguïteit en twijfel per definitie weinig ruimte. Rechters zijn verplicht na het aanschouwen van al dan niet overtuigend bewijsmateriaal een eenduidig oordeel te vellen. In tegenstelling tot historici werd zowel de rechter als de onderzoeker verplicht om een complexe sociale realiteit te vertalen naar een juridisch ja/nee-verhaal. De ambigue realiteit van het leven tijdens de bezetting botst dus met de verplichting van de juridische sector om “*recht te laten geschieden*”. Dit roept twee grote vragen op: enerzijds over de praktijk van de juridische repressie en anderzijds over de bruikbaarheid van collaboratiedossiers als historische bron.

Welke procedures gebruikte men om zicht te krijgen op die complexe realiteit? Welk bewijsmateriaal gebruikte men en welke impact had dat bewijsmateriaal op het uiteindelijke verdict? Hadden factoren zoals publieke opinie, het tijdstip van het proces (afstand tot de bevrijding), wetgeving en dergelijke meer impact op het proces? Deze vragen zijn niet nieuw te noemen maar kennen recent wel een

⁷ Saerens, Lieven. *De Jodenjagers Van De Vlaamse Ss : Gewone Vlamingen?*. Tielt: Lannoo, 2008.

⁸ Wouters, Nico. *Oorlogsburgemeesters (1940-1945) : Lokaal Bestuur En Nieuwe Orde In België, Nederland En Noord-frankrijk*. 2004.

heropleving. Het onderzoeksproject “*Justice and Populations*” analyseert de relaties tussen recht en bevolking vanuit een bottom-up perspectief en met oog voor internationale verhoudingen. De focus ligt specifiek op de interactie tussen juridische instellingen, sociale groepen en individuen. Het project voert momenteel verschillende onderzoeken naar de werking van gerechtelijke instellingen, de verhouding tussen het gerecht en de burger, zelfrepresentatie van het gerecht en andere. Het opzet van dat onderzoek is erg breed en zal onder meer een nieuw licht laten schijnen op de berechting van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit onderzoek kan gezien worden als een aanzet in de richting van dergelijk onderzoek, al is het opzet heel wat minder ambitieus. De focus ligt expliciet op de vertaal oefening van het gerecht. Deze masterthesis probeert de vertaal oefening van het gerecht in kaart te brengen door te vertrekken vanuit volgende probleemstelling: hoe vertaalde het Belgische gerecht tijdens de repressie een complexe realiteit naar een eenduidig juridisch oordeel en een gepaste strafmaat? De studie van deze problematiek is mogelijk door de beschikbaarheid van het bronmateriaal dat Krijgsauditeurs en hun substituten verzamelden en waar de krijsgaden hun oordeel op baseerden. Krijgsauditoraten toetsten in een eerste fase af of verdachten Belgische wetten met betrekking tot collaboratie hadden overtreden tijdens de bezetting. Indien genoeg getuigenissen en bewijsmateriaal erop duiden dat een overtreding plausibel was, werd de verdachte aangeklaagd. Vervolgens begon de zoektocht van de Krijgsauditeur of de substituut naar bewijs omtrent deze aanklachten. In een volgend stadium was het aan de Krijgsraad om te oordelen over de zaak. Het verloop van het onderzoek, getuigenissen, bewijsmateriaal, briefwisseling met advocaten, alles wat betrekking heeft tot de zaak vond uiteindelijk zijn weg naar het straf dossier of het collaboratiedossier van de beklaagde. In het geval dat de auditeur besloot dat er niet voldoende grond was voor een aanklacht werd de vermeende collaborateur buiten vervolging gesteld of werd het dossier zonder gevolg geklasseerd. Een intense studie van dit materiaal zou moeten leiden tot antwoorden op volgende onderzoeksvragen:

- Welke wetten waren van toepassing op oorlogsburgemeesters en -schepenen en in welk mate vormden deze het gerechtelijke onderzoek enerzijds en het gerechtelijke vonnis anderzijds?
- Welk bewijsmateriaal werd verzameld door de Krijgsauditeur en hoe staat dat in relatie tot het uiteindelijke vonnis? Aan welk bewijsmateriaal werd meer of minder belang gehecht?
- Wat was de impact van de publieke opinie op enerzijds het onderzoek en anderzijds het vonnis? Hadden brieven vanuit de lokale gemeenschap enig effect? Van wie gingen deze brieven uit?
- Hadden andere sociale actoren invloed op het onderzoek, het vonnis en de strafmaat?

De hierboven geformuleerde spanning tussen de wettelijke wereld en de werkelijke wereld⁹ schept ook vragen over de mogelijkheden van deze collaboratiedossiers voor historisch onderzoek. Vandaag worden deze dossiers door verscheidene academici beschouwd als de belangrijkste onontgonnen

⁹ Deze zinsnede verwijst niet naar de beroemde slogan van Léon Degrelle maar duidt op de kloof tussen de perceptie van de realiteit door een juridische bril en de eigenlijke realiteit.

bronnen over de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar in welke mate kunnen historici een beter zicht krijgen op de historische realiteit van collaboratie en bezetting op basis van een juridische bron die erg selectief naar de historische werkelijkheid keek? Dit is de tweede probleemstelling die aan de basis van dit onderzoek ligt. Ze roept volgende vragen op:

- Wat kunnen deze bronnen historici nog leren over lokale gemeenschappen tijdens de bezetting?
- Over de werking van het V.N.V., sociale relaties, het verzet of de publieke opinie?
- Over overheidsrepressie?
- Wat zijn de voor-en nadelen van het werken met juridische dossiers voor historisch onderzoek?

Deze vragen vormen een aanleiding om dieper in te gaan op de mogelijkheden die collaboratiedossiers bieden aan de studie van collaboratie en repressie. Op basis van een kleinschalig onderzoek als dit is het gevaarlijk om grote plannen te formuleren wat betreft de studie van deze bronnen omdat men slechts met een kleine, onrepresentatieve selectie gewerkt heeft. Wat men wel kan doen is suggesties doen voor toekomstig onderzoek en de mogelijkheden van dit bronmateriaal te schetsen. Deze nuance geldt ook voor mogelijke conclusies wat betreft de eerste probleemstelling. De resultaten van dit onderzoek kunnen nooit als sluitend beschouwd worden als gevolg van de gebruikte selectiemethode. De resultaten van dit onderzoek moeten vooral dienen tot inspiratie voor een systematisch onderzoek op basis van collaboratiedossiers omtrent collaboratie en repressie.

2 Structuur

Het onderzoek is opgesplitst in vier delen. Het eerste deel fungeert als een brede inleiding bestaande uit: een uiteenzetting van de probleemstelling, gevolgd door een methodologische nota en een beschouwing van de gebruikte bronnen. Er wordt dieper ingegaan op de redenen om collaboratiedossiers te gebruiken, de voor- en nadelen van het gebruik en tenslotte ook de actoren die erin voor komen. Het tweede deel is een breed opgevat literatuuroverzicht van de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog en de repressie. Het gaat om elementen die belangrijk zijn om de context waarbinnen collaboratiedossiers ontstaan zijn te begrijpen. In de eerste plaats de verschillende vormen van collaboratie zoals ze gedefinieerd worden door de wetenschappelijke geschiedschrijving en de Belgische justitie. Dit wordt gevolgd door een historisch overzicht van de collaboratie enerzijds en de repressie anderzijds. Deze overzichten worden steeds aangevuld met bronfragmenten uit enkele van de onderzochte gerechtelijke dossiers. Dit laat toe om de relatie tussen context en dossier beter te begrijpen. Het derde deel is eveneens een literatuuroverzicht maar dan specifiek toegespitst op de casus van oorlogsburgemeesters en -schepenen. Dit deel draait in grote mate om de bevindingen van Nico Wouters over oorlogsburgemeesters. Het zou zonde zijn om de kans voorbij te laten gaan om zijn werk te toetsen aan deze specifieke casus. In het vierde deel volgt de uitgebreide analyse van de casus als een antwoord op de in de inleiding geformuleerde centrale probleemstelling. Verschillende elementen zullen al eerder aan bod gekomen zijn, vooral in het derde deel. Dit vierde deel probeert echter een systematische analyse van de dossiers te geven waarbij alle elementen die in de probleemstelling aan bod kwamen geanalyseerd worden. Ook de tweede probleemstelling wordt in dit deel behandeld in een hoofdstuk dat reflecteert over het nut van een systematische studie van collaboratiedossiers. In het algemene besluit wordt het eigen onderzoek geëvalueerd met oog op toekomstig onderzoek.

3 Methodologie

3.1 Onderzoeksmethode

Het is als masterstudent geen sinecure om een onderwerp voor de masterproef te kiezen. Men kan zich immers door verschillende criteria laten leiden: de eigen interesse, de aanwezigheid van bronnen, ... Mijn belangrijkste criterium was relevantie. Het doel was om zowel op wetenschappelijk als maatschappelijk vlak relevant onderzoek te doen. Een onderzoek waarvan de resultaten zouden kunnen bijdragen tot zowel een maatschappelijk als een wetenschappelijk debat. Wie een dergelijk onderwerp zoekt in een Vlaamse context komt al vlug uit bij de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog en de repressie die volgde. Het was professor De Wever die me wees op grotendeels onaangeroerd bronmateriaal betreffende deze twee onderzoeksvelden, zijnde de collaboratiedossiers. Deze dossiers zijn de schriftelijke neerslag van het gerechtelijke onderzoek naar collaborateurs na de bevrijding. De studie van deze dossiers heeft geleid tot de probleemstelling die aan de basis ligt van dit onderzoek.

Het onderzoek vatte aan in oktober 2014 na enkele aftastende gesprekken met professor De Wever, Hellen Grevers en Koen Aerts. In een eerste fase werd er vooral gefocust op een doorgedreven literatuurstudie terwijl de data werd opgezocht om de eerste dossiers te kunnen aanvragen. Vanwege de restricties op de toegang tot strafdossiers was het essentieel dat er bronmateriaal gevonden zou worden met gegevens van oorlogsburgemeesters die lid waren van het V.N.V. In de bestanden opgemaakt door professor De Wever ter gelegenheid van zijn doctoraatsthesis neergelegd bij het Archief en Documentatie centrum van het Vlaams Nationalisme (ADVN), vond ik een steekkaartensysteem met publieke functionarissen die lid waren van het V.N.V.¹⁰ Deze steekkaarten werden destijds opgesteld door De Wever op basis van een lijst gevonden op het hoofdkwartier van het V.N.V. Deze lijst werd door de professor geïdentificeerd als “*ARA KA bundel 944*” en door hem gedateerd als volgt: “*adressenlijst voor dood SDC. Na Delvo leider UHGA*”. De afkorting SDC staat voor Staf De Clercq, leider van het V.N.V. tot aan zijn overlijden op 22 oktober 1942.¹¹ De verwijzing naar Delvo betekent dat de lijst werd opgesteld na de aanstelling van Delvo als leider van de “*Unie der Hand en Geestesarbeiders*” op 19 Maart 1942.¹² Deze datering is niet absoluut maar betekent dat de lijst is opgesteld na het merendeel van de benoemingen van “*Nieuwe Orde*” burgemeesters wat het een uitstekende bron maakt voor de studie van oorlogsburgemeesters. Het zou kunnen dat deze lijst deel uitmaakte van een groter geheel. In heel wat dossiers was een PV opgenomen dat meldde aan de

¹⁰ ADVN Archief Bruno De Wever. D16206.

¹¹ De Wever, Bruno, *op.cit.* .pp. 518

¹² De Wever, Bruno, Gaston Durnez, and Reginald De Schryver. *Nieuwe Encyclopedie Van De Vlaamse beweging*. Tiel: Lannoo, 1998. Pp. 898-899

bevoegde Krijgsauditeur of substituut dat de naam van de betichte voorkwam op een lijst met 1142 namen gevonden op het hoofdkwartier van het V.N.V.

“Bij die documenten bevond zich een lijstenboek waarop de vermeldingen “voor strikt persoonlijke en vertrouwelijk gebruik- 20 juni 1942” voorkomen, vervolgens talrijke namen van leden van het V.N.V. alsook hun hoedanigheid. Staat onder andere in het boek vermeld: Kd.Bergen Schepen Herselt”¹³

Het lijkt erop dat deze lijst tijdens de repressie gebruikt werd als bewijsmateriaal. Een zoektocht naar waar deze lijst zich momenteel zou bevinden heeft niets opgeleverd. Waarschijnlijk is dit een van de documenten waar historici momenteel geen toegang toe hebben. Dit is te betreuren want een dergelijke lijst zou nieuwe mogelijkheden tot onderzoek openen. Dit zal niet de laatste keer zijn in het onderzoek dat de beperkte toegang tot de bronnen van de repressie een rem blijkt op historisch onderzoek.

Op elke steekkaart kwam de familienaam voor, voorafgegaan door de aanspreektitel Kd. (kameraad). Soms werd ook de voornaam vermeld maar vaak enkel de eerste letter. In sommige gevallen wordt het beroep vermeld, bijna altijd een publieke functie en in sommige gevallen zelfs twee. Vervolgens werd bij de helft van de namen het adres vermeld. De woonplaats en het arrondissement stonden steeds vermeld. In totaal gaat het over 633 personen, bestaande uit 361 burgemeesters, 194 schepenen, 10 arrondissementsleiders, 14 bestendig afgevaardigden, 7 arrondissementscommissarissen, twee provinciegouverneurs, een arrondissementssecretaris en een adjunctarrondissementsleider. Er komen ook verscheidene vooraanstaande V.N.V. leden op de lijst voor zoals de kabinetschef van het ministerie van binnenlandse zaken, de algemene secretaris van de partij, de directeur van de controlediensten, de algemeen secretaris van de partij, de propagandaleider, de redactiesecretaris van het blad “*De Nationaal Socialist*”, de inspecteur van de controlediensten van het ministerie van binnenlandse zaken, de leider van de “*Unie der Hand en Geestesarbeiders*” en verschillende andere. De lijst biedt dus een overzicht van publiek actieve leden van het V.N.V. Het was op basis van deze lijst dat er een onderzoeksgroep van oorlogsburgemeesters die lid waren van het V.N.V. kon samengesteld worden. Om toegang te krijgen tot de gerechtelijke dossiers van deze personen is echter meer nodig dan namen. Men verlangt zowel de geboortedatum, de geboorteplaats als de volledige wettelijke voornaam. Daar deze informatie niet voorkwam op de lijst was ik op andere middelen aangewezen. De redding bleek een elektronische databank in het bezit van het CegeSoma te Brussel. Deze databank bevat de gegevens van een grote hoeveelheid veroordeelde collaborateurs. Deze databank is opgesteld op basis van de uittreksels van vonnissen in het Belgisch Staatsblad. Dankzij de tussenkomst van professor De Wever kon ik deze databank inkijken in de kantoren van de vakgroep Geschiedenis. Op basis van deze databank was het mogelijk om op 22/11/2014 een eerste aanvraag te versturen. Dit was

¹³ PV Gerechtelijke politie, *Strafdossier Bergen*. AGK

een willekeurige selectie van oorlogsburgemeesters op de lijst gevonden door professor De Wever. Het is op basis van de studie van deze eerste dossiers dat het onderzoeksopzet verder vorm kreeg.

Het eigenlijke onderzoek focust zich op de gerechtelijke dossiers van oorlogsburgemeesters en enkele schepenen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze dossiers bevatten al het materiaal waar de rechter zijn oordeel op kon baseren. Er bestaat natuurlijk een grote variëteit aan collaborateurs en in het kader van een masterthesis is het onmogelijk om dit alles te vatten. Het concrete onderzoek zal zich beperken tot een onderzoekspopulatie van zeventien oorlogsburgemeesters en drie schepenen uit het gerechtsarrondissement Leuven en een controlegroep van negen oorlogsburgemeester en een schepenen. Deze 10 dossiers uit de controlegroep zijn de eerste opgevraagde dossiers, hun relevantie is beperkt omdat hun selectie niet op basis van strikte wetenschappelijke criteria heeft plaatsgevonden. Het blijft echter wel interessant om de inzichten over de onderzoekspopulatie te toetsen aan andere casussen. De focus van dit onderzoek beperkt zich bewust tot een gerechtsarrondissement. Wie een blik wil krijgen op de praktijk van het onderzoek en de rechtsspraak moet rekening houden met verscheidene variabelen die deze beïnvloeden. Door te focussen op één bepaald gerechtsarrondissement beschikt men over een onderzoeksgroep die relatief gelijkaardig is. De activiteit van het lokale verzet, lokale politieke verhoudingen, de aanwezigheid van spoorwegen of kanalen, ... kunnen allemaal een grote impact gehad hebben op de lokale maatschappij tijdens de bezetting. Deze lokale factoren bepalen mee hoe ver men meeging in de collaboratie maar ook hoe het gerecht na de bevrijding omging met collaborateurs. De focus ligt enkel op oorlogsburgemeesters en-schepenen. Collaboratie is een erg breed fenomeen dat veel verder gaat dan enkel politieke en bestuurlijke collaboratie zoals die door oorlogsburgemeesters en-schepenen. De keuze voor oorlogsburgemeesters en-schepenen komt voort uit praktische beweegredenen. Studenten kunnen enkel specifieke dossiers opvragen. Een grootschalig onderzoek op basis van een willekeurige populatie is dus voorlopig onmogelijk. De gegevens van oorlogsburgemeesters zijn relatief eenvoudig terug te vinden. De keuze voor oorlogsburgemeesters en-schepenen uit één gerechtelijk arrondissement staat dus in functie van een onderzoekspopulatie die onderling vergelijkbaar is. Een van de logische zwaktes van dit onderzoek is dat het zich focust op slechts één soort bronnen. Dit is echter een duidelijke keuze. Het zou interessant kunnen zijn om deze bronnen te toetsen aan bijvoorbeeld mondelinge bronnen of de gemeentelijke archieven van tijdens de bezetting. De focus op de gerechtelijke dossiers laat toe om vooral het juridische proces onder de loep te nemen.

Met de aanvragen van 19/11/2014, 11/02/2015, 24/03/2015 en 21/04/2015 werden er in totaal 50 dossiers aangevraagd van oorlogsburgemeesters en-schepenen. Dat er uiteindelijk slechts 30 dossiers onderzocht zijn ligt aan de relatief hoge foutenmarge bij de aanvraag van de dossiers. Het is immers geen sinecure om het juiste dossier aan te vragen. Het was vaak moeilijk om een persoon op de lijst te linken aan de juiste voornaam, geboortedatum en geboorteplaats in de elektronische databank. De

reden hiervoor is eenvoudig: In vele gevallen waren de familieleden van oorlogsburgemeesters zelf ook betrokken bij de collaboratie. Soms enkel en alleen door lid van het V.N.V. te zijn, in andere gevallen speelden familieleden een actieve rol binnen paramilitaire organisaties of werden ze deel van de S.S. Dit betekent dan ook dat ik vaak het dossier van een broer, zoon of neef in handen kreeg. In sommige gevallen was er geen strafdossier beschikbaar maar wel een onderzoeksdossier. In deze gevallen besloot de Krijgsauditeur dat er geen reden was tot vervolging. De betichten werden in dat geval enkel uit hun burgerrechten gezet. Dit was het geval voor twee oorlogsburgemeesters uit het gerechtsarrondissement Leuven en een schepen uit de controlegroep. Omdat deze tot de onderzoeksgroep behoorden maken deze dossiers integraal deel uit van het onderzoek. Deze dossiers bevinden zich in het Rijksarchief te Beveren. Een andere uitzondering was dat het dossier van een oorlogsburgemeester deel uitmaakte van een collectief dossier. Dit ging dan om een proces waarbij de betichten in een bepaalde relatie tot elkaar stonden en/of soortgelijke feiten gepleegd hadden. Soms werden familieleden samen berecht, soms stonden de oorlogsburgemeester en de gemeentesecretaris samen terecht.

3.2 Verwerking

3.2.1 Methode

Men zou een kwantitatieve studie kunnen doen op basis van strafdossiers en collaboratiedossiers. Zou, zonder een open toegang tot de dossiers is dat simpelweg onmogelijk. De aanvraagprocedure, zowel de praktijk om specifieke dossiers te moeten aanvragen als de wachtperiode, maakt het onmogelijk voor een masterstudent om op grote schaal dossiers aan te vragen en op kwantitatieve wijze te verwerken. Elementen als het inlichtingsbulletin, aanklacht, vonnis,... zouden statistisch geanalyseerd kunnen worden en waarschijnlijk zouden we er veel uit kunnen leren. Maar het is niet enkel bij gebrek aan een grootschalige onderzoeksgroep dat er gekozen is voor een meer kwalitatieve aanpak. Grote delen van de dossiers zijn immers moeilijk kwantitatief te verwerken. De talloze verhoren, brieven maar ook het proces-verbaal van de rechtszitting vormen een vruchtbare bodem voor een inhoudelijk analyse. De retoriek en de argumenten van Krijgsauditeurs, rechters, advocaten, betichte en de lokale maatschappij zijn moeilijk te vatten in cijfers. Dit betekent dat een onderzoeker aan *“reading against the grain”* zal moeten doen waarbij hij zich niet laat leiden door het perspectief van de schrijver, in dit geval een streng juridisch perspectief. Vooraleer de systematische verwerking van de collaboratiedossiers aan te vatten heb ik een tijdlang gezocht of er geen voorbeeld bestond binnen de academische wereld. Die zoektocht bracht echter weinig of geen resultaat op. Dit onderzoek is in grote mate gebaseerd op de onderzoeksmethode die Aline Sax hanteerde in haar doctoraatsthesis.¹⁴

Uiteindelijk is geopteerd voor een gemengde kwantitatieve en kwalitatieve aanpak door middel van een Acces-database. Elk dossier werd onderzocht aan de hand van dezelfde parameters, zowel kwantitatieve als kwalitatieve. Dit onderzoekkader werd opgesteld na een grondige lezing van de eerste tien onderzochte dossiers. Dit kader richt zich op drie specifieke elementen van de strafdossiers:

- De rol van de betichte binnen het V.N.V, voor en tijdens de bezetting. Met oog voor start en einde van het lidmaatschap, de politieke activiteit binnen de partij en functies binnen de partij.
- Het proces en het onderzoek dat vooraf ging. Met oog voor het tijdstip van het aanhoudingsbevel, de eventuele vervroegde vrijlating, de rechtszitting en het vonnis enerzijds. Maar ook het aantal gehoorde getuigen op de zitting, de aanklacht, de hoeveelheid aanklachten voor verklikking, de gevraagde strafmaat, bewijslast, het vonnis, getuigenissen en de rol van de advocaat van de betichte en de betichte zelf tijdens het onderzoek en het proces anderzijds.
- De positie van de betichte binnen de lokale samenleving voor, tijdens en na de bezetting. Met oog voor het tijdstip van de benoeming tot burgemeesters of schepen, of de betichte al dan

¹⁴ Sax, Aline. Voor Vlaanderen, Volk En Führer : De Motivatie En Het Wereldbeeld Van Vlaamse Collaborateurs Tijdens De Tweede Wereldoorlog. 3e dr. Antwerpen: Manteau/Prometheus, 2012.

niet lid van de gemeenteraad was voor de oorlog, de rol van het verzet en het gemeentepersoneel tijdens het onderzoek, het aantal brieven ten laste en ten ontlaste.

Dit lijkt een erg breed interpretatiekader, in realiteit is zelfs dit een selectie. Het is ook enkel toepasbaar op strafdossiers, daar zal dan ook de focus van het onderzoek op liggen. Er zijn verschillende factoren die wegens tijdsgebrek hier niet aan bod zullen komen maar hopelijk in toekomstig onderzoek wel. In een omvangrijkere analyse zou ook de procedure tot eerherstel, de beroepsprocedure en de procedure tot vervroegde invrijheidstelling in beeld gebracht kunnen worden. Wat betreft de maatschappelijk positie van oorlogsburgemeesters zou men de strafdossiers ook kunnen toetsen aan de gemeentelijke archieven en in sommige gevallen zelfs nog aan mondelinge getuigenissen. Een belangrijke opmerking: Het onderzoek beperkt zich tot de inhoud van de dossiers in eerste aanleg als het gaat om strafdossiers. Deze keuze wordt verderop uitgelegd maar is vooral gemaakt uit praktische overwegingen.

3.2.2 Persoonsgegevens

Er is nog een kwestie waar elke onderzoeker die een dergelijk gevoelig onderwerp als collaboratie en repressie aanneemt zich over zal moeten uitspreken: wat met de verwerking van persoonsgegevens? Koen Aerts beargumenteerde zijn keuze om de namen van geëxecuteerde en begenadigde personen in zijn onderzoek weer te geven met drie argumenten.¹⁵ Argumenten waar dit onderzoek zich bij aansluit in zijn keuze om de namen van betichten weer te geven.

- Het niet weergeven van namen van betichten zal toekomstige onderzoekers onnodig belemmeren. Stel dat men in de toekomst bijvoorbeeld een nauwkeurige studie zou maken van de repressie en/of de collaboratie in het gerechtsarrondissement Leuven. In dat geval zou het zonde zijn als men geen gebruik zou kunnen maken van de resultaten van dit onderzoek.
- De namen van oorlogsburgemeesters en-schepenen zijn moeilijk een publiek geheim te noemen. In verschillende publicaties, zoals die van Nico Wouters, komen de namen van verscheidene oorlogsburgemeesters voor. Daarnaast zijn de gemeentelijke archieven van de gemeenten waar oorlogsburgemeesters hun functie uitoefenden over het algemeen raadpleegbaar door het bredere publiek. Deze namen circuleren met andere woorden dus al. In deze scriptie is dat weliswaar in de context van hun proces. De intenties van dit onderzoek zijn echter louter wetenschappelijk. Het doel is inzicht te krijgen in de sociale en juridische dimensies van de gerechtelijke repressie van de collaboratie, niet om mensen aan de schandpaal te nagelen. Zij die die intentie zouden hebben, zijn daarvoor niet afhankelijk van dit schrijven daar de namen helemaal niet zo moeilijk te achterhalen zijn.

¹⁵ Aerts, Koen *"persona Non Grata": Genadeverlening Bij Ter Dood Veroordeelden Tijdens De Repressie Na De Tweede Wereldoorlog (1944-1950)*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2005, pp. 12. (promotor: prof. Dr. B. De Wever)

- Ten slotte heeft het College van procureur-generaals mij ook de schriftelijke toestemming verschaft om deze namen te gebruiken. Mits er steeds vermeld wordt of de betichte later eerherstel of amnestie heeft verkregen. De gegevens van derden die niet veroordeeld werden, worden conform de wensen van het College niet vermeldt. Bij deze volgen de namen van de personen die eerherstel gekregen hebben: Theodoor Willemyns, Ludovicus Roeykens, Jules Celis, Léon Verstraeten, Hubert Verschraegen, Josphe Cool en Lucien Behiels.

In tabellen zullen geen namen getoond worden maar wel het identificatienummer van de onderzoekspersoon: een nummer voorafgegaan door de letters OP. Dit nummer is de plaats van de onderzoekspersoon op de voornoemde lijst van het V.N.V. Namen worden enkel genoemd als er concreet over bepaalde casussen gepraat wordt.

4 Bronnen

4.1 Waarom strafdossiers?

Strafdossiers, onderzoeksdossiers en genadedossiers bevatten vaak uiteenlopende soorten schriftelijk bronmateriaal waar het gedrag van collaborateurs tijdens de oorlog niet alleen in kaart wordt gebracht maar net zo goed hoe dat gedrag anderen beïnvloedde. Brieven, aanklachten, communicatie met de bezetter, communicatie met collaborerende bewegingen,... Deze dossiers vormen een schat aan informatie. Wie de collaboratie of de repressie vanuit een nieuwe invalshoek wil bekijken kan niet om deze dossiers heen. De studie van deze dossiers kan tot nieuwe inzichten leiden en door de mythevorming rond collaboratie en repressie heen prikken. De inhoud van deze dossiers heeft tot nu toe slechts een marginale rol gespeeld in het historisch debat. Dat ligt aan meerdere factoren maar heeft als gevolg dat het maatschappelijke beeld over collaboratie en repressie niet gebaseerd is op de belangrijkste primaire bronnen. Dossiers werden wel vaak gebruikt in functie van een specifiek onderzoek. Zo maakte Bruno De Wever gebruik van de strafdossiers van vooraanstaande partijleden van het V.N.V. in zijn studie van die partij. Nico Wouters deed hetzelfde met genadedossiers en strafdossiers van oorlogsburgemeesters. In het geval van deze twee voorbeelden stond de studie van de juridische dossiers in het kader van een specifieke studie die vooral een feitelijk overzicht wou geven van bepaalde historische fenomenen.

Recente voorbeelden van studies die gebruik maken van strafdossier tonen aan dat een meer systematische studie van strafdossiers mogelijk is. Aline Sax doorprikte met haar doctoraatsthesis verscheidene mythes over de Vlaamse collaboratie. In deze studie toetste ze de voornaamste theses over de motivaties en denkbeelden van Vlaamse collaborateurs af aan strafdossiers die zowel egodocumenten, context als reflecties van derden bevatten. Haar werk toonde het grote potentieel aan van deze dossiers voor diepgravend inhoudelijk onderzoek. Het bovenstaande laat de keuze voor strafdossiers als bron voor een onderzoek over collaboratie logisch klinken. Dat is het niet. Het historische debat over collaboratie en repressie was lange tijd gebaseerd op mondelinge bronnen. Dit mag niet verbazen gezien de beperkte toegang tot schriftelijke bronnen. Het huidige maatschappelijke beeld van collaboratie en repressie is gevormd door mondelinge representaties van een gecontesteerd verleden. De documentaires van Maurice De Wilde zijn een voorbeeld van hoe de mondelinge getuigenissen mee het beeld van collaboratie en repressie geschapen hebben. Ook nieuwe onderzoekers zouden ervoor kunnen kiezen om enkel op orale bronnen te steunen. De belangrijkste reden om dat niet te doen verwoordt Aline Sax in haar gepubliceerde doctoraatsthesis.

“Zoals ik in het vorige hoofdstuk aanhaalde, is de beeldvorming over de collaboratie en de beweegredenen voor die collaboratie, een eigen leven gaan leiden. Collaborateurs cultiveerden een zelfbeeld dat erg eenzijdige nadrukken

legde en heel selectief bepaalde zaken uitwiste. Deze beeldvorming kwam deels bewust, maar ook deels onbewust tot stand en de verschillende contacten met oud-collaborateurs en/of hun kinderen en kleinkinderen bewezen dat deze beeldvorming die na de oorlog gecreëerd werd nog steeds diep geworteld zit. Interviews zouden dus maar uit hetzelfde vaatje tappen en slechts aantonen hoe goed deze eenzijdige beeldvorming geïnterioriseerd werd”¹⁶

Mondelingen getuigenissen zijn zelden eenvoudig te interpreteren maar wat getuigenissen omtrent collaboratie en repressie betreft, wordt men inderdaad vaak geconfronteerd met een ingeburgerd narratief. Dit geldt zowel voor collaborateurs als verzetsleden. Deze narratieven hebben zich na de oorlog verspreid en bepalen, jaren na de feiten, mee het verhaal van ooggetuigen. Een tweede reden waarom mondelinge geschiedenis zich niet leent tot dergelijk onderzoek is van een meer praktische aard. 2015 ligt 71 jaar na de bevrijding van België, bijgevolg worden ooggetuigen die bewust de collaboratie en de repressie hebben meegemaakt steeds schaarser. Om deze twee redenen worden strafdossiers een steeds belangrijkere bron voor het onderzoek naar de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse berechting ervan. Hieronder wordt ingegaan op de specifieke ontstaansgeschiedenis van strafdossiers en onderzoeksdossiers, de selectie van de gebruikte dossiers, de eigenlijke inhoud en de toegankelijkheid van de dossiers. De context van de repressie waarbinnen deze dossiers ontstonden, wordt in deel II uitgebreid toegelicht.

¹⁶ Sax, Aline, op.cit, Pp. 28

4.2 Toegang tot strafdossiers

De toegankelijkheid van deze strafdossiers is voor vele Belgische historici een gevoelige zaak. In 2013 verscheen in *De Standaard* van 26/06/2013 een opiniestuk van Bruno De Wever, Pieter Lagrou, Xavier Rousseaux en Herman Van Goethem, hoogleraars geschiedenis van respectievelijk UGent, ULB, UCL en UA. Sinds de jaren '70 konden de 400.000 collaboratiedossiers vrij geconsulteerd worden. Dit gebeurde onder andere in de context van onderzoeken naar Jodenvervolging en politieke bewegingen tijdens de bezetting ... De archieven waren essentieel voor de academische beeldvorming van collaboratie en repressie. In 2010 echter werd de toegangsprocedure tot deze dossiers drastisch gewijzigd¹⁷. Een antwoord op de vraag om inzage liet vanaf dan gemiddeld 6 à 9 maanden op zich wachten. Dit limiteert in grote mate de mogelijkheden om actief onderzoek te doen op basis van deze bronnen. Niet alleen de periode waarop de aanvraag behandeld werd beperkte de onderzoeksmogelijkheden, ook de nieuwe toegangsvoorwaarden deden dat. Dossiers van veroordeelde collaborateurs die later eerherstel hadden gekregen (het gaat om een groot deel van de ca. 56.000 veroordeelden) waren onder de nieuwe regelgeving niet langer beschikbaar. Dat die dossiers niet langer zouden mogen ingekeken worden zou betekenen dat een heleboel dossiers voorgoed buiten het bereik van onderzoekers zou gesteld worden. Zij die later eerherstel kregen, waren naar alle waarschijnlijkheid collaborateurs van een kleiner kaliber. Een onderzoek dat zich enkel baseert op de dossiers van diegenen die geen eerherstel kregen zou dus per definitie onrepresentatief zijn voor de veroordeelden van collaboratie in het algemeen. De druk die de academische wereld uitgeoefend heeft, had wel degelijk effect. Zij het niet zoveel als men wel zou willen. Een aanvraag tot inzage moet nog steeds goedgekeurd worden door het College van procureurgeneraals. De toegang tot dossiers van veroordeelden die later eerherstel kregen is wel hersteld. Ook de termijn waarbinnen men toegang krijgt tot de dossiers is verbeterd. Wat de eigen aanvragen van dossiers betreft besloeg de wachttijd ongeveer twee maanden. Er is dus zeker sprake van verbetering. De dossiers van veroordeelden bevinden zich momenteel in het depot Cuvelier van het Algemeen Rijksarchief waar ze ook geraadpleegd kunnen worden mits toestemming van het College. Desondanks blijft het een vreemde ervaring om in de leeszaal van het depot te zitten en te beseffen dat de bronnen waar je al een maand op zit te wachten zich gewoon een verdieping lager bevinden.

¹⁷ De Wever, Bruno, Pieter Lagrou, Xavier Rousseau, et al. "Oorlogstrauma's Achter Slot En Grendel." *DE STANDAARD* 2013 : 38–39.

4.3 De structuur van collaboratiedossiers

4.3.1 Strafdossiers

Een strafdossier bevat vaak een heel scala aan documenten, gaande van verhoren en bewijsstukken tot brieven à décharge en petities. Elk strafdossier heeft in theorie dezelfde structuur. Deze structuur wil nog wel eens verschillen van arrondissement tot arrondissement maar normaal gezien bevat elk dossier steeds dezelfde vier delen. Dit zijn de stukken betreffende de terechtzitting, voorlopige hechtenis, het onderzoek en de vormstukken. Andere documenten zitten in het dossier afhankelijk van de verschillende procedures die tijdens en na het proces aanhangig gemaakt zijn. Het betreft dan stukken over de voorlopige hechtenis, beroep, epuratie, cassatie en strafuitvoering. “*Vormstukken*” brengen basisinformatie naar voren omtrent de betichte¹⁸. Het gaat dan in de eerste plaats om inlichtingenbulletins die het krijgsauditoraat verkregen heeft van de lokale politie aan de start van het onderzoek. Concreet betekent dit de naam, voornamen, roep-of bijnamen, valse namen. Ook de geboortedatum, geboorteplaats, moedertaal, woonplaats, nationaliteit, burgerlijke staat, naam huwelijkspartner, geboortedata van eventuele kinderen, opleidingsniveau, beroep en militaire staat van dienst worden vermeld. Er komt ook informatie aan bod betreffende de huidige verblijfplaats van de betichte (geïnterneerd, onder politietoezicht of voorwaardelijk in vrijheid gesteld?). Andere vormstukken zijn de akte van geboorte en het strafblad van de betichte.

“*Stukken betreffende de voorlopige hechtenis*” betreft het arrestatiebevel of, indien de betichte voordien al geïnterneerd is tijdens de straatrepressie, een PV dat het tijdstip van internering aangeeft. Indien de verdediging de voorlopige invrijheidstelling heeft aangevraagd bevindt zich in dit deel ook de officiële aanvraag tot voorwaardelijke vrijlating. De correspondentie tussen Krijgsauditeur en Consultatieve Commissie, die verantwoordelijk was voor de beslissing wat betreft de invrijheidstelling, bevindt zich ook in de map, net als het uiteindelijke besluit. Brieven van advocaten, familie en sympathisanten bevinden zich soms in deze map maar ook in de map “*stukken van onderzoek*”.

De “*Stukken van onderzoek*” zijn de schriftelijke neerslag van het eigenlijke onderzoek. Het is dit deel van het dossier waar kwalitatief onderzoek zich het meest op zal focussen. Vaak is het met voorsprong de lijkigste map van het dossier. Ze bevat dan ook een amalgaam van documenten. De Krijgsauditeur was voor een groot deel van zijn onderzoek afhankelijk van onderzoek verricht door de lokale politie en/of de Rijkswacht. De correspondentie met deze diensten gaat van schriftelijke verklaringen tot Pv's van verhoren of verklaringen van getuigen en betichten, bijgevoegde bewijsstukken, huiszoekingsbevelen en dergelijke bevinden zich allemaal in het dossier. Maar ook brieven van de advocaat van de betichte, brieven van burgers die steun willen betuigen aan de betichte of hem net van bepaalde zaken willen beschuldigen, maken deel uit van de stukken van onderzoek. De Krijgsauditeur

¹⁸ Er wordt specifiek gekozen voor de term betichte in plaats van alternatieven zoals beschuldigde, verdachte of andere. Dit is immers de term die in de strafdossiers werd gehanteerd.

verrichtte ook zelf actief onderzoek, de Pv's van zijn diensten, de bewijsstukken die hij opspoorde en dergelijke meer maken evengoed deel uit van het dossier. Ten slotte moeten ook de Pv's van de Dienst van de Veiligheid van de Staat vermeld worden. Deze controleerden of de betichte op lijsten van *“anti-vaderlandsche groeperingen”* terug te vinden was. Deze lijsten lopen van abonnementslijsten van een politiek getint weekblad tot ledenlijst van politieke organisaties zoals het V.N.V. of de *“De Vlag”*. Kortom: deze map bevat zowat alle resultaten van het onderzoek. De Pv's van verhoren zijn meestal overvloedig aanwezig maar de aanwezigheid van bewijsstukken varieert van dossier tot dossier: foto's, propaganda, dagboeknotities, ledenlijsten tot correspondentie met de Feldkommandatur en het Arbeidsambt.

De *“Stukken van de terechtzitting”* zijn de schriftelijke weerslag van de eigenlijke rechtszitting(en). Dit bevat enkele heel informatieve stukken. De *“Uiteenzetting der zaak”* geeft een overzicht van de zaak, de rol van de betichte tijdens de oorlog, mogelijke daden van collaboratie,... Het proces-verbaal van de Openbare Zitting is een schriftelijke neerslag van de rechtszitting. Het zijn vooral de verklaringen van getuigen en betichte die hierin worden opgetekend. Het eigenlijke vonnis bevindt zich in de *“Conclusie van het Openbaar Ministerie”*. In de *“Staat van vereffening”* worden de kosten van onderzoek en proces opgetekend en aangerekend aan de betichte.

De andere onderdelen van het strafdossier zijn optioneel en maken niet per definitie deel uit van een strafdossier, al is dat voor de *“Stukken van Epuratie”* in veel gevallen wel zo. De auditeur was dankzij de besluitwet van 19/09/1945 bevoegd om sancties op te leggen aan de veroordeelde, zonder consultatie van de Krijgsraad. Epuratie betekende de toevoeging van een persoon op een lijst waardoor deze vervallen wordt verklaard van zijn burgerrechten. In praktijk betekende dit het verlies van het stemrecht, het recht op een pensioen, het recht op het uitoefenen van bepaalde ambten zoals leerkracht, advocaat, dokter ... Deze map bevat de vorderingen tot betekening van de inschrijving op de lijst. Indien er beroep werd aangetekend tegen de beslissing van de Krijgsraad werden de *“Stukken van beroep”* toegevoegd aan het dossier. Deze bevat de vermelding van het beroep en de uiteindelijke beslissing in beroep. Indien het beroep geen soelaas opleverde voor de veroordeelde was er nog altijd het Hof van Cassatie. Men kon geen beroep doen op het Hof als een vorm van hoger beroep. Het Hof kon enkel oordelen of er al dan niet aan bepaalde vormvereisten was voldaan. Dit gebeurde echter zelden of nooit. Ten slotte zijn er ook de *“Stukken van strafuitvoering”*, deze vermelden normaliter het tijdstip waarop de strafuitvoering ingang heeft genomen en de voorwaarden voor een voorwaardelijke vrijlating.

4.3.2 Onderzoeksdossiers

Een onderzoeksdossier is per definitie een stuk kleiner qua omvang dan een strafdossier. Het bevat normaal gezien wel drie delen die hier boven ook al aan bod kwamen *“Vormstukken”*; *“Stukken*

betreffende de voorlopige hechtenis” en *“Stukken van onderzoek”*. De *“Stukken betreffende de voorlopige hechtenis”* bevatten in onderzoeksdossiers geen verklaring van voorlopige invrijheidstelling zoals in sommige strafdossiers maar de beslissing tot buitenvervolginstelling of klassering zonder gevolg. Daarnaast bevat het ook de gebruikelijke informatie over de internering. De *“Stukken van onderzoek”* in deze dossiers bevatten vooral verhoren afgenomen door de Rijkswacht of de lokale politie. Daarnaast ook nog de correspondentie van de substituut omtrent het onderzoek. Dit deel van het dossier is opvallend minder lijkig dan bij de strafdossiers. De *“Stukken van epuratie”* komen voor in elk van de 10 onderzoeksdossiers die doorgenomen werden. Een onderzoeksdossier bevat normaal gezien dus minder informatie dan een strafdossier.

4.4 Onderzoeksmogelijkheden

Niet alle onderdelen van een strafdossier zijn even vruchtbaar voor onderzoek. Aline Sax maakte in haar doctoraat plaats voor een onderdeel waar ze de nuttigste documenten uit een strafdossier besprak en aangaf wat de mogelijkheden en limieten waren van deze documenten. Het volgende onderdeel is in grote mate gebaseerd op dat hoofdstuk¹⁹ maar vertrekt van de actoren in de dossiers en wordt aangevuld met bevindingen en bronfragmenten uit de onderzochte casus. De focus ligt hier niet zozeer op de documenten zelf maar wel op de actoren waar ze ons informatie over bezorgen. De focus van dit onderdeel ligt op de strafdossiers en niet op de onderzoeksdossiers. Binnen de onderzoeksdossiers komen dezelfde actoren aan bod (met uitzondering van de Krijgsraad) zij het minder uitgebreid. Wat geldt voor de strafdossiers betreffende deze actoren geldt tot op zekere hoogte dus ook voor de onderzoeksdossiers.

4.4.1 De betichte

De betichte komt binnen een strafdossier op vier verschillende manieren aan het woord. Ten eerste in verklaringen afgenomen door de lokale politie, de Rijkswacht of de substituut. Deze verklaringen werden opgetekend in een proces-verbaal. Ook tijdens het proces komt de betichte aan het woord, normaal gezien (maar niet altijd) aan de start van de rechtszitting. Deze verklaring maakt normaal gezien steeds deel uit van het PV van de zitting. Een andere manier waarop de betichte aan het woord komt zijn brieven van de betichte aan de substituut. Ten slotte zijn er ook brieven en toespraken van de betichte tijdens de bezetting die in het strafdossier zitten als schriftelijke bewijsstukken. De verklaringen van de betichte zijn vaak de belangrijkste egodocumenten van een vermeende collaborateur die een historicus tot zijn beschikking kan hebben. Het is een van de zeldzame bronnen waar de collaborateur zelf aan bod komt en zijn eigen daden tijdens de bezetting kan verklaren en contextualiseren. Het dossier bevat alle verklaringen die een betichte in de loop van het onderzoek heeft afgelegd. Dit betekent logischerwijze dat er soms een grote kloof kan gapen tussen het eerste

¹⁹ Sax, Aline. op.cit. Pp. 38-49

verhoor door de lokale politie en de uiteindelijke verklaring die de betichte aflegt tijdens de rechtszitting. De betichte zal immers telkens opnieuw geconfronteerd worden met nieuw bewijsmateriaal, nieuwe getuigenissen,... die zijn oorspronkelijke verklaringen ongeloofwaardig kunnen doen uitschijnen. Het is dan ook belangrijk om te benadrukken dat deze bronnen voortkomen uit een juridische context waar de betichte terecht staat en zijn verklaringen onderdeel zijn van een proces dat voor hem levensbepalend is. Het brengt ons bij de kwestie van het proces-verbaal als een historische bron. Dit document wordt opgesteld door een ambtenaar en bevat volgens de definitie aangehaald door Sax: *“Een chronologisch, nauwkeurige en objectief relaas bevat van eigen vaststellingen en opsporingen, afgelegde verklaringen en bekomen inlichtingen”*. De Pv’s functioneerden tijdens het proces als bewijsmateriaal. Het belang dat gehecht werd tijdens het eigenlijke proces was echter compleet afhankelijk van de rechtbank. Om een Pv als een historische bron te gebruiken moet men zich bewust zijn van twee factoren die het discours van de betichte kunnen beïnvloeden. Een verklaring in een proces-verbaal, zoals het onderstaande, lijkt een monoloog te zijn van de betichte, in werkelijkheid werd de verklaring van de betichte gestructureerd door de vragen van de ondervrager.

“Ik ben lid geworden van het V.N.V. In 1941 met het inzicht tot het bekomen van de plaats van Burgemeester te Werchter. Ik was inderdaad zonder betrekking en daar den Burgemeester van Werchter regelmatig ontslag genomen had, heb ik mijn kandidatuur gesteld.... Bij het aanvaarden van het ambt van burgemeester heb ik enkel gehad een broodwinning te hebben en de bezetting voor mijn medeburgers zo licht mogelijk te maken... Ik ben steeds Vlaamschgezind geweest, doch nooit Duitschgezind. Bij nader onderzoek in de gemeente ben ik overtuigd dat elke betrouwenswaardige persoon deze inlichtingen zal bevestigen. Ter inlichting wil ik er nog op wijzen dat ik in de maand Augustus 44, mijn vrouw ben verloren en dat ik met twee kinderen van 1 en 2 jaar achterblijf”²⁰

Dit brengt ons bij het probleem van meerstemmigheid. De neergeschreven verklaring van de betichte is slechts een reflectie van de eigenlijke interactie tussen betichte en ondervrager. De ondervrager schrijft het Pv in functie van de bewijsvoering van het proces en maakt gebruik van juridisch standaardformuleringen. Het is vaak moeilijk te bepalen wat “zuivere” uitspraken van de betichte zijn en wat formuleringen van de ondervrager zijn. Sax benadrukt dat er twee stemmen doorklinken in de getuigenverklaringen, de formele van de ondervrager en de informele van de betichte. De vragen die het verhoor structureren werden in de onderzochte dossiers nooit vermeld in de schriftelijke neerslag. Men kan wel aanvoelen dat er bepaalde vragen gesteld werden door abrupte onderwerpsveranderingen. In het bronfragment bijvoorbeeld betekent het woord *“inderdaad”* er op dat de betichte een vraag van

²⁰ Verhoor. *Strafdossier Isidoor De Meyer*. AGK

de ondervrager bevestigend beantwoord. De stelling dat een betichte wel of niet Duitsgezind was komt in heel wat verhoren plots uit de lucht vallen wat erop wijst dat dit een vaste vraag was bij het verhoren van betichten en getuigen. Een grondige lezing van de verhoren maakt vaak duidelijk welke vragen op welk moment gesteld werden. In een dossier zullen veel verhoren dezelfde structuur hebben met gelijkaardige onderwerpswijzigingen, wat duidt op gerichte ondervraging van de betichte. Dit geldt vooral voor de verklaringen tijdens het onderzoek en niet voor deze op het proces. Die verklaringen zijn immers korte en summierse antwoorden van de betichte op de voorgelezen aanklacht.

Er zijn twee gelegenheden waarbij de betichte in theorie zonder enige bemoeienis aan het woord komt. Enerzijds in het bewijsmateriaal (tijdens de bezetting), anderzijds in de brieven van de betichte aan de Krijgsauditeur. In de dossiers van oorlogsburgemeesters speelden sommige betichten een actieve rol tijdens het onderzoek. In heel wat gevallen schreef de betichte brieven naar de substituut om deze op bepaalde punten te wijzen betreffende het onderzoek, aanklachten tegen te spreken, te wijzen op mogelijk getuigen,... De tussenpersoon van de ondervrager valt weg bij deze bron, wat betekent dat men het originele discours van de betichte kan lezen.

In het bewijsmateriaal zijn brieven van politiek personeel terug te vinden aan het arbeidsambt, de gouverneur, de gewestleider van het V.N.V.,... Die brieven zijn vaak belangrijk als bewijsmateriaal voor aanklachten van verklikking en politieke collaboratie. Wat deze brieven betreft kan men ervan uitgaan dat deze bijna zeker van de hand zijn van de betichte zelf. Publieke vlugschriften en toespraken daarentegen zijn een andere zaak. Deze werden na de oorlog vaak teruggevonden en ingesloten in het dossier als een bewijs van de activiteit van de betichte op het vlak van propaganda. Deze vlugschriften werden vaak opgehangen in de gemeente om de bevolking uit te nodigen op een bijeenkomst of een begrafenis en waren ondertekend door de burgemeester. Dit waren meestal prachtstukjes van propaganda zoals in het geval van dit vlugschrift in het dossier van Joseph Cool, oorlogsburgemeester van Lede.

“In deze Paaschdagen herinneren wij ons, Pilatus die aan de opgewonden menigte de vraag stelde: “Wie verkiest gij? Barrabas of Jesus van Nazareth” En de misleide Joden verkozen Barrabas! Zal ons volk ook dezen dwazen weg opgaan? Zal in den strijd voor de toekomst van Europa, Moskou het halen op de beschaving? Zullen meer en meer, onze volksgenooten, belogen en bedrogen door Joden en andere soortgenoten, zich afkeeren van de idealen door het Nationaal-Socialisme verkondigd en verder afglijden naar het verbeestende profitarisme, waar misbruik en gewinzucht, geloof en dogma zijn. Zal het kapitaal, U arbeider van hand en geest, gebonden houden?! Wij, we staan tegen het Bolsjevismus! Onvoorwaardelijk! Waarom gij niet? Durft gij niet? Of wilt ge wachten tot morgen? En den terugkeerd verhopen van zegevierende

*Engelschen, die over puinhoopen en lijken van U, van ons, zouden terugkomen in dit land! Is uw begrip zoo klein, uw geheugen zoo kort? Zijt ge uw eigen juichkreet vergeten toen de verlossende Duitsche legers uw dorp zijn binnen gerukt. Er is geen middenweg in uw keus! Het zal Moskou zijn of het Nationaal-Socialisme dat zegeviert!Wij willen U de gelegenheid geven, het woord van toelichting te komen beluisteren, de ware zin van den huidigen strijd*²¹

Een vlugschrift als het bovenstaande kan erg beschadigend zijn voor de betichte. Het kan immers als bewijs dienen van de aanklacht van politieke collaboratie daar het een duidelijk voorbeeld is van propaganda voor de “*Nieuwe Orde*”. Er zijn betichten die toegeven dat dergelijke vlugschriften van hun eigen hand komen. In gevallen waar de betichte ontkent is het niet te achterhalen of het werkelijk van de hand van de betichte is of niet. Zo ontkent Cool dat hij verantwoordelijk is voor dit vlugschrift dat een volksvergadering aankondigt in de gemeente. Volgens hem werd het geschreven door de propaganda-afdeling te Aalst en werd er zonder zijn medeweten zijn naam onder geplaatst. Hubert Verschraegen, oorlogsburgemeester van Haacht vertelde een gelijkaardig verhaal waarbij zijn naam onder de aankondiging van een plechtigheid ter ere van gesneuvelde Oostfronters stond. Dit voorbeeld toont aan dat dergelijke bewijsstukken met de nodige scepsis bekeken moeten worden, net als de verhoren zijn ze niet altijd een heldere representatie van de historische realiteit. Ten slotte zijn er ook nog nieuwsberichten uit lokale kranten die vermeldden waar de betichte aanwezig was en toespraken hield. Er is met andere woorden een indrukwekkend scala van bronnen in een strafdossier aanwezig. Deze laten toe aan onderzoekers om zicht te krijgen op het handelen van de betichte tijdens en na de bezetting. Het gebruik van deze bronnen vergt echter wel een zekere methodologische voorzichtigheid, de feiten zijn zelden zo duidelijk als men zou denken na een eerste blik op het bronmateriaal te hebben geworpen.

4.4.2 De getuige

Getuigen zijn over het algemeen personen uit de omgeving van de betichte. In het geval van politiek personeel betekent dit dat een groot deel van de lokale maatschappij aan het woord komt. De ondervragers focussen in de eerste plaats op de aanklacht maar daarnaast worden er waarschijnlijk ook vragen gesteld over de politieke houding van de betichte tijdens de oorlogen en zijn positie binnen de lokale maatschappijen... Net zoals bij de verklaringen van de betichte zijn de verklaringen van getuigen opgetekend in een proces-verbaal en moet men dus rekening houden met het probleem van meerstemmigheid binnen de bron. De geloofwaardigheid van getuigen is een precair thema. Het bepaalt in grote mate hoeveel belang er tijdens het proces aan zijn getuigenis gehecht zal worden. Op dat vlak speelden verschillende factoren een rol: de verhouding van de getuige tot de betichte, de mate waarin zijn verklaringen aansluiten bij schriftelijk bewijsmateriaal of andere getuigenissen,... Getuigen

²¹ Vlugschrift, *Strafdossier Joseph Cool*, AGK.

die later opgeroepen worden om voor de Krijgsraad te verschijnen hadden meestal een sluitende verklaring waar de verdediging weinig tegen in kon brengen. Het ging vaak om vooraanstaande personen binnen de lokale gemeenschap die gezien hun positie tijdens de bezetting meer dan anderen op de hoogte waren van het doen en laten van de oorlogsburgemeester.

“In het jaar 1943 bij het uitvaardigen van de Duitse verordening over de verplichte tewerkstelling heeft de Gouverneur een rondschrijven naar de burgemeesters laten geworden waarin vermeld werd dat zij de bevolkingsregisters moesten laten in-zien aan de beambten van het Arbeidsambt denk ik. Omdom het einde van het jaar 1943 en ook het jaar 1944 zijn er leden van het Arbeidsambt en van de Werbestelle op het gemeentehuis geweest en hebben aan den gemeentesecretaris gevraagd van inzage te kunnen nemen der bevolkingsregisters ten einde de namen op te tekenen van de personen op wie de Duitse verordnung toepasselijk was. De gemeentesecretaris heeft geweigerd van kennis te laten nemen van de bevolkingsregisters; deze ambtenaren zijn dan naar de burgemeester gegaan en zijn teruggekeerd met schriftelijke bevelen aan den gemeentesecretaris van de bevolkingsregisters ter inzage te geven: het geen dan ook geschied is”²²

Het bovenstaande is een voorbeeld van zowel een belangrijke als een geloofwaardige getuigenis. Ze is afkomstig van het hoofd van de gemeentelijke dienst voor ravitaillering tijdens de bezetting. Deze getuigenis is net als de overgrote meerderheid van getuigenissen in alle bekeken dossier niet zozeer ten laste of ten onlaste. Ze is in de eerste plaats een antwoord op feitelijke vragen van de ondervrager. Vragen die gericht waren op een specifieke aanklacht. Niet alle getuigen die aan bod komen in een strafdossier zijn even onbetwistbaar. Vooral als het ging om getuigen die een persoonlijke aanklacht verwoordden tegen de betichten werd de getuigenis in vraag getrokken door onderzoekers en verdediging. Het volgende voorbeeld is afkomstig uit het dossier van Eduard Van Den Hoorde, oorlogsburgemeester van Ophasselt.

“Ik kreeg des nachts het bezoek van een Duitsch soldaat, hij vroeg naar mijn dochter, bij mijn antwoord ik heb geen dochter, doorzocht hij mijn huis. Hij heeft mijn dochter niet gevonden. Een kwart uur nadien is hij teruggekomen en zegde ge hebt wel een dochter van 20 jaar en is terug begonnen zoeken. Mijn dochter lag dan in het bed en is niet kunnen vluchten. Zoo doende bedreigde hij haar met een revolver, hem te volgen in haar nachtgewaad en barrevoets. Ik en mijn vrouw hebben er ons hard tegen verzet, doch zij moest mede, hij bedreigde ons

²² Verhoor getuige, *Strafdossier René Timmemans*, AGK.

*zelfs met zijn revolver indien we niet weggingen en haar niet loslieten. Die soldaat heeft nadien mijn dochter verkracht, ze was dan 16 jaar oud. Van Hoorde Eduard heeft zelf gezegd dat hij mijne dochter aangewezen heeft aan dien soldaat, hij heeft dat gezegd aan ***, pastoor ****en Burgemeester ****

”23

Dit lijkt op het eerste zicht een heel eenvoudige zaak. De vragen van de Krijgsauditeur en de verklaringen van de verdediging werpen echter steeds meer twijfel over de zaak. De verkrachting is nooit medisch vastgesteld geweest en de familie van het meisje heeft tijdens de bezetting de verkrachting nooit aangegeven bij de autoriteiten (Belgisch of Duits). De vader zal verklaren dat dit door schaamte kwam, wat een geloofwaardige verklaring is gezien het tijdsgewricht en de landelijke context. Uit andere verhoren blijkt echter dat er al jarenlang sprake was van een vete tussen de betichte, de vader van het meisje en de drie getuigen die de vader aanhaalt in zijn verhoor. Dit brengt ons bij een probleem dat in heel wat dossiers terugkomt, de meest belastende getuigenissen komen vaak van personen die een persoonlijke geschiedenis hebben met de betichte. Dat dit de relatie tussen de verklaring van de getuige en de feiten zou kunnen beïnvloeden is logisch. Het omgekeerde kan echter ook, de verzuurde relatie zou een motivatie kunnen zijn voor de betichte om een dergelijke daad van verklikking te stellen. Uit hetzelfde dossier komt deze uitspraak van de veldwachter:

*"Ik kan hoegenaamd niet klagen over Van Hoorde zijn handelwijze tijdens de bezetting. Hij was fel in de weer en in 't voordeel der bevolking uit de gemeente, bijzonderlijk voor de arme mensen. Eenieder mocht hem te allen tijde ten zijnen huize gaan."*²⁴

Deze veldwachter heeft tijdens de bezetting nauw samengewerkt met Van Hoorde. Van Hoorde was immers zijn directe overste. Ook bij deze verklaring kan men dus vraagtekens stellen. Maar dat geldt uiteindelijk voor elke feitelijke uitspraak van een getuige. Het lijkt ook voor de Krijgsauditeurs en de substituten erg moeilijk geweest te zijn om te bepalen welke getuige wel of niet betrouwbaar was. Indien mogelijk verwees de Krijgsauditeur in de uiteenzetting van de feiten steeds naar bewijsstukken en zo weinig mogelijk naar getuigen. De moeilijke relatie tussen getuigenissen en feiten is iets wat men steeds voor ogen moet houden bij het werken met strafdossiers.

4.4.3 De verdediging

De advocaten van de betichte zijn in sommige dossiers expliciet aanwezig. De correspondentie van de advocaat met de Krijgsauditeur maakt in veel gevallen deel uit van de “*Vormstukken*”. In sommige

²³ Verhoor getuige, *Strafdossier Eduard Van Hoorde*, AGK

²⁴ Ibid.

brieven noemt de advocaat getuigen die kunnen opgeroepen worden voor de rechtszitting of verhoord kunnen worden. Wat eveneens vaak voorkomt zijn brieven van dokters die het pleidooi van de verdediging dat de gezondheid van de betichte achteruit gaat, bevestigen. In andere brieven gaat de advocaat concreet in op de aanklachten en brengt hij nieuwe elementen aan ten ontlaste.

*“Naar ik kom te vernemen van een familielid van Celis Jules, zou de brief naar de bezettende macht gericht, in zake ***, nooit verzonden geweest zijn, maar wel verscheurd door den bode van het gemeentehuis. Zou ik u mogen vragen dit punt te onderzoeken? Aanvaard, Mijnheer de Substituut, de uitdrukking mijner gevoelens van hoogachting. Ps. De naam van bedoelde bediende is ***”²⁵*

Vaak is het ook de advocaat van de betichte die petitie en verklaringen ten ontlaste aan de Krijgsauditeur bezorgt. Deze documenten laten toe om inzicht te krijgen in het discours van de verdediging. Een pleitnota gaat vaak concreet in op de beschuldigingen van getuigen en de aanklachten geformuleerd door de Krijgsauditeur. Zo ook in het geval van Van Hoorde. De pleitnota van de advocaat van Van Hoorde toont welke retoriek de verdediging hanteerde om zich te verdedigen tegen de aanklacht van verklikking die hierboven al aan bod kwam. De advocaat insinueert dat Van Hoorde zelf verklikt geweest is, de Duitsers waren immers andere huizen voorbijgegaan. Vervolgens stelt hij de vraag of het aanduiden van een huis onder bedreiging van een wapen überhaupt strafbaar is waarbij een arrest van het Krijgshof geciteerd wordt:

“Het kan onmogelijk zijn dat hij wordt veroordeeld volgens feiten die hij onder bedreiging, dus buiten zijn wil om, heeft gepleegd. Ten andere zou een persoon die verklikt heeft met kwaden opzet, die dus moeilijkheden zou hebben aangedaan bij een andere persoon, reeds s’anderendaags klacht hebben neergelegd bij een Duitschen majoor, opdat de Duitscher die deze daad beging, zou gestraft worden?”²⁶

De betrouwbaarheid van getuigenissen van de familie van het meisje wordt vervolgens in vraag gesteld met als sluitstuk volgende zin:

*“Wij weten ten andere niet welke het gedrag was van het meisje *** gedurende de bezetting met de Duitschers en na de bezetting met de Engelschen. Het zou interessant zijn dit te vernemen.”²⁷*

²⁵ Brief advocaat, *Strafdossier Jules Celis*, AGK.

²⁶ Brief advocaat, *Strafdossier Eduard Van Hoorde*, AGK.

²⁷ Ibid.

Ook politieke toespraken die als propaganda beschouwd zouden kunnen worden, worden met de mantel der liefde bedekt. De uitspraak: “*Op politiek terrein dringt zich de onmeedoogende strijd op tegen jodendom, vrijmetselarij en bolsjevisme, de hoofdzakelijke kwalen van verderf van alle beschaving*”.²⁸ Dit fragment uit een toespraak bij zijn aanstelling tot burgemeester op 10 augustus 1941 was onderlijnd door de Krijgsauditeur. De advocaat verbond de uitspraak aan uitspraken van de paus, Truman en Churchill. De pleitnota eindigt met een duidelijke boodschap aan de Krijgsraad:

*“Hij is het slachtoffer van een dorpspolitiek, die niets anders voor ogen heeft dan hem moeilijkheden te brengen”*²⁹

Uit dergelijke bronfragmenten zijn heel wat dingen af te leiden wat betreft de manier waarop de verdediging te werk ging en van welk discours zij gebruik maakten. De beschuldiging van dorpspolitiek bijvoorbeeld komt vaak terug. Het mogelijke bestaan van dergelijke vetes trok de geldigheid van sommige getuigen in twijfel. Een dergelijke beschuldiging bemoeilijkte de taak van de Krijgsraad. De brieven en pleitnota's zijn vaak doordrongen van een bepaald perspectief op de rol van de betichte tijdens de bezetting. Het in kaart brengen van de rol van de advocaat is niet vanzelfsprekend, men moet immers door de retoriek heen kijken.

4.4.4 De lokale maatschappij

De lokale maatschappij kwam aan bod binnen de verhoren afgenomen door de gerechtelijke overheden. Die verhoren kaderen echter allemaal binnen een juridische context, waar zelden expliciet gepeild wordt naar de persoonlijke mening van de getuige over de betichte. Veel getuigen zullen zich vaak beperken tot uitspraken als “*Ik heb verder niets goeds noch slechts van hem te zeggen*”. Strafdossiers bevatten vaak brieven of petitie's waarin burgers hun mening expliciet naar voor brengen. Vaak gaat het over brieven waarin men de betichte verscheidene zaken ten laste legt, of waarin men de vervroegde vrijlating van de betichte bekritiseert. Couranter zijn de uitingen van sympathie met de betichte, zij het in de vorm van brieven of van petitie's. De petitie's bestonden uit een simpele verklaring met een aantal handtekeningen eronder. Deze konden in sommige gevallen 10 bladzijden beslaan. Deze brieven laten een kwantitatieve aanpak toe waarbij de handtekening een aanduiding kon zijn van het krediet dat de betichte nog bezat binnen zijn eigen gemeente. De tekst van de petitie is vaak tekenend voor het gehanteerde discours van de verdediging. Dit voorbeeld stond bovenaan een petitie ten ontlaste van Timmermans, oorlogsburgemeester van Neerlinter werd door 92 personen ondertekend.

“De ondergetekende allen inwoners van Oplinter verklaren en bevestigen dat de genaamde Timmermans René burgemeester tijdens de bezetting het ambt van

²⁸ Toespraak. *Strafdossier Eduard Van Hoorde*. AGK.

²⁹ Brief advocaat. *Strafdossier Eduard Van Hoorde*. AGK

burgemeester heeft uitgeoefent om bijverdienste te hebben wegens zijn talrijke kroost. Niemand heeft te klagen gehad over zijn bestuur, steeds heeft gewerkt voor het welzijn der bevolking, en wij ondervonden geen spoor van sabotage of propaganda”³⁰

De brieven lenen zich tot kwalitatief onderzoek omtrent de maatschappelijke positie van de betichte. Een voorbeeld is volgende brief geschreven ten behoeve van De Meyer, oorlogsburgemeester van Werchter. De brief werd ondertekend door de burgemeester, de schepenen, de gemeenteraadsleden en het gemeentepersoneel.

“Mijnheer, In naam van Burgemeester, College van Burgemeester en schepenen, de gemeenteraad en de bevolking der gemeente Werchter, willen ondergeteekenden, graag ter ontlasting van den Heer I. De Meyer, burgemeester tijdens de bezetting, het volgende kenbaar maken. Bij ons weten heeft hij nooit strafbare daden gesteld. Hij hielp de bevolking zoveel hij kon en was zeer geacht en bemind in de gemeente. Het spijt ons zeer, dat hij die tot ieders voldoening tot hiertoe gerust gelaten werd nu plots werd aangehouden. Het zou ons zeer aangenaam zijn dat Ued. Zijn zaak spoedig wilde onderzoeken, daar wij allen innig overtuigd zijn dat u dadelijk zult inzien dat hij gene straf verdient en mag vrijgelaten worden. Ook willen wij nog medelen dat hij tot ieders voldoening het ambt van burgemeester waarnam en tot op heden nog immer zeer geacht is in de gemeente. Zijn aanhouding heeft dan ook een pijnlijke ontroering verwekt ...”³¹

Dit soort brieven geeft inzicht in de maatschappelijke houding tegenover de verdachte. Sommige brieven moeten onderzoekers wel nopen tot een zekere voorzichtigheid tegenover petitie en collectieve steunverklaringen. In sommige gevallen brengen brieven ten laste wat meer info over de lokale omstandigheden waarin petitie en brieven ten ontlaste ontstaan. Zoals bijvoorbeeld in dit fragment

“Hoevelen zijn er niet, hoewel met tegenzin doch onder den drang en het impuls van dezen Hoogwaaardigheidsbekleder die dergelijke lijst teekenen. Anderen vrezden den weerbots en zoo meer. Het is dus niet te verwonderen dat zulk ene

³⁰ Petitie. *Strafdossier René Timmermans*. AGK.

³¹ Brief. *Strafdossier Isidoor De Meyer*. AGK.

schandalige lijst bijna al de handteekens van de bevolking Oostrozebeke wegdraagt”³²

De schrijver heeft het over de broer van de betichte, een pater die samen met de kinderen van de betichte rond gaat in de gemeente om handtekeningen te verzamelen. Men kan zich net als de schrijver van het bovenstaande vragen stellen bij de spontaniteit van deze maatschappelijke uitingen van solidariteit met de betichte. Een melding als deze hierboven was niet uitzonderlijk, vaak bleken het de kinderen van de betichte te zijn die van deur tot deur gingen. In de meeste gevallen zijn de petitie dus het resultaat van hard werk verricht door familieleden van de betichte. Eenvoudig is het dus zelden. Hetzelfde geldt voor de brieven ten laste. Dit zijn over het algemeen steeds brieven van individuele personen die een beschuldiging uitten tegenover de betichte.

“Geachte auditeur,

*Met deze neem ik de eerbiedige vrijheid u te vragen Heer, hoe het komt dat in onze gemeente Hoegaerde onze oorlogsburgemeester, terug op vrije voeten loopt, terwijl ik dagelijks in de dagbladen nog de bestraffing lees, terwijl onze handel doet het is te zeggen de handel van zijn schoonouders die ook gestraft zijn wegens handel met de vijand. Er is ook spraak dat mijnheer Celis door geheere gepensioneerde Kommandant *** is hij gestaan geworden, door het geld een valsche getuigenis. Heer auditeur zoud ge niet een handje willen toe te steken aangezien er ook nog veel tegen u persoon gekant zijn, wij vragen straf voor allen, en bijzonder die leed berokkend hebben, zoo als onze oorlogsburgemeester.*

Eenige patriotten en dorpsburgers en verstekelingen. Heer auditeur op u rekenen wij en danken u meermaals.³³

Hier spelen dezelfde factoren een rol als bij de getuigen. Keert iemand zich tegen de betichte vanwege de feiten of vanwege factoren die daar weinig mee te doen hebben zoals dorpspolitiek? In de meeste gevallen heeft men enkel petitie en brieven tot zijn beschikking om een beeld te scheppen van de sociale positie van de betichte. Het is belangrijk daarbij te onthouden dat er in vele gevallen sprake is van een zwijgende meerderheid die gehoord wordt in de context van het dossier. Men kan op basis van de bronnen in het strafdossier dus nooit een definitief beeld krijgen van de houding van de lokale gemeenschap. Het kan louter een aanduiding zijn.

³² Brief, *Strafdossier Jerome Ampe*, AGK.

³³ Brief, *Strafdossier Alfons Brughmans*, AGK.

4.4.5 De Krijgsauditeur en de Krijgsraad

Er zijn slechts weinig documenten waar de Krijgsauditeur zelf aan het woord komt. Zijn correspondentie met de consultatieve commissie en de plaatselijke politie, Rijkswacht of gerechtelijke politie is steeds van praktische aard. Deze documenten geven vooral info over de praktijk van het onderzoek. Er zijn slechts twee documenten waarin de rol van de Krijgsraad in het proces duidelijk kan worden, enerzijds het proces-verbaal van de rechtszitting, anderzijds het vonnis. Dit zijn echter twee documenten die over het algemeen een uiterst juridische inslag hebben. Paradoxaal genoeg geven de dossiers nog het minste informatie over de actoren die er de belangrijkste rol in spelen. De Krijgsraad verantwoordt zijn eigen oordeel zelden of nooit, vonnissen worden vaak slechts ondersteund door één enkel zinnetje. Dit gebrek aan verantwoording is waarlijk het gevolg van de grote werkdruk waar deze twee actoren onder stonden. De werking van Krijgsauditeur en Krijgsraad is dus niet eenvoudig op te maken uit de bronnen. Dit kan enkel door verschillende dossiers met elkaar te vergelijken en op zoek te gaan naar verschillen. Op die manier zou men op het spoor kunnen komen van de elementen waar Krijgsauditeur en Krijgsraad het meeste belang aan hechtten en hoe deze hun rol binnen het proces beïnvloedden. Het is deze methode die dit onderzoek heeft proberen toe te passen.

Deel II :Collaboratie en repressie

1 Inleiding

De collaboratiedossiers zijn ontstaan in de context van de gerechtelijke repressie van de collaboratie van de Tweede Wereldoorlog. In functie van het onderzoek is het belangrijk om een beeld te schetsen van deze twee fenomenen op basis van de bestaande academische kennis. Beiden worden hieronder uitgelicht. In de mate van het mogelijke wordt de inhoud van de dossiers van de controlegroep en de onderzoeksgroep getoetst aan de bestaande literatuur. In de mate van het mogelijke wordt de inhoud van de dossiers van de controlegroep en de onderzoeksgroep getoetst aan de bestaande literatuur. Het doel is niet om de bestaande literatuur fundamenteel in twijfel te trekken, wel om de dossiers te kaderen binnen een bredere context. Dit laat toe om te bekijken in welke mate de onderzochte casussen afwijken van de historische norm, deze nuanceren of simpelweg bevestigen.

2 Collaboratie

De focus van dit onderzoek is de repressie en de manier waarop de Belgische overheid en samenleving ermee omging. Desondanks is het opportuun om ook de collaboratie uit te lichten en de context waarbinnen oorlogsburgemeesters functioneerden aan bod te laten komen. Dit is niet louter een literatuuroverzicht waar enkel de belangrijkste academische inzichten rond een onderwerp uitgebreid aan bod komen. Het bijzonder karakter van dit onderzoek ligt immers in de systematische studie van strafdossiers. In dit overzicht wordt afgetoetst in welke mate inzichten uit deze dossiers de literatuur bevestigen of tegenspreken. De hierbij gebruikte dossiers maken deel uit van de controlegroep en niet van de afgebakende onderzoeksgroep van het arrondissement Leuven. Deze groep diende in een eerste stadium van het onderzoek als testcase. De willekeurige selectie van deze groep betekent dat er geen verregaande conclusies getrokken kunnen worden vanuit de studie van deze dossiers. In het kader van dit onderzoek wordt de literatuur rond collaboratie en repressie getoetst aan deze eerste dossiers. Theses die uit deze confrontatie voortkomen, vormen de basis voor een uitgebreidere casestudy met betrekking tot oorlogsburgemeesters die lid waren van de V.N.V. binnen het gerechtsarrondissement Leuven. In dit onderdeel wordt allereerst dieper ingegaan op de verschillende vormen van collaboratie, daar deze verderop nog een belangrijke rol zullen spelen. Hetzelfde geldt voor de verschillende vormen van collaboratie die door historici en het gerechtelijke apparaat werden onderscheiden. De context waarbinnen de collaboratie van oorlogsburgemeesters plaatsvond, komt eveneens aan bod. Dit geldt zowel voor de aanloop naar de bezetting (het interbellum) als de bezetting zelf. Dit is in geen geval een volledig overzicht van de verschenen literatuur rond collaboratie. Er is in de eerste plaats gebruik gemaakt van overzichtswerken en bepaalde standaardwerken. Het gevolg kan zijn dat dit overzicht op bepaalde vlakken tekortschiet maar volledigheid is als het over dit onderwerp gaat, in elk geval na te streven, doch erg moeilijk te bereiken.

2.1 De term collaboratie

Collaboratie is een veelgebruikt begrip dat verscheidene ladingen dekt maar zelden echt wordt verduidelijkt. Wie de definities van enkele wetenschappelijke publicaties doorneemt zal opmerken dat men vaak gradaties van collaboratie ziet. Er wordt vaker wel dan niet een onderscheid gemaakt tussen een ronduit “zwarte” vorm van collaboratie en een andere, eerder “grijze” vorm. Het is echter zelden duidelijk waar de grens ligt tussen verraad en onvermijdelijke samenwerking. Dit concept speelt desondanks een grote rol in hoe er in Europa met het oorlogsverleden wordt en werd omgegaan. Wat er met collaboratie bedoeld wordt, hangt vaak af van wie het gebruikt en waarom. Het onderstaande is de common sense definitie van collaboratie.

“Collaboratie is samenwerking met de vijand. Het begrip is afgeleid van het Franse werkwoord collaborer dat samenwerken betekent³⁴”

Wikipedia is duidelijk in zijn definitie van collaboratie. Hoewel deze nauw aansluit bij het algemene gebruik van het concept collaboratie binnen de hedendaagse maatschappij, komt het tekort om de historische realiteit van de collaboratie te vatten. Wat is immers samenwerking? Gaat het dan louter over de meest zichtbare vormen zoals militaire diensten ook over economische opdrachten of zelfs een gewone interactie? Het concept collaboratie zoals wij dat vandaag kennen kwam pas tot stand na de Tweede Wereldoorlog als een containerbegrip voor handelingen die in het voordeel van de bezetter spelen. Een van de eerste definities die gepubliceerd werden toont deze evolutie aan.

“The word “collaboration” has had an unfortunate fate. Until just recently it signified, properly speaking, cooperative effort in an intellectual undertaking—the meaning attributed to it by the most classic French-language dictionaries. Now the word covers the most diverse fields, even crime, and in the last war, in those countries occupied by Germany and her satellites, it fell into such disrepute that it has been almost ruled out of everyday usage. In effect, as applied during the last war, it means the assistance given Germany in her efforts to enslave the states conquered by her. Thus defined, collaboration has a meaning which includes military, political, intellectual, and economic assistance to German”.³⁵

Hoewel René Marcq’s definitie vaag blijft is hij waarschijnlijk een van de eerste academici die een analyse maakt van de collaboratie in België (1946). Marcq beschouwt het verlenen van militaire politieke en intellectuele steun aan Duitsland in de eerste plaats als verraad. Maar net die vormen van

³⁴ Collaboratie in: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Collaboratie>, geraadpleegd op 30/01/2015

³⁵ Marcq, René. “Collaboration under Enemy Occupation” In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1946, Vol. 247 pp. 69-72

collaboratie ziet hij niet in grote mate voorkomen in België. Vooral de bezettingsdaden van politieke organisaties zoals het V.N.V., Rex en de Vlag beschouwt hij als duidelijke vormen van politieke, intellectuele en militaire collaboratie. De individuele leden van deze organisaties zouden in de eerste plaats gehandeld hebben uit persoonlijke ambitie en niet zozeer uit een misplaatst idealisme. Hij benadrukt verscheidene keren dat deze vormen van collaboratie begaan werden door een kleine minderheid. De rol van die minderheid echter was volgens hem substantieel in de context van de Duitse repressiepolitiek. Hoe eenvoudig Marcq deze vormen van collaboratie bestempelt als verraad, zoveel moeite heeft hij met economische collaboratie. Economische collaboratie was immers noodzakelijk. Als een industriële economie zat er weinig anders op dan de productie te heropstarten om in de eigen noden te voorzien. Daarnaast zou de Duitse druk op het vlak van tewerkstelling en rantsoenering de gemiddelde Belg weinig andere keuze gelaten hebben dan aan de slag te gaan. Deze twee factoren maakten economische collaboratie onvermijdelijk ondanks morele bezwaren. Marcq maakt vervolgens melding dat deze economische collaboratie, hoe beperkt ook, na de oorlog door de pers sterk bekritiseerd is en er opgeroepen werd tot vervolging. Marcq's gedachtegang komt vaak terug in werken over collaboratie en kan kort samengevat worden als:

“Wanneer men terugblijkt op de collaboratie, moet men eveneens zeggen: er was collaboratie en collaboratie”³⁶

Raymond Derine schrijft in 1978 over collaboratie en repressie en pleit daarbij voor nieuwe amnestiemaatregelen om de sociale nasleep van repressie en epuratie op te vangen. Het inleidende hoofdstuk over collaboratie is getekend door een duale visie op de collaboratie. Derine ontkent het bestaan niet van *“boosaardige verlikkers en folteraars”* maar benadrukt dat vele collaborateurs weinig of geen schade berokkend hebben.³⁷ De twee aangehaalde auteurs zijn niet per definitie representatief voor de bredere geschiedschrijving over collaboratie. Derine was actief lid van de Vlaamse beweging, geen historicus en spande zich actief in voor amnestiemaatregelen. Marcq was jurist en ten tijde van de publicatie van zijn artikel verbonden aan het Hof van Cassatie. Schrijvend vanuit een heel ander perspectief kijken zij toch beiden met een duale bril naar de collaboratie. Die bril is ook terug te vinden bij historici. In *“België tijdens de Tweede Wereldoorlog”*³⁸ wijdde men een hoofdstuk aan collaboratie. In de theoretische inleiding van dit hoofdstuk maakte men een fundamenteel onderscheid tussen een *“normale”* aanpassing aan de bezetting en de collaboratie als een maatschappelijk fenomeen. Een onderscheid tussen accommodatie en collaboratie. De onderscheidende factor is dan de keuze van het individu om vrijwillig samen te werken met de bezetter in functie van diens politiek-ideologisch project. Een positieve keuze, geen negatieve die enkel het gevolg is van dwingende omstandigheden. Deze tweedeling sluit goed aan bij Marcq's verdediging van de economische collaboratie. Iedereen die

³⁶ Derine, Raymond. *Repressie zonder maat of einde. Terugblik op de collaboratie, repressie en amnestiestrijd*. Leuven, Davidsfonds, 1978. Pp. 18

³⁷ Ibid. Pp. 19

³⁸ De Wever, Bruno. Collaboratie in *“België tijdens de Tweede Wereldoorlog”*. Pp. 173-204.

reflecteert over collaboratie maakte een onderscheid tussen “harde” en “zachte” collaboratie. Dat ging vaak gepaard met een vergevingsgezinde houding tegenover die “zachte” collaborateurs die zich lieten meeslepen door de omstandigheden.

Het onderzoek van Hellen Grevers toont net dat heel duidelijk aan. Zij onderzocht pleidooien voor de vrijlating van voormalige collaborateurs in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Op het einde van het onderzoek toetste ze het discours van deze pleidooien af aan enquêtes die bij de bevolking polsten naar hun houding tegenover collaborators. Zowel in de enquêtes als in de brieven blijkt duidelijk dat de bevolking een harde bestraffing van collaborators steunde ³⁹. Het opmerkelijke is dat in de brieven men telkens de mensen die men verdedigde beschouwde als slachtoffers van de omstandigheden. Zij die door de omstandigheden gedwongen zijn geweest om mee te werken met de bezetter worden met andere woorden verontschuldigd. Tegelijkertijd worden hun daden tijdens de bezetting steeds in een goed daglicht gezet. Ook in de eerste selectie strafdossiers was deze houding tegenover collaborators terug te vinden.

*“Ondergetekende, ***. Pastoor te Nederzwalm verklaart en bevestigt hierbij dat hij, Leon Verstraeten het burgemeesterschap heeft zien uitvoeren ten gunste van de bevolking, die in “t algemeen tevreden was over hem. Dit kan ik getuigen in alle gerustheid, ... Ik herhaal: het grootste deel van de bevolking was hem genegen, omdat hij rechtvaardig bestuurde, en niemand nadeel verwekte.”⁴⁰*

Ondergetekende, dokter in geneeskunde te Nederzwalm verklaart gekend te hebben Leon Verstraeten toen hij het ambt uitoefende van burgemeester tijdens de bezetting. Volgens mijn weten heeft hij dit ambt aanvaard omdat hij na lange ziekte gedurende 1940 niet meer bekwaam was zijn gewone bezigheden (landbouw) te hervatten om te voorzien in de het onderhoud van zijn huisgezin. Ik denk te weten dat niemand onder zijn bestuur zou te klagen gehad hebben en dat hij de gemeente leidde in Belgischen geest”⁴¹

Beide citaten komen uit het dossier van Leon Verstraeten, oorlogsburgemeester van Nederzwalm. In het eerste citaat verdedigt de lokale priester het gevoerde beleid, in het tweede verdedigt de lokale dokter de beslissing van Verstraeten om het ambt van burgemeester op te nemen. Ook in de andere dossiers kwam deze houding vaak terug. De burgemeester had volgens verschillende brieven en getuigenissen vaak enkel door dwingende omstandigheden het ambt aanvaard en had, gezien de omstandigheden, een goed beleid gevoerd. In eenzelfde dossier echter vind je vaak getuigenissen die

³⁹ Grevers, Hellen. *Enkel alleen in dit geval. Onderzoek naar de brieven à décharge die werden geschreven ten behoeve van de vrijlating van politieke delinquenten na de Tweede Wereldoorlog in Nederland*. Utrecht. (onuitgegeven Masterthesis, 2008, 65 p. (promotor: Ido de Haan)

⁴⁰ Brief C. Bullens, Strafdossier Leon Verstraeten, AGK.

⁴¹ Brief Marc De Bo. Strafdossier Leon Verstraeten, AGK.

lineair tegenover elkaar staan. De “goede burgervader” wordt dan een “zwarte”, zoals bij de oorlogsburgemeester van Haacht, Josephus Vermeylen.

“Ik, ondergetekende verklaar dat de Heer Jozef Vermeylen, Brabantstraat 7 Haacht, Burgemeester van Haacht dat Hij zeer ernstig en rechtvaardig was. Bevestigt tevens dat belanghebbende iedereen met de meeste bereidwilligheid behandelde en zoo nodig met raad en daad bijstond. Heeft nooit geweten dat Hij een anti-vaderlandsche daad heeft gesteld, noch Duitsche propaganda heeft gemaakt.”⁴²

In een woord was Vermeylen Jozef een ijverige medewerker der Duitschers en een overtuigde bewonderaar van de nieuwe orde”⁴³

Er zijn dus twee distinctieve visies op collaborateurs te onderscheiden. In “België tijdens de Tweede Wereldoorlog”⁴⁴ maakt men een onderscheid tussen collaboratie en accommodatie. Men onderscheidt een “echte” collaboratie en daarnaast een “aanpassing aan de omstandigheden”. Dat onderscheid is een discours dat keer op keer terugkomt, zowel in de wetenschappelijke literatuur, het maatschappelijke debat als de eigentijdse getuigenissen op processen van collaborateurs. In functie van dit onderzoek is dat een heel belangrijk element. Beide visies op collaboratie zullen nog een belangrijke rol spelen in dit onderzoek. In onderstaande tabel worden de belangrijkste kenmerken van deze twee zienswijzen aangebracht.

Tabel 1 Kenmerken accommodatie en collaboratie uit de literatuur

Accommodatie	Collaboratie
Louter aanpassing aan de nieuwe machtsverhoudingen	Gebruik nieuwe machtsverhoudingen om eigen ideologische, materiële
Gedwongen samenwerking met de bezetter	Vrijwillige samenwerking met de bezetter
Apologetisch discours	Veroordelend discours

Het is natuurlijk niet zo eenvoudig als hierboven voorgesteld. Het merendeel van de uitspraken over collaboratie zijn binnen een van de bovenstaande categorieën te plaatsen maar niet allemaal. Deze categorieën zijn vooral werkbaar voor literatuur en opiniestukken. Uitspraken gedaan binnen de context van een collaboratiedossier zijn het gevolg van een juridische procedure. De berechting van oorlogsburgemeesters was in de eerste plaats een juridische procedure, waarbij het juridische paradigma garant zou moeten staan voor een neutraal en objectief onderzoek. Daarnaast was die berechting ook een maatschappelijk proces waarbij veel inwoners van de gemeente al dan niet

⁴² Verklaring Joris Bogaerts. *Strafdossier Josephus Vermeylen*, AGK.

⁴³ Getuigenverhoor Pieter Hemeleers. *Strafdossier Josephus Vermeylen*, AGK.

⁴⁴ De Wever, Bruno. op.cit. pp. 173-204

rechtstreeks betrokken waren. Het is moeilijk om bij het spreken over collaborateurs niet te vervallen in een discours van collaboratie of accommodatie. Men mag er dus van uitgaan dat deze denkpatronen ook binnen de gemeente van een oorlogsburgemeester leefde. Die retoriek wordt binnen de context van het juridische onderzoek naar collaboratie getemperd door de juridische invalshoek van de onderzoekers. Hoe deze twee basishoudingen naar voor kwamen in het onderzoek en leefden bij de verdediging van de beklaagde en hun omgeving, wordt later in kaart gebracht. De twee hier gedefinieerde visies op collaboratie zullen een grote rol spelen in de rest van het onderzoek en komen ook terug als het gaat over de visies op repressie. Dit onderzoek focust zich op de juridische interpretatie van collaboratie. Accommodatie en collaboratie zoals ze hierboven geformuleerd werden spelen een rol binnen het onderzoek maar auditeur, substituut en krijgsraad maakten gebruik van de wettelijke definiëring van collaboratie.

2.2 Vormen van Collaboratie

De collaboratie kreeg in Vlaanderen vele dimensies. Dat valt nog het makkelijkste af te lezen aan de grote variëteit in het wetenschappelijke onderzoek die zich ontwikkelde rond het thema collaboratie. De militaire collaboratie is een vaak terugkerend thema en houdt samen met politieke collaboratie het grote publiek vaak het meeste bezig. Een van de eerste onderzoeken daarover werd gevoerd door Bruno De Wever⁴⁵. Recenter wordt ook de vraag gesteld wat de beweegredenen waren van deze jongeren. Aline Sax verrichte veel onderzoek naar dit aspect van de collaboratie⁴⁶. Militaire collaboratie was echter niet beperkt tot het Oostfront. Ook organisaties als de “*Vlaamse fabriekswacht*”, de “*Vlaamse wacht*” en de “*Zwarte Brigade*” functioneerden op termijn als een onderdeel van het Duitse leger en zouden het onderwerp worden van verschillende licentiaatsverhandelingen⁴⁷ ⁴⁸ en wetenschappelijke artikels⁴⁹.

Dat de collaboratie een veel breder fenomeen was, drong op termijn wel door en steeds meer aspecten van de collaboratie werden belicht. Een land kan slechts blijven functioneren als er tussen de verschillende machtsfactoren een bepaalde vorm van samenwerking bestaat. Specifiek gaat het dan over industriële, economische en politieke vormen van collaboratie. Deze zouden na verloop van tijd steeds meer in de aandacht komen. Patrick Nefors bijvoorbeeld, focuste expliciet op de rol die de Belgische industrie speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog en schetste hoe de Duitse bezetter de Belgische metaalsector, steenkoolmijnen en textielmijnen exploiteerde. De overheid bleef tijdens de bezetting ook verder functioneren, vaak met personeelwissels maar toch bleef het overheidsapparaat

⁴⁵ De Wever, Bruno. *Oostfronters: Vlamingen In Het Vlaams Legioen En De Wapen Ss*. Tielt: Lannoo, 1984.

⁴⁶ Sax, Aline. op.cit.

⁴⁷ Van Daele, Lutgarde. *De Vlaamse Wacht, Juni 1941 - September 1944.: Bijdrage Tot De Geschiedenis Van De Militaire Collaboratie*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Rijksuniversiteit Gent, 1985. (promotor: prof. Dr. H. Balthazar)

⁴⁸ Olivier, Wille. *Van Fabriekswacht Tot Flakbrigade : Christiaan Turcksin En Zijn Paramilitaire Formaties*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Rijksuniversiteit Gent, 1989. (promotor: prof. Dr. H. Balthazar)

⁴⁹ De Wever, Bruno & Dries Timmermans, *De Fabriekswacht. Vlamingen In De Luftwaffe*. 2007.

relatief intact en effectief. Nico Wouters was essentieel voor het onderzoek naar institutionele politieke collaboratie, zowel op lokaal⁵⁰ als op nationaal⁵¹ niveau. De collaboratie van politieke partijen is vooral onderzocht door Bruno De Wever die focuste op het V.N.V., maar ook over Rex en anderen is gepubliceerd.⁵²

Er zijn verschillende criteria op basis waarvan men verschillende vormen van collaboratie kan onderscheiden. Dit overzicht van de verschillende vormen van collaboratie is gebaseerd op het werk van Huyse en Dhondt: *“Onverwerkt verleden”*.⁵³ De indeling waar zij gebruik van maken is gebaseerd op het juridische kader waarmee de collaboratie later berecht is. Elk van de onderzochte personen werd binnen dit kader geplaatst door de bevoegde Krijgsauditeur. Het type collaboratie waarvan men beschuldigd werd was essentieel voor de te bepalen strafmaat maar bepaalde eveneens de invalshoek van het gerechtelijke onderzoek. De aanklacht bepaalde immers de vragen die onderzoekers stelden tijdens hun onderzoek. Bij elke vorm van collaboratie worden ook steeds de cijfers van Gilissen vermeld. Hij maakte al in 1951 een statistische studie over collaboratie en repressie.⁵⁴ Er zijn argumenten om geen gebruik te maken van dit juridische interpretatiekader van collaboratie. Het is een eenzijdige interpretatie, vaak te breed, die weinig voeling heeft met de historische en maatschappelijke realiteit van collaboratie. Het is in de eerste plaats een interpretatie na de feiten die de historische realiteit vanuit een naoorlogs denkkader interpreteert. In dit geval echter, doordat het onderzoek zich in grote mate focust op de repressiedossiers en dat het juridische kader daar een grote rol in speelt, lijkt het toch aangewezen om voor het juridische kader te kiezen. De juridische behandeling van deze vormen komt nu kort aan bod maar wordt later in detail behandeld, in het onderdeel repressie.

2.2.1 Politieke Collaboratie

“Het dienen van de politiek of de plannen van de vijand, het deelnemen aan de vervorming door de vijand van de wettelijke instellingen, het aan het wankelen brengen van de trouw van de burgers jegens de koning en de staat en het voeren van propaganda gericht tegen de weerstand”⁵⁵

Bovenstaand Artikel 118 bis uit het Belgisch Strafwetboek, een wet van 22 maart 1940 legde de definitie van politieke collaboratie vast. Gilissen onderscheidde 177.217 dossiers met als aanklacht politieke collaboratie. Dat grote aantal is eenvoudig te verklaren als je bovenstaand artikel bekijkt. De vaagheid

⁵⁰ Wouters, Nico. *De Führerstaat : Overheid En Collaboratie In België (1940-1944)*. Tielt: Lannoo, 2006.

⁵¹ Wouters, Nico. *Oorlogsburgemeesters 40/44 : Lokaal Bestuur En Collaboratie In België*. Tielt: Lannoo, 2004.

⁵² Conway, Martin. op.cit.

⁵³ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1945-1952*, Leuven, Kritak, 1991.

⁵⁴ Gilissen, J. “Étude statistique sur la répression de l'incivisme”, in: *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1951.

⁵⁵ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. op.cit. pp. 195

ervan laat erg veel aan de interpretatie over. Het resultaat is dat politieke collaboratie een erg breed fenomeen is.⁵⁶ “*Het deelnemen aan de vervorming door de vijand van de wettelijke instellingen*” is een bewoording die logischerwijze slaat op institutionele collaboratie, het innemen van een plaats binnen het nieuwe politieke stelsel onder auspiciën van de bezetter. Dan gaat het over burgemeesters, schepenen, gouverneurs, ... Simpelweg iedereen die tijdens de bezetting benoemd werd in een functie waar hij onder normale omstandigheden niet voor in aanmerking zou zijn gekomen. Velen maakten van de bezetting gebruik om eigen persoonlijke ambities te realiseren, al dan niet beseffend welke gevolgen dat zou kunnen hebben. Dan gaat het niet enkel over politieke functies, maar evengoed over betrekkingen bij beroepsorganen zoals de “*Orde der Geneesheren*”, corporaties...⁵⁷

Vele instellingen en organisaties hadden na de Duitse inval te kampen met een tekort aan capabel personeel. Er was dus een vraag vanuit de Duitse overheid, zij maakte grootschalige politieke collaboratie mogelijk. Het innemen van een positie binnen de “*Nieuwe Orde*” betekende vaak dat men deze verdedigde met een discours ten gunste van de “*Nieuwe Orde*”. De grens tussen propaganda en het verdedigen van de eigen positie was dan ook flinterdun. Wat het politieke personeel betreft blijkt uit de eerste selectie van dossiers dat de meesten zich tijdens de bezetting actief engageerden en regelmatig publiek spraken over de “*Nieuwe Orde*”. Net zoals bij de andere aanklachten werd dit vaak ontkend, in sommige gevallen spreekt het verzamelde bewijsmateriaal echter voor zich. Jérôme Ampe, burgemeester van Oostrozebeke sprak op een vergadering van het V.N.V.-kader van het arrondissement Tielt de verzamelde kaderleden toe:

*“Gij moet de werkelijke dragers zijn van de nieuwe ordening die over ons land en gansch Europa waait. Gij moet overtuigd zijn van de zaak die gij dient, omdat ze u heilig is. De propaganda is onafhankelijk van omstandigheden. Kiest zorgvuldig de personen uit die gij bewerkt. Dit gaat enkel maar zoo gij uzelf tot werkelijke dragers der nieuwe wereldbeschouwing vormt. Leert de zedelijke machten der propaganda goed kiezen en denk erom dat propaganda vooral “waarheid” is”*⁵⁸

Het volstond na de oorlog vaak al om lid geweest te zijn van het V.N.V. om beschuldigd te worden van politieke collaboratie. Maar ook werken voor een instelling die op een of andere wijze geassocieerd werd met de bezetter volstond om van politieke collaboratie beschuldigd worden. Een voorbeeld daarvan zijn journalisten van collaborerende kranten zoals De Standaard. De vaagheid van het juridische kader omtrent politieke collaboratie heeft als gevolg dat het met voorsprong de belangrijkste aanklacht was tijdens de repressie. Op een totaal van 55.000 veroordeelden was in 24.000 gevallen

⁵⁶ Van den Wijngaert, Mark, et al. *België Tijdens De Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2004. Pp. 178

⁵⁷ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. Op.Cit. pp. 196-197

⁵⁸ Verslag vergadering kader van het Arr.-Roeselare-Tielt. *Strafdossier Jérôme Ampe*. AGK.

politieke collaboratie één van de aanklachten. Voor 10.000 veroordeelden was politieke collaboratie zelfs de enige aanklacht.⁵⁹ Een lezing van de dossiers van de controlegroep levert geen grote verrassingen op wat betreft politieke collaboratie. Elke burgemeester wordt beschuldigd van politieke collaboratie en er ook voor veroordeeld. In het vonnis klonk dat vaak als volgt:

“Ten einde terecht te staan ter zake van: A. te Oostrozebeke, rechterlijk arrondissement Kortrijk, of elders in België, tusschen 10 Mei 1940 en 29 Januari 1943, deelgenomen te hebben aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen, de getrouwheid der burgers jegens den koning en den staat in oorlogstijd aan het wankelen te hebben gebracht of met een kwaad opzet ‘s vijands politiek of plannen in de hand te hebben gewerkt, namelijk als lid en gewestleider van het VNV. Als lid van de Zwarte Brigade, ..., als sympatisant van de Culturele DeVlag, door het aanwerven van V.N.V. leden, door propaganda voor het oostfront; door het aannemen en in de uitoefening van het ambt van burgemeester, door zijn algemene houding en gedraging”⁶⁰

Deze eerste strafdossiers maken duidelijk dat de Krijgsauditeur over het algemeen erg grondig te werk ging. De bewijsstukken voor de aanklacht van de politieke collaboratie variëren van omzendbrieven van het V.N.V., communicatie met de V.N.V.-arrondissementsleiders, de Werbestelle, de Feldgendarmeerie tot foto's uit propagandablaadjes, afschriften van publieke toespraken... Voor elke burgemeester was er een overvloed aan bewijsmateriaal dat hij op zijn minst had samengewerkt met de bezetter. In PV's van de verhoren die Rijkswacht en Krijgsauditeur afnamen, zijn die gedeeltes die wijzen op welke vorm van samenwerking dan ook steeds met rood onderlijnd. Elk strafdossier van een oorlogsburgemeester kan gelezen worden als een behoorlijk gedetailleerd verslag van zijn politieke activiteiten tijdens de bezetting. Artikel 118 bis is zo vaag dat het bewijzen van politieke collaboratie relatief eenvoudig was. In theorie volstond het al om als lid van het V.N.V. een publieke functie te vervullen tijdens de bezetting. Het bewijsmateriaal gaf aan hoe nauw die samenwerking verliep en in welke mate de burgemeester zich probeerde te verzetten tegen de bezetter. Waarschijnlijk had dit grote gevolgen voor de strafmaat. In het geval van Hubert Verschraegen bijvoorbeeld, veroordeeld tot 18 maanden gevangenisstraf, was er weinig bewijsmateriaal dat een nauwe band met de bezetter suggereerde. Daarentegen waren er heel wat getuigen die het opnamen voor hem en soms niet anders lieten optekenen dan: *“Ik kan van Verschraegen niets dan goeds zeggen.”⁶¹* Een petitie met meer dan 500 stemmen (indrukwekkend voor een gemeente met een populatie van 6.000 mensen) die de vrijlating van Verschraegen vroegen was ook inbegrepen in het dossier. De lage strafmaat zou een gevolg kunnen

⁵⁹ Huyse, Luc & Dhondt, Steven et al. Op.cit. pp. 198-200

⁶⁰ Vonnis, *Strafdossier Jérôme Ampe*, AGK.

⁶¹ Getuigenis, *Strafdossier Hubert Verschraegen*, AGK

zijn van de grote publieke steun. Dit in contrast met andere dossiers. Josephus Vermeylen kan via het bewijsmateriaal in zijn dossier verbonden worden met heel wat acties van de bezetter in Haacht en omstreken en werd veel zwaarder bestraft dan Verschraegen, zeven jaar hechtenis. Dat heeft waarschijnlijk te maken met diens veroordeling voor verklikking. Een systematisch onderzoek binnen een afgebakende populatie zou meer duidelijkheid kunnen scheppen omtrent de relatie tussen aanklacht, bewijsstukken, publieke opinie en strafmaat. De studie van de berechting van politiek personeel binnen het gerechtsarrondissement Leuven is daar een eerste aanzet toe.

2.2.2 Verklikking

“wetens blootstellen van mensen omwille van een echt of ingebeeld feit, aan onderzoek, vervolging of repressie door de vijand”⁶²

Verklikking is een erg ingewikkeld fenomeen. In de eerste plaats omdat het in tegenstelling tot politieke collaboratie moeilijker te bewijzen is. Voor politieke collaboratie nam men vaak al genoeg met het lidmaatschap van een politieke partij, een foto in een propagandakrant... Wat verklikking betreft konden onderzoekers zich zelden bedienen van onbetwistbaar bewijsmateriaal. Vaak leidde dit tot een welles-nietes spel tussen getuigen en beklaagden. Vandaar dat van de 32.845 dossiers waar verklikking de enige aanklacht was, slechts in 5.830 werd overgegaan tot een proces. Slechts 4.101 van de personen rond wie een dossier werd aangelegd werden uiteindelijk veroordeeld.⁶³

De beschuldiging van verklikking kon grote gevolgen hebben als men veroordeeld werd. Indien de verklikking bewezen kon worden maar geen gevolgen had voor de verklikte, werd de straf beperkt tot opsluiting. In het geval van arrestatie van de verklikte kon de beklaagde veroordeeld worden tot dwangarbeid voor een periode van tien tot vijftien jaar. Als deze verklikking ernstige gevolgen had zoals ziekte of dood behoorde de doodstraf tot de mogelijkheden. Afgaande op de grotere strafmaat kan men ervan uitgaan dat dit werd gezien als een ernstigere aanklacht dan politieke collaboratie.⁶⁴ Sommige historici onderscheidden twee soorten verklikking: persoonlijke en institutionele. Persoonlijke verklikking behelst verklikking door individuen uit persoonlijke motieven zoals wraak en inhaligheid. Institutionele verklikking wordt vooral verbonden met de systematische verklikking van instellingen door lijsten met persoonlijke informatie van burgers te verschaffen aan de bezetter. Deze lijsten waren een essentieel instrument voor de bezetter om werkweigeraars, Joden en verzetsstrijders op te sporen.⁶⁵ Dit onderscheid is echter nooit gemaakt binnen het wettelijke kader van de repressie en is binnen het bronmateriaal van de strafdossiers niet duidelijk terug te vinden. Bijna alle

⁶² Gilissen, J. op.cit. Pp. 93-95.

⁶³ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. Op.cit. Pp. 200-203.

⁶⁴ Ibid. pp. 203-205

⁶⁵ Lambert, Suzanne. *Kinderen Van De Collaboratie: Ervaringen En Getuigenissen Van Nakomelingen Van Collaborateurs In De Tweede Wereldoorlog*. Gent onuitgegeven masterthesis. Universiteit Gent, 2009. (promotor: prof. dr. B. De Wever)

oorlogsburgemeesters van de eerste willekeurig opgevraagde dossiers werden beschuldigd van verklikking, steeds als gevolg van hun functie. Vaak ging het over het samenstellen van lijsten van werkweigeraars, anglofielen... Leon Verstraeten, burgemeester van Nederzwalm moest bijvoorbeeld na meerdere beschuldigingen zelf bekennen:

*“Dan heb ik een lijst moeten opmaken, op het bevel van den krijgscCommandant te Aalst, ..., met al de namen der mannen die ene leveringsbevel hadden ontvangen en die er geen gevolg aan hadden gegeven”*⁶⁶

Het opstellen van lijsten was gebruikelijk voor oorlogsburgemeesters, sommigen weigerden maar de meerderheid oorlogsburgemeesters uit de controle stelden dergelijke lijsten op. Ze benadrukten wel telkens dat de lijst erg vertrouwelijk was, zich bewust van de mogelijke gevolgen van het opstellen van een dergelijke lijst. Frans Franssen, burgemeester van Rijkevorsel, stelde een lijst op *“der grootste smokkelaars-woekeraars”* met de hoofding *“zeer vertrouwelijk”*, waarop geboortedatum, adres en arbeidsstaat werden opgesomd van 100 personen. De lijst werd vergezeld door een brief:

*“Mijnheer, Ik heb de eer Ued. Hierdoor gevolg te geven aan uw schrijven dd. 17 Maart 1942 D/FL/JB, voorwerp: Uitschakelen van onpure praktijken. De vermelde personen zijn de grootste en publiek gekende elementen. Het spreekt vanzelf dat deze opgave ten zeerste vertrouwelijk is. Met bijzondere hoogachting,
De Burgemeester”*⁶⁷

Een eerste lezing van de dossiers uit de controlegroep geven aan dat de beschuldiging van verklikking tot op zekere hoogte normaal was. Vaak was er ook een burgerlijke aanklacht van een lokale burger die de voormalige burgemeester beschuldigde van verklikking. Het ging meestal over het opgeven van werkweigeraars, smokkelaars of *“gevaarlijke elementen”*. Een veroordeling komt binnen deze dossiers pas voor als men de beschuldiging echt hard kon maken, bijvoorbeeld door schriftelijk bewijsmateriaal. In het geval van Josephus Vermeylen⁶⁸, Leon Verstraeten en anderen wist men lijsten en briefwisseling met de Werbestelle en de Feldgendarmarie terug te vinden. Zonder schriftelijk bewijsmateriaal was men aangewezen op mondelinge getuigenissen die veel minder zekerheid boden. Getuigenissen over verklikking spraken elkaar vaak tegen en bij gebrek aan concreet bewijs, zoals bijvoorbeeld in het geval van Hubert Verschraegen, werd men niet schuldig bevonden. Dit doet het vermoeden rijzen dat men het gevaar beseftte van mondelinge getuigenissen en er bij de uiteindelijke rechtspraak minder rekening mee hield dan met schriftelijke bewijsstukken. Waarschijnlijk had het argument dat bepaalde

⁶⁶ Getuigenis Leon. *Strafdossier Leon Verstraeten*, AGK.

⁶⁷ Brief aan Ambtsleider. *Strafdossier Frans Franssen*, AGK.

⁶⁸ *Strafdossier Josephus Vermeylen*, AGK.

beschuldigingen van verklikking het gevolg waren van “*dorpspolitiek*” en vetes, een impact op de waarde die de krijgsraad eraan hechtte.

2.2.3 Militaire Collaboratie

“113. Iedere Belg die de wapens tegen België heeft opgenomen, wordt met den dood gestraft. Voor de toepassing van deze bepaling geldt als opnemen van wapenen tegen België, het wetens vervullen voor den vijand van taken van strijd, vervoer, werk of bewaking, die normaal op de vijandelijke legers of hun diensten rustten.”⁶⁹

Ook de militaire collaboratie had vele gezichten. Dit artikel zorgde ervoor dat de militaire collaboratie niet beperkt moest blijven tot geüniformeerde wapendracht in Duitse loondienst. Het dragen van een uniform en/of een wapen was al genoeg voor een aanklacht en een veroordeling. Toch zijn er wel enkele duidelijke vormen van militaire collaboratie te onderscheiden. Wie een politionele functie uitoefende tijdens de bezetting kon daarvoor later vervolgd worden. Dit was echter niet noodzakelijk, het hing vaak af van de mate waarin men zich binnen zijn functie ten dienst stelde van de bezetter. Politie en Rijkswacht die deelnamen aan operaties tegen het verzet, werkweigeraars en Joden zouden daar na de oorlog voor vervolgd worden. Naast de collaboratie van deze “*normale*” politionele organisaties waren er ook organisaties die tijdens de oorlog werden opgericht, vaak als een deel van de “*Nieuwe Orde*”. Er is een onderscheid te maken tussen inherent militaire organisaties zoals de Waffen-SS, het Vlaamse en Waalse Legioen... en paramilitaire organisaties.⁷⁰ De militaire collaboratie werd door Gilissen 76 740 keren geteld als aanklacht, meer dan de helft werd hiervoor bestraft. De militaire collaboratie was zo wijd verspreid als gevolg van de inspanningen van de politieke partijen van de “*Nieuwe Orde*” om zoveel mogelijk jongeren te mobiliseren om naar het Oostfront te trekken. De motivatie daarvoor kwam enerzijds voort uit de afkeer die al jaren leefde bij conservatief rechts. Anderzijds uit de politieke keuze om zo ver mogelijk te gaan in het inwilligen van de eisen van de bezetter, in de hoop meer politieke macht te verwerven. Bij oorlogsburgemeesters komt, afgaande op de eerste selectie van dossiers, de aanklacht van militaire collaboratie af en toe voor. Krijgsauditeurs lijken vooral te polsen of de beklaagden een wapen en/of uniform droegen tijdens de bezetting. Dat ontegensprekelijk aantonen bleek geen sinecure. Getuigen wordt vaak gevraagd of ze de beklaagde ooit in uniform of met een wapen gezien hebben. Deze getuigen kunnen het zich vaak moeilijk herinneren en spreken elkaar meer dan eens tegen. Uiteindelijk lijkt het vooral het lidmaatschap van een militaire of paramilitaire organisatie dat leidde tot een aanklacht en veroordeling voor militaire collaboratie. Een systematische studie van collaboratiedossiers zou dit verder kunnen uitwijzen.

⁶⁹ Sax, Aline. op.cit. Pp. 30

⁷⁰ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. Op.cit. Pp. 208-210

2.2.4 Economische collaboratie

“Met de dood wordt gestraft. Hij die hen (de vijanden van de Staat) helpt door het verschaffen van soldaten, manschappen, geld, levensmiddelen, wapens of munitie.”⁷¹

Dirk Luyten onderscheidde in zijn studie van de economische collaboratie 1089 veroordelingen van enkel economische collaboratie.⁷² Dit zijn er opvallend weinig in vergelijking met de bovenstaande vormen van collaboratie. In tegenstelling tot politieke en militaire verklikking was er wat de economische collaboratie betreft een duidelijke verzoeningsgezinde koers uitgestippeld. Men was weinig geneigd om de economische collaboratie zwaar te bestraffen. De regering Van Acker probeerde net een te harde bestraffing actief tegen te gaan. Men deed dit in de eerste plaats door de besluitwet van 25 mei 1945 uit te vaardigen, waarbij de economische collaboratie beperkt werd tot enkele specifieke categorieën.⁷³

Voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had men de mogelijkheid van economische collaboratie overwogen en besloten dat een beleid zoals in de Eerste Wereldoorlog, waar zowat elke vorm van medewerking geweigerd werd, niet ten gunste van het land zou zijn. Men vreesde dat zonder medewerking Duitsland zou overgaan tot plundering van de Belgische infrastructuur, gedwongen deportatie van arbeidskrachten en dat bij gebrek aan eigen productie de voedselimport niet volgehouden zou kunnen worden. Dit schrikbeeld zorgde ervoor dat Henri Spaak nog voor de overgave opriep tot de vorming van een comité dat de economie tijdens de bezetting kon reguleren. Dit comité Galopin reguleerde tijdens de bezetting in grote mate de economische samenwerking met de bezetter. De doelen van het comité werden niet gehaald, enkel het industriële patrimonium bleef volledig in eigen handen. Heel wat mensen belandden vrijwillig of onvrijwillig in Duitsland als arbeider en algemene schaarste was de orde van dag. Hoewel volgens Luyten de economische collaboratie relatief streng bestraft werd, doet het geringe aantal veroordeelden vermoeden dat er wel wat begrip leefde in de maatschappij voor economische collaborateurs.⁷⁴ Het hierboven aangehaalde citaat van René Marcq toont dat duidelijk aan. Op het eerste zicht lijkt de beschuldiging van economische collaboratie weinig voor te komen bij oorlogsburgemeesters maar het bekijken van een groter aantal dossiers kan daar uitsluitsel over geven.

⁷¹ Luyten, Dirk. *Burgers Boven Elke Verdenking? Vervolging Van Economische Collaboratie In België Na De Tweede Wereldoorlog*. Brussel: VUB press, 1996. Pp. 261.

⁷² Luyten, Dirk. “De vervolging van de economische collaboratie”, in: *Het gewicht van het oorlogsverleden*. (2003). Pp. 75-104

⁷³ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. Op.Cit. pp. 220-225.

2.2.5 Mengvormen

De vier bovenstaande vormen van collaboratie werden in verschillende dossiers gecombineerd. Het gaat om ongeveer twintigduizend veroordeelde collaborateurs die voor meerdere vormen van collaboratie veroordeeld zijn.⁷⁵ De meest voorkomende combinatie was die van militaire en politieke collaboratie. Deze logische combinatie was vaak een gevolg van initiële politieke affiniteit met Nieuwe Orde bewegingen zoals het V.N.V., De Vlag... Lidmaatschap van een dergelijke beweging betekende dat men enerzijds in aanraking kwam met militaire en politieke retoriek die oorlogvoering verheerlijkte en anderzijds vaak rechtstreeks werd aangesproken voor lidmaatschap van een militaire of paramilitaire organisatie.⁷⁶ Door de combinatie van twee vormen van collaboratie werden de beklaagden vaak zwaar bestraft. In meer dan de helft van de gevallen werd een criminele straf uitgesproken. In 20% van die gevallen ging het om de doodstraf of een minimumstraf van 20 jaar. Net zoals bij de andere vormen van collaboratie zakte de strafmaat na verloop van tijd. In dit geval gebeurde dit echter pas begin 1946.⁷⁷

Zowel politieke als militaire collaboratie werden gecombineerd met economische collaboratie, verklikking of andere misdrijven. Huyse en Dhondt onderscheidden 3 categorieën van collaboratie waar sprake was van verzwarende omstandigheden. Een eerste voorbeeld is politieke collaboratie onder verzwarende omstandigheden. Deze categorie bevat gevallen waar politieke samenwerking met de bezetter samenging met economische collaboratie, verklikking of andere misdrijven. De combinatie van meerdere misdrijven leverde ook hier een strengere strafmaat op. Op 3800 veroordeelden kreeg 53 % een criminele straf, waarvan 20 % de doodstraf. Een belangrijke nuance bij deze vorm van collaboratie is dat de zware veroordeling niet zozeer het gevolg was van het politieke karakter van de collaboratie. De combinatie met verklikking en andere misdrijven woog zwaarder door, vooral omdat er minder begrip voor bestond dan voor louter politieke collaboratie. Deze was immers makkelijker te verklaren door dwingende omstandigheden.⁷⁸ Voor militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden geldt grotendeels hetzelfde. De combinatie van verschillende vormen leidde eveneens tot een strenge bestraffing, in dit geval 5600 veroordelingen waarvan een criminele straf voor 63% van de gevallen.⁷⁹ Ten slotte hebben Dhondt en Huyse het over wat ze de donkere kern van de collaboratie noemen, waarbij alle vormen van collaboratie gecombineerd werden.⁸⁰ Dit was het geval bij 4000 veroordeelden, waarvan 82% een criminele straf kregen. Deze vorm werd met andere woorden het hardste aangepakt.

⁷⁵ Huyse, Luc & Dhondt, Steven. op.cit. pp. 233

⁷⁶ Ibid. pp. 234.

⁷⁷ Ibid. pp. 234-235.

⁷⁸ Ibid. pp. 236.

⁷⁹ Ibid. pp. 239.

⁸⁰ Ibid pp. 240.

Onder de eerste selectie dossiers zijn geen voorbeelden van collaboratie met verzwarende omstandigheden aanwezig. De combinatie van politieke collaboratie en verklikking als aanklacht is normaal, militaire collaboratie wordt soms gecombineerd met beiden maar van economische collaboratie is geen sprake. Combinatie van meerdere vormen van collaboratie lijken inderdaad tot een grotere strafmaat geleid te hebben.

2.3 Context van de collaboratie: Wat vooraf ging.

De collaboratie is moeilijk te verklaren zonder de politieke, sociale en economische ontwikkelingen tijdens het interbellum te bekijken. Als men het heeft over de oorzaken van de collaboratie zal men vaak terugrijpen naar deze ontwikkelingen (cfr. Supra.). Dit summiere overzicht legt de nadruk vooral op de politieke spanningen tijdens deze periode en is voor een groot deel gebaseerd op het hoofdstuk over het interbellum van Emmanuel Gerard in *“Nieuwe geschiedenis van België 1905-1950”* en *“Een geschiedenis van België”* van Gita De Neckere et al.

2.3.1 De akkoorden van Loppem: politieke eenheid?

Het einde van de Eerste Wereldoorlog luidde een periode in van herstel. Economisch herstel, maar evengoed politiek en sociaal herstel. Tijdens de oorlog had het idee van een *‘nationaal front’* tegen de Duitse agressor bijna alle sociale en politieke fracties kunnen verenigen. Strijdpunten zoals het algemeen stemrecht en de taaleisen van de Vlaamse beweging waren tijdens de oorlog opzijgezet in functie van het algemeen belang. *‘Union fait la force’* met andere woorden. Bij afloop van de oorlog verwachtten deze groepen een zekere compensatie voor hun inspanning. Koning en regering beseften de mogelijke kwalijke gevolgen als men gewoon terugkeerde naar de politieke status quo van 1914. Er was een nieuwe politieke en sociale consensus nodig om het economisch herstel te bewerkstelligen.⁸¹ De stabilisering van de maatschappij was vooral dringend met het oog op de dreiging van een communistische revolutie. Ondanks het verzet van conservatieve katholieken ging men over tot vergaande onderhandelingen. Het gevolg waren de akkoorden van Loppem. De invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor Belgische mannelijke burgers mocht dan wel ongrondwettelijk zijn (men had de tijd niet om alle procedures op tijd te doorlopen), tijdens de verkiezingen van 1919 al werd het algemeen enkelvoudig stemrecht toegepast.⁸² De akkoorden van Loppem hadden een grote impact op de samenleving van het interbellum. *‘Een geschiedenis van België’*⁸³ onderscheidt vijf belangrijke veranderingen van het Belgische politieke bestel:

1. **Gewijzigde krachtverhoudingen binnen de Belgische politiek:** In praktijk betekende dit dat voor het eerst sinds de opkomst van politieke partijen een partij kon wedijveren met de

⁸¹ Reynebeau, Marc. *Een Geschiedenis Van België*. 4e dr., 5e dr., 6e dr. Tielt: Lannoo, 2004pp. 179-200.

⁸² Ibid pp. 200-204.

⁸³ Deneckere, Gita, et al. *Een Geschiedenis Van België*. Gent: Academia Press, 2014. Pp. 214-218.

Katholieke Partij qua electorale sterkte zijnde de Belgische Werkliedenpartij (BWP). De liberale partij werd een kleinere derde speler.⁸⁴

2. **Nieuwe partijen:** In 1914 bestonden er slechts enkele politieke partijen. Nieuwe politieke partijen hadden het door het cijnskiesrecht en de latere algemeen meervoudige stemplicht erg moeilijk om door te breken. Na Loppem veranderde dit fundamenteel. De invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht had tot gevolg dat extreme partijen zich konden ontwikkelen ter rechter-en linkerflank van de traditionele partijen.⁸⁵
3. **De noodzaak van coalitieregeringen:** Een van de belangrijkste gevolgen van Loppem was de praktische onmogelijkheid van een absolute meerderheid in het parlement. In tegenstelling tot voor de oorlog was de alleenheerschappij van één partij niet langer mogelijk. Het gevolg was het ontstaan van coalitieregeringen en de daarmee gepaard gaande nood aan compromisbereidheid bij de regeringspartijen. Dit was in de ogen van velen ook noodzakelijk voor de politieke stabiliteit.⁸⁶
4. **Sociale wetgeving:** Te Loppem probeerde men de sociale spanningen te verhelpen door middel van nieuwe sociale wetgeving. Stakingen werden wettelijk toegelaten, wat de slagkracht van vakbonden exponentieel deed toenemen en sociale akkoorden tussen werknemers en werkgevers noodzakelijk maakten. Ook de achturedag, het wettelijk pensioen en een progressieve inkomensbelasting werden ingevoerd.⁸⁷
5. **Radicalisering van de taalkwestie:** De akkoorden van Loppem waren relatief succesvol in het integreren van democratisch links binnen het Belgische politieke systeem. De Vlaamse beweging echter kreeg naar eigen aanvoelen te weinig uit de akkoorden. Die frustratie leidde op termijn tot radicalisering. De taalwetten en de vernederlandsing van de Gentse Universiteit kwamen echter te laat om de radicalisering van een deel van de Vlaamse beweging te vermijden.⁸⁸

2.3.2 Het falen van Loppem

Het doel van de akkoorden van Loppem, het stabiliseren van de Belgische politiek, werd op lange termijn niet bereikt. In de jaren 30 was de politieke stabiliteit in België ver te zoeken toen kabinet na kabinet elkaar opvolgde zonder de politieke en economische crisis te kunnen oplossen. Er was geen eenduidige oorzaak maar eerder een amalgaam van sociale, politieke en economische factoren die op elkaar inwerkten. Het akkoord van Loppem had de massademocratie geïntroduceerd in het Belgische politieke bestel in de hoop om de maatschappelijke breuklijnen te stabiliseren. Bij bepaalde

⁸⁴ Deneckere, Gita et al. Op.cit. Pp.214.

⁸⁵ Ibid. Pp. 214-215.

⁸⁶ Ibid. pp. 215-217.

⁸⁷ Ibid. pp. 217.

⁸⁸ Ibid. pp.218/221.

maatschappelijke groepen riep dit echter een grote angst op voor een “dictaat van de massa”⁸⁹ In de jaren 30 werd men daarbovenop geconfronteerd met een economische crisis waar de democratische regeringen maar geen antwoord op leken te vinden.⁹⁰ De onmacht van de parlementaire democratie gaf alternatieven zoals fascisme en communisme een grote aantrekkingskracht. Bij de start van de economische crisis was het beleid in handen van katholiek-liberale regeringen (1930-1935). De economische crisis was in essentie een internationale crisis en de mogelijkheden van de Belgische overheid om de effecten ervan tegen te gaan waren dan wel beperkt, maar toch bouwde zich een grote ontevredenheid op tegenover de “klassieke” politieke partijen.⁹¹ In diezelfde periode bood zich, zeker na het aan de macht komen van Hitler, een aantrekkelijk alternatief aan voor de parlementaire democratie: de “Nieuwe Orde”. Verscheidene nieuwe politieke partijen, ontstaan na Loppem, voelden zich aangetrokken tot deze rechtse autoritaire ideologie. Maar niet alleen Rex, V.N.V. en Verdinaso keken met bewondering naar Duitsland. Conservatieve katholieke kringen voelden veel voor het corporatisme als een valabel alternatief voor democratie. Zelfs binnen de BWP (Belgische Werklieden Partij) groeide begrip voor dergelijke denkbeelden in de figuur van Hendrik De Man.⁹²

Dat ongenoegen met de traditionele partijen uitte zich, ondanks lichte economische verbeteringen, in 1936.⁹³ Het politieke landschap was sinds de akkoorden van Loppem relatief stabiel gebleven maar werd in 1936 hertekend. Rex en V.N.V. wisten grote winst te boeken, beiden waren extreemrechtse partijen met nazistische sympathieën. Rex ging van 0 naar 21 kamerzetels, V.N.V. van 8 naar 16. De Communistische Partij wist van 3 naar 9 zetels te gaan. De verschuiving was vooral merkbaar aan de rechterzijde van het politiek spectrum en ging ten koste van de katholieken. Een vierde van de zetels in de Belgische kamer was in 1936 in handen van partijen die het Belgische Parlementaire systeem afwezen. Een coalitie van de drie traditionele partijen probeerde in de volgende jaren de ideologische radicalisering het hoofd te bieden.⁹⁴

1936 luidde een erg tumultueuze periode in voor de Belgische politiek. Op vier jaar tijd werden er zes regeringen gevormd die telkens opnieuw worstelden met het economische beleid, klassieke links-rechts tegenstellingen en communautaire tegenstellingen. Deze kenmerkende breuklijnen voor de Belgische politiek leken niet op te lossen door het politieke establishment. Het idee van de “Nieuwe Orde” bleef voor velen een aantrekkelijk alternatief, ook al maakten de partijen die dat idee in het vaandel droegen bij de verkiezingen van 1937 en 1939 weinig tot geen vooruitgang. Desondanks hadden de idealen van Nazi-Duitsland jaren voor de bezetting al ingang gevonden bij delen van de bevolking. Hetzelfde geldt

⁸⁹ Gerard, Emmanuel. “De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd. 1918-1939,” in: *Nieuwe geschiedenis van België 1905-1950*, (2006), pp. 980-81.

⁹⁰ Deneckere, Gita et al. Op.cit. Pp. 222-223.

⁹¹ Gerard, Emmanuel. Op.cit. Pp. 1035-1040.

⁹² Ibid.pp. 1056-1057.

⁹³ Deneckere, Gita et al. Op.cit. Pp. 224-225.

⁹⁴ Ibid. pp. 209-210.

voor het communisme. Beide radicale denkbeelden leken een alternatief te bieden voor de democratie. De akkoorden van Loppem, die diepgaande politieke verdeeldheid hadden moeten voorkomen, hadden gefaald.⁹⁵

2.3.3 De ‘Nieuwe Orde’ en Vlaanderen

In Vlaanderen bleek die politieke verdeeldheid onvermijdelijk. Het rechtse nieuwe denken bleek er heel aantrekkelijk omdat het aansloot bij de frustraties en verlangens van delen van de Vlaamse beweging. De frustraties binnen Vlaams-nationalistische kringen over de manier waarop er met hun eisen werd omgegaan, waren groot. De radicale vleugel van de Vlaamse beweging die een Vlaamse staat tot doel had zag in het antidemocratische denken een kans om zijn doelstellingen te bereiken buiten de parlementaire weg om. De verkiezingen van 1937 en 1939 hadden aangetoond dat de democratische weg naar Vlaams bestuur erg moeizaam zou verlopen. Radicale Vlaams-nationalisten hadden immers concurrentie van verscheidene andere partijen zoals de Vlaamse katholieken en de BWP die taalrechten nastreefden. De voedingsbodem voor antidemocratische ideologieën in Vlaanderen was wel degelijk aanwezig maar het moet benadrukt worden dat dit ondanks alles nog altijd een minderheid betrof. Dit radicale Vlaams Nationalisme zag de staat België zelf als een vijand en zag, in tegenstelling tot de meerderheid van de Vlaamse beweging, geen toekomst voor Vlaanderen binnen het Belgische politieke bestel. Deze ideeën, de teleurstelling in de parlementaire democratie en het geloof dat een welvarend Vlaanderen niet verwezenlijkt kan worden binnen een Belgische context, leidden ertoe dat een deel van de bevolking erg vatbaar was voor collaboratie. In het begin van de bezetting maakt dit artikel in het “*Laatste Nieuws*” duidelijk hoe de politieke omstandigheden van de jaren ‘30 de “*Nieuwe Orde*” initieel als een valabel alternatief voor de democratie werd gezien.

“Het is geen overdrijving te zeggen dat de fatsoenlijke man in geen enkel parlementair geregeerd land nog tevreden was met het landsbewind. Weliswaar kreeg deze fatsoenlijke man geen gelegenheid zijn stem te laten horen. Hij had alleen het recht de stembus te helpen vullen en te zwijgen. De kandidaten kreeg hij netjes voorgeschoteld en de papieren verkiezingslawine kreeg hij er gratis bij ...Wat kon er, in die voorwaarden nog overblijven van de hoogheid van het gezag? Een sterk gezag is toch slechts mogelijk in handen van mannen, in wier handelingen iedereen uitsluitend den mensch kan herkennen tot bevordering van het heil der gemeenschap in al haar geledingen. Een gezag, dat wordt misbruikt ten bate van particuliere en groepsegoïsmen, moet daaraan onvermijdelijk ten onder gaan. Het is in dit licht en dit licht alleen dat men den

⁹⁵ Gerard, Emmanuel. op.cit. Pp. 1080-1099.

*groeijende afkeer van de fatsoenlijken man voor het moraliteitsgezag moet zien*⁹⁶

2.4 Context van de collaboratie: Bezet België.

De context van de collaboratie, de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog, is door verschillende historici beschreven. Dit korte overzicht is verre van volledig, het bevat in de eerste plaats de elementen die relevant zijn om het functioneren van oorlogsburgemeesters tijdens deze periode binnen de juiste context te plaatsen. Deze tekst is voor een groot deel gebaseerd op de werken van Aline Sax⁹⁷ en Mark Van Den Wijngaert et al.⁹⁸. Voor een uitgebreider overzicht kan men vooral bij die laatste terecht.

2.4.1 Van angst naar aanvaarding naar polarisatie

Op 10 mei 1940 zette Duitsland eindelijk de aanval in op België. Eindelijk, want deze aanval werd verwacht sinds 1 september 1939. Groot-Brittannië en Frankrijk verklaarden Duitsland de oorlog na de Duitse inval in Polen, maar vijandigheden bleven voorlopig uit. België verwachtte een Duitse aanval, deze bleef echter lange tijd uit. Het Duitse aanvalsplan was sinds september 1939 al verschillende keren afgeblazen maar op 10 mei werd de “drôle de guerre” een echte oorlog. De paniek onder de bevolking tijdens de inval in 1940 was groot. Schrikbeelden van de initiële gruwelen van de bezetting tijdens de Eerste Wereldoorlog leefden nog sterk in de herinneringen. Die angst dreef velen, ook burgemeesters, tot vluchten naar Frankrijk.⁹⁹ Een maand na de inval schatte het Rode Kruis de Belgische aanwezigheid in Frankrijk op 2,2 miljoen personen.¹⁰⁰ Op 28 mei aanvaardde Koning Leopold III de onvermijdelijke nederlaag, het betekende het begin van de bezetting en het teken voor de vluchtelingen om terug te keren. Toen deze echter na de val van Frankrijk terugkeerden naar België bleek de realiteit een stuk leefbaarder dan de nachtmerrie. Het gedisciplineerde Duitse leger gedroeg zich tegenover de bevolking en wist onnodig bloedvergieten te vermijden. De militaire overheid die het bestuur in België in handen kreeg respecteerde tegelijkertijd op vele vlakken de Belgische status quo. Het doel van de bezetter was in de eerste plaats een stabiel bezet gebied en deze liet dus veel instellingen ongemoeid.¹⁰¹ Deze houding, gecombineerd met de teleurstelling over de snelle terugtrekking van de geallieerden leidde tot een niet vijandige positie tegenover de bezetter. Men leek zich zelfs neer te leggen bij de gang van zaken.¹⁰² Paul Struye, een Brussels politicus en advocaat die zijn observaties omtrent de publieke opinie tijdens de oorlog later publiceerde, observeerde de houding van de bevolking als volgt:

⁹⁶ Van Acker. “Bij de uitvaart den “grondwettelijke” partijen”. HET LAATSTE NIEUWS, 1940: 1. Print

⁹⁷ Sax, Aline. Op.cit pp. 69-80.

⁹⁸ Van den Wijngaert, Mark et al. Op.cit. 173-204.

⁹⁹ Reynebeau, Marc. op.cit. pp. 258.

¹⁰⁰ Ibid. Pp. 259.

¹⁰¹ Ibid. Pp. 263.

¹⁰² Sax, Aline. Op.cit. Pp. 70-71.

*“La victoire Allemande leur apparaissant comme inéluctable, ils furent amener à envisager comme seule attitude ‘réaliste’ – sinon digne- un ralliement rapide autour du vainqueur”*¹⁰³

Die sfeer van aanvaarding was niet duurzaam. Eind juni ging het grote publiek ervan uit dat met de nederlaag van Frankrijk de oorlog voorbij was. Het voortgezette verzet van de Britten in ‘*The Battle of Britain*’ in 1940 liet zien dat de Duitsers dan toch niet onoverwinnelijk waren. Die twijfel zette zich voort naarmate de Britten in Noord-Afrika opnieuw voet aan de grond kregen. De oorspronkelijke gelatenheid maakte bij sommigen plaats voor een hernieuwd patriotisme.¹⁰⁴ Daarnaast liet de bezettende overheid zich ook steeds meer voelen aan gewone burgers. Het bestuur van België was van juni 1940 tot juli 1944 in handen van een Duits militair bestuur (militärverwaltung). Deze was zelf in een machtsstrijd verwickeld met de SS, die ze op het einde van de oorlog zou verliezen toen deze het beheer van België overnam.¹⁰⁵ Deze machtsstrijd had een grote invloed op de houding van het V.N.V. tegenover de bezetter (cfr. Supra). Verordeningen van de militarverwaltung maakten duidelijk dat de Belgische bestuurlijke autonomie verleden tijd was. De impact van de bezetting was duidelijk voelbaar door maatregelen als inkwartiering, rantsoenering, avondklok, verplichte verduistering... De situatie werd er niet beter op toen in de winter van 1940 een voedseltekort heerste.¹⁰⁶ De oorzaken van de schaarste waren meervoudig maar de bevolking stelde in de eerste plaats de bezetter verantwoordelijk. De dagelijkse levensomstandigheden zouden tot het einde van de oorlog niet verbeteren. Integendeel, de schaarste werd algemeen en veroorzaakte steeds meer frustratie bij de bevolking. Struye observeerde eind december al hoe de maatschappij verdeeld raakte tussen verzet en collaboratie.¹⁰⁷

De Duitse militaire overheid had een duidelijke visie op de mate waarin aan collaborerende individuen en organisaties macht zou worden verstrekt. De beslissing over het politieke lot van België was uitgesteld tot na de oorlog. De taak van de militaire overheid was in de eerste plaats om de stabiliteit van het land te bewaren.¹⁰⁸ Dit deed ze door collaborerende organisaties en de klassieke bestuurlijke en politieke elite tegen elkaar uit te spelen. Partijen als V.N.V., De Vlag en Rex deden vooral aan politieke propaganda, rekrutering en informatievergaring terwijl een groot deel van het klassieke overheidsapparaat in stand werd gehouden zonder dat er grootschalige personeelwissels plaatsvonden. De klassieke politieke elite probeerde zich dan ook aan te passen aan de bezetter,

¹⁰³ Struye, Paul. *L'évolution Du Sentiment Public En Belgique Sous L'occupation Allemande*. Bruxelles: Lumière, 1945. Pp. 18.

¹⁰⁴ Witte, Els, Jan Craeybeckx, and Alain Meynen. *Politieke Geschiedenis Van België : Van 1830 Tot Heden*. 6de herz. uitg. Brussel ; Antwerpen: VUB-Press ; Standaard, 1997. Pp. 227.

¹⁰⁵ Ibid pp. 225.

¹⁰⁶ Sax, Aline. Op.cit. Pp. 72.

¹⁰⁷ Struye, Paul. Op.cit. Pp.33.

¹⁰⁸ Van den Wijngaert, Mark, et al. Op.cit. pp. 49.

wetende dat velen stonden te popelen om hun plaats in te nemen. Het was *“de politiek van het minste kwaad”*.¹⁰⁹

Op 7 maart 1940 volgde een sleutelmoment voor de collaboratie in België met de *“Überalterungsverordnung”*. De maatregel hield in dat elke publieke functionaris ouder dan 60 op welk niveau dan ook verplicht ontslag moest nemen. Dit betekende de creatie van een heleboel mandaten voor gewillige collaborateurs op alle niveaus. In vele gemeenten leidde dit tot een wijziging van het gemeentelijke personeel en vaak ook tot de vervanging van de burgemeester.¹¹⁰ Het betekende dat het V.N.V. via zijn vele lokale en provinciale mandatarissen voor het eerst echte macht in handen kreeg. Hoe het V.N.V. zich inzette in deze collaboratie en het waarom komt later terug maar de partij stond zeker niet alleen in hun pogingen om zichzelf onmisbaar te maken voor de bezetter. Eind 1940 en begin 1941 werd duidelijk dat er drie houdingen waren tegenover de bezetter. Enerzijds collaborateurs die gebruik maakten van de nieuwe politieke omstandigheden om hun eigen doelen (ideologisch, economisch, professioneel,...) te verwezenlijken, anderzijds het verzet dat pamfletten verspreidde, sabotage pleegde,... Naast die twee, die vaak benadrukt werden in de naoorlogse historiografie, bestond er ook een grote meerderheid die niet actief handelde.

2.4.2 Politiek van het minste kwaad

Wie collaboreerde maakte na de oorlog, zoals ook in dit onderzoek nog naar voor zal komen, gebruik van het argument van *“de politiek van het minste kwaad”*. Een argument waar bepaalde delen van de maatschappij ook gevoelig voor waren. Economische, politieke, religieuze en bestuurlijke prominenten binnen het Belgische bestel werden met de aankomst van de bezetter geconfronteerd met een dilemma. Meewerken betekende collaboreren en gezien de vaagheid van de Belgische wetten over collaboratie stelde men zich daarbij al snel bloot aan naoorlogse vervolging. Vaak was men ook ideologisch niet geneigd om enige medewerking te verlenen. Niet meewerken betekende vaak het verliezen van de eigen positie en een hard beleid opgelegd door de bezetter. Bijvoorbeeld in de economische sector wou men een Duits beleid zoals in de Eerste Wereldoorlog vermijden door mee te werken (cfr. Supra).¹¹¹ Meewerken om erger te vermijden werd door Belgische industriëlen *“de politiek van het minste kwaad”* genoemd. Op politiek en bestuurlijk vlak besloten schepenen, burgemeesters en secretarissen-generaal¹¹² om een streng repressiebeleid te vermijden. De kostprijs daarvoor was net zoals in het geval van de economische collaboratie (cfr. Supra.) uitgebreide toegevingen.¹¹³ Bestuurders bevonden zich in een constante staat van onderhandeling met de bezetter, die de grenzen van medewerking naarmate de oorlog vorderde steeds verder opschoof. Deze houding was in 1940 nog goed te

¹⁰⁹ Reynebeau, Marc. Op.Cit. pp. 263

¹¹⁰ Wouters, Nico. Op.cit. Pp. 135-138

¹¹¹ Reynebeau, Marc. Op.cit. Pp. 263-267

¹¹² Plaatsvervangers van ministers.

¹¹³ Sax, Aline. Op.cit. Pp. 74

verantwoordden tegenover de bevolking toen die een Duitse overwinning nog als onvermijdelijk beschouwde. De oorlog bleef echter duren en op termijn werd de grens tussen collaboratie en meewerken om erger te vermijden dunner. De polarisatie tussen “*zwart en wit*” maakte het steeds moeilijker om samenwerking met de bezetter te verantwoorden als “*de politiek van het minste kwaad*”.¹¹⁴ Uit de studie van de collaboratiedossiers blijkt dat de onderzoekspersonen hun eigen handelen tijdens de bezetting vaak zullen framen binnen deze retoriek. Hier wordt dieper op ingegaan in deel III als er wordt ingegaan op de argumentatie van oorlogsburgemeesters tijdens de repressie.

2.4.3 “Het rode gevaar”

*“Het zou laf en egoïstisch zijn de sympathie voor de strijders tegen het kommunisme te beperken tot het woord en niet uit te breiden tot de daad. Het zou oneerlijk zijn alleen Duitschland de strijd met het kommunisme te laten aanbinden en te vertrouwen op haar macht, immers heel Europa staat op het spel en dus ook Vlaanderen”*¹¹⁵

De collaboratie was geen geïsoleerd lokaal fenomeen. Ze was in de eerste plaats het gevolg van internationale politieke ontwikkelingen waar men in Vlaanderen en België weinig vat op had (in de eerste plaats de oorlog zelf). Zoals eerder al aangetoond wat betreft: “*The Battle of Britain*” konden gebeurtenissen op het oorlogsfront wel degelijk impact hebben op de lokale verhoudingen tussen bevolking en bezetter. De eenzijdige beslissing van Hitler om het Molotov-Von Ribbentrop pact te breken en de Sovjetunie binnen te vallen op 22 juni 1941 had grote gevolgen voor het bezette België. Er bestond immers een diepe angst en afkeer voor het communisme. Al in de jaren 30 waren de spanningen tussen links en rechts hoog opgelopen. In Vlaanderen zette de katholieke kerk zich toen met alle mogelijke middelen af tegen “*het rode gevaar*”. De bezetter maakte handig gebruik van deze angst als propagandamiddel. De strijd aan het Oostfront werd voorgesteld als een nobele kruistocht tegen het Bolsjewisme.¹¹⁶ In het kader van het streven van de “*Nieuwe Orde*”-partijen naar de goedkeuring van de bezetter steunden ze de wervingspogingen van de bezetter. Die pogingen hadden een Vlaams legioen tot resultaat, opgericht op 8 juli 1941. Tijdens de oorlog bleven de wervingspogingen doorgaan, vaak ondersteund door lokale propagandacampagnes. Zij die naar het front vertrokken werden vaak publiek gehuldigd, zij die sneuvelden werden onder veel aandacht en eerbetoon begraven. Daarnaast zorgde de opening van het Oostfront ervoor dat communistische cellen, die zich tot dan toe op bevel van Moskou relatief rustig hadden gehouden zich met volle overtuiging in het verzet wierpen. De polarisatie zou zich dus enkel doorzetten. Uit de onderzochte

¹¹⁴ Sax, Aline. Op.cit. pp. 74

¹¹⁵ Schrijvers, Peter. *De Toekomst : Het Oorlogsweekblad Van Het Limburgse VNV : 1941-1944*. Hasselt: Schrijvers, 1987. Pp. 65

¹¹⁶ Sax, Aline. Op.Cit. pp. 75

collaboratiedossiers blijkt dat verschillende oorlogsburgemeesters, en in mindere mate ook schepenen, gebruik maakten van antibolsjewistische retoriek. Soms met de bedoeling om mensen te ronselen voor het Oostfront, soms werd er enkel verwezen naar het “*Rode Gevaar*” om de eigen positie te legitimeren. Het Bolsjewisme was een terugkerend thema in propaganda van de “*Nieuwe Orde*”

2.4.4 Verplichte tewerkstelling

“Er komt slechts één verplichting, de verplichting voor allen te arbeiden voor het welzijn van heel het land. Het parasiteren is gedaan, iedereen zal voortaan werken. Er is niet één weldenkend arbeider die hierom kwaad zal zijn”¹¹⁷

Een ander thema dat de gemoederen tijdens en na de oorlog hoog deed oplaaien was verplichte tewerkstelling. Het was één van de dingen die het comité Galopin wou vermijden (cfr. Supra). Tot 6 oktober 1942 was die tewerkstelling vrijwillig en hoopte men vooral werklozen te verleiden met een degelijk loon, sociale voordelen en arbeidsvoorwaarden. Dat lukte ook, in mei 1941 stond de teller op 179.855 vrijwilligers.¹¹⁸ De opening van het Oostfront maakte het plots veel minder aantrekkelijk om in Duitsland te gaan werken. De overwinning van Duitsland leek plots een stuk minder waarschijnlijk en ook toen al viel sommigen de mogelijke analogie met Napoleon op. Duitse industriesteden werden geconfronteerd met hevige bombardementen die het risicogehalte de hoogte injoegen. De oorlog op het Oostfront stelde grote eisen aan het Duitse industriële apparaat dat nood had aan arbeid om het grootschalige offensief te kunnen ondersteunen. Tegemoet komen aan die noden betekende het invoeren van de verplichte tewerkstelling. Het betekende voor 189.542 personen tewerkstelling in Duitsland. 114.000 anderen weigerden en doken vervolgens onder om aan de verplichte tewerkstelling te ontsnappen.¹¹⁹ De bezetter had nog nooit eerder een dergelijke impact gehad op de bevolking, vele gezinnen werden persoonlijk geraakt door de maatregel. De actieve opsporing van deze werkweigeraars door de “*Zivildienst*” (waar heel wat collaborateurs deel van uitmaakten) lokte nog meer wrevel uit. De maatregel bevorderde dus enkel de polarisatie tussen ‘wit en zwart’.¹²⁰ Dit komt heel duidelijk naar voren in de onderzochte dossiers. Oorlogsburgemeesters en-schepenen waren verantwoordelijk voor de voedselverdeling. Indien zij weigerden om werkonwilligen bonnen te verschaffen werd het leven van deze voortvluchtigen een stuk moeilijker. In de zoektocht van de bezetter naar werkonwilligen werd vaak beroep gedaan op het lokale bestuur. Men vroeg om lijsten van “*smokkelaars en luiaards*” door te sturen. Als Duitse ordehandhavingdiensten op de gemeente kwamen om dergelijke personen te arresteren deden ze vaak beroep op het gemeentebestuur om deze personen op te sporen.

¹¹⁷ “Geleide Arbeid, “Weg met de Parasieten”. *DE VOORUIT* 1942: 1. Print.

¹¹⁸ Sax, Aline. Op.Cit. pp. 76

¹¹⁹ Ibid. pp. 77.

¹²⁰ Ibid. pp. 77.

Hoe het collaborerende politieke personeel omging met deze vragen had een grote impact op het latere collaboratieproces. Het bepaalde eveneens vaak de verdere relatie met de lokale bevolking.

2.4.5 Jodenvervolging

*Uitzuivering van ons volksleven en van ons land van het Jodendom luidt thans meer dan ooit het parool. Eer den oorlog ten einde loopt mag in heel ons land, mag in heel het Westen geen jood meer te vinden zijn. Zuivering van het bloed, zuivering van de geesten en de harten, zuiverste zuiverheid van onze cultuur: dat is het antwoord op de Joodschen aanslag op onzen geest en de levensontwikkeling der kinderen.*¹²¹

De antisemitische agenda van Nazi-Duitsland werd geleidelijk aan ook in het bezette België ingevoerd. Het begon met een Jodenregister¹²² en economische verordeningen maar nam snel grotere dimensies aan. Joden werden geconcentreerd in vier steden: Antwerpen, Brussel, Luik en Charleroi. De kunstmatige isolatie van de Joodse bevolking door uitgaansverboden en arbeidsvoorwaarden leidde uiteindelijk tot het verplicht dragen van de Jodenster op 27 mei 1942. Deze maatregelen werden weliswaar opgelegd door de bezetter maar vaak gedeeltelijk mee uitgevoerd door de Belgische overheid. Zonder die medewerking was het voor de bezetter veel moeilijker om de uitvoering en controle van de anti-Joodse verordeningen te verzekeren. Ook bij het eigenlijke deportatiebeleid verleenden lokale overheden assistentie, bijvoorbeeld door het inzetten van agenten bij de arrestaties van Joden. De rol van lokale overheden was vaak niet onschuldig. Daarnaast waren ook Vlaamse collaborateurs betrokken bij *razzia's*, verhoren...¹²³ Dit onderzoek maakt vooral gebruik van de dossiers van het politieke personeel van landelijke gemeenten. Jodenvervolging was in dergelijke regio's geen courant fenomeen. In enkele dossiers wordt er melding gemaakt dat er Joden verstopt waren in de omgeving en de lokale oorlogsburgemeester of schepen daarvan op de hoogte was maar geen klacht indiende. In één geval ging het zelfs om de buurvrouw van een burgemeester. Er is slechts één dossier waaruit blijkt dat een oorlogsburgemeester verantwoordelijk is voor de arrestatie en uiteindelijke deportatie van enkele Joden. Het betreft Clement Ronsmans maar het voorval kreeg weinig aandacht binnen het onderzoek. Dit kwam doordat er geen informatie bekend was over het lot van de drie Joden en Ronsmans werd aangeklaagd en veroordeeld voor 34 gevallen van verklikking. Op het platteland lijkt het fenomeen van de Jodenvervolging geen grote impact gehad te hebben op de politieke collaborateurs.

¹²¹ Seys, Maurits. "Wat willen de Joden met onze kinderen?". *DE VOORUIT* 1943: 1. Print

¹²² Verordening van 23 oktober 1940

¹²³ Sax, Aline. *Op.Cit.* pp. 77-78.

2.4.6 Hoogtepunt en einde

1942 kan als een keerpunt gezien worden voor de geschiedenis van de collaboratie. Ledenaantallen van V.N.V. en De Vlag stegen tot hun hoogtepunt om vervolgens terug te vallen.¹²⁴ Het was het jaar van de eerste grote nederlagen voor Nazi-Duitsland. Noord-Afrika, Stalingrad,... het leek niet de goede kant uit te gaan. De langverwachte tussenkomst van de Verenigde Staten in het conflict verminderde de kansen van Hitlers Duitsland significant. Het keren van de oorlogskansen had indirect ook impact op de publieke opinie. De bezetter nam een hardere houding aan, onder meer door middel van de verplichte tewerkstelling. Die maatregel alleen al zette veel kwaad bloed, maar de gijzelnemingen van burgers om te executeren in geval van verzetsdaden, bracht de spanning tot het kookpunt. Twijfelaars en opportunisten die tot nog toe geen kant gekozen hadden in het conflict tussen “zwart en wit” keerden zich nu bewust af van de bezetter. De gewijzigde oorlogskansen en publieke opinie leken steeds meer over te hellen naar de geallieerden. “*Grijs*” blijven was steeds minder een optie.¹²⁵

De overgave van het Duitse leger bij Stalingrad op 2 februari 1943 wordt vaak beschouwd als het ultieme keerpunt van de Tweede Wereldoorlog. Daar valt het een en ander tegen in te brengen maar zeker is dat het Duitse leger zich van dat moment af enkel nog terugtrok. Naarmate een Duitse eindoverwinning steeds verder weg leek en de bevrijding door de geallieerden steeds dichterbij kwam, nam de polarisering enkel toe. De bevolking, zich bewust van het nakende einde van de oorlog keerde zich steeds meer tegen de bezetter en zijn medewerkers. Collaborateurs bleven zich vaak tegen beter weten in tot het bittere einde inzetten. Op 31 augustus vluchtten velen uiteindelijk richting Duitsland. Die vlucht bracht slechts even soelaas en hun terugkeer naar België en de onvermijdelijke repressie volgden al snel.¹²⁶ Een kleine minderheid van de onderzochte collaborateurs ontvluchtte het land ten tijde van de bevrijding. Allen behalve één werden gevat voor hun proces plaatsvond.

2.5 Oorzaken van de collaboratie

Over de oorzaken van de collaboratie in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog is al heel wat inkt gevloeid. Bruno De Wever onderscheidde twee factoren die al voor de bezetting aanwezig waren en de collaboratie mogelijk maakten. Het antidemocratische gedachtegoed maakte tijdens de jaren 30 opgang als gevolg van de uitbreiding van het democratische bestel. Dit was niet enkel zo in België maar gold voor heel Europa. Daarnaast onderscheidt hij ook het Vlaams-nationalisme als een belangrijke factor. Hierboven werd al aangetoond hoe beide factoren elkaar vonden in de loop van de jaren 30. Het Vlaams-nationalisme kwam lost te staan van de burgerlijke Vlaamse maatschappij die in diezelfde periode haar belangrijkste eisen (taalwetten) ingewilligd zag. De politieke leiders van het Vlaams-nationalisme en concreet van het V.N.V. beschouwden zichzelf vanaf de jaren 30 als de enige legitieme

¹²⁴ Sax, Aline. Op.cit. pp. 79.

¹²⁵ Ibid.. Pp.79.

¹²⁶ Ibid. pp. 79-80.

vertegenwoordigers van het Vlaamse Volk. Door het verwerpen van de democratie als een legitieme vorm van bestuur was de partijleiding aan niemand rekenschap verschuldigd. De partij had weinig of geen bestuurlijke macht als gevolg van haar anti-Belgisch karakter. Dit maakte haar kwetsbaar voor aanbiedingen van de Duitse bezetter. De wil om macht uit te oefenen was groot, zeker als men dit kon doen als vertegenwoordigers van de Vlaamse Natie. Deze ontwikkelingen namen vorm in de jaren 30 en verklaren de snelle keuze van het V.N.V. voor grootschalige politieke collaboratie. Dit behelst natuurlijk alleen maar de ideologische en politieke collaboratie. Maar deze wordt als essentieel beschouwd voor economische en militaire collaboratie. De politieke collaboratie creëerde een maatschappelijk narratief dat collaboratie met de bezetter legitimeerde, zelfs verheerlijkte. Het is binnen dit kader dat de drempel om over te gaan tot collaboratie voor velen heel wat kleiner werd.¹²⁷

2.6 Oorzaken van de collaboratie

Over de oorzaken van de collaboratie in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog is al heel wat inkt gevloeid. Bruno De Wever onderscheidde twee factoren die al voor de bezetting aanwezig waren en de collaboratie mogelijk maakten. Het antidemocratische gedachtegoed maakte tijdens de jaren 30 opgang als gevolg van de uitbreiding van het democratische bestel. Dit was niet enkel zo in België maar gold voor heel Europa. Daarnaast onderscheidt hij ook het Vlaams-nationalisme als een belangrijke factor. Hierboven werd al aangetoond hoe beide factoren elkaar vonden in de loop van de jaren 30. Het Vlaams-nationalisme kwam lost te staan van de burgerlijke Vlaamse maatschappij die in diezelfde periode haar belangrijkste eisen (taalwetten) ingewilligd zag. De politieke leiders van het Vlaams-nationalisme en concreet van het V.N.V. beschouwden zichzelf vanaf de jaren 30 als de enige legitieme vertegenwoordigers van het Vlaamse Volk. Door het verwerpen van de democratie als een legitieme vorm van bestuur was de partijleiding aan niemand rekenschap verschuldigd. De partij had weinig of geen bestuurlijke macht als gevolg van haar anti-Belgisch karakter, dit maakte haar kwetsbaar voor aanbiedingen van de Duitse bezetter. De wil om macht uit te oefenen was groot, zeker als men dit kon doen als vertegenwoordigers van de Vlaamse Natie. Deze ontwikkelingen namen vorm in de jaren 30 en verklaren de snelle keuze van het V.N.V. voor grootschalige politieke collaboratie. Dit behelst natuurlijk alleen maar de ideologische en politieke collaboratie. Maar deze wordt als essentieel beschouwd voor economische en militaire collaboratie. De politieke collaboratie creëerde een maatschappelijk narratief dat collaboratie met de bezetter legitimeerde, zelfs verheerlijkte. Het is binnen dit kader dat de drempel om over te gaan tot collaboratie voor velen heel wat kleiner werd.¹²⁸

¹²⁷ De Wever, Bruno. "Collaboratie En Repressie: De Feiten." *Voorwaarts Maar Niet Vergeten*. Acta Van De Studiedag Op 9 Juni 2001 in Het Vlaams Parlement over Collaboratie & Repressie. Ed. Frans-Jos Verdoodt. Gent: Academia Press, 2001. 25–40.

¹²⁸ De Wever, Bruno. op.cit. 25–40.

3 Repressie

Om dit onderzoek en de bronnen van dit onderzoek te kunnen plaatsen is het van belang dat men zicht krijgt op de verschillende aspecten van de overheidsrepressie. Allereerst is een begripsafbakening nodig van welke repressie in dit onderzoek aan bod komt. Hoewel er al heel wat aandacht besteed is aan de bronnen, zijn de gerechtelijke procedures die de betichten doorliepen nog niet aan bod gekomen. Het is binnen de context van deze procedures dat de strafdossiers en collaboratiedossiers tot stand kwamen. Elke individuele casus staat in verbinding met de grotere context van de repressie. Deze wordt hierna in beeld gebracht aan de hand van Huyse & Dhondt.

3.1 Begripsafbakening

De beeldvorming van de naoorlogse repressie werd geruime tijd bepaald door de retoriek van Vlaamse nationalisten die na de feiten de repressie bestempelden als hard en onrechtvaardig.¹²⁹ In contrast daarmee stonden veel minder bekende Franstalige juridische studies die getuigden van een technisch historisme. Beide vroege vormen van geschiedschrijving over de repressie schoten volgens Koen Aerts tekort in het beschrijven van de complexe historische werkelijkheid van de repressie. Het zal pas het werk van Luc Huyse, Steven Dhondt en hun medewerkers zijn, dat in 1991, de voorgaande interpretaties zal aftoetsen aan het historische bronmateriaal.¹³⁰ Een van de belangrijkste conclusies was dat de overheidsrepressie niet inherent anti-Vlaams was. Een andere vaststelling was dat er een verschil bestond wat de strafmaat betrof, afhankelijk van het tijdstip en de locatie waar het proces plaatsvond. Dit onderzoek legde de basis voor verder wetenschappelijk onderzoek en het onderzoeksveld breidde gevoelig uit. Vanaf de publicatie van *“Onverwerkt Verleden”* verscheen werk over de interneringscentra, de administratieve epuratie, genderverschillen bij de berechting en straatrepressie.¹³¹ Aerts legt zelf de nadruk op de naoorlogse re-integratie van Belgische collaborateurs. Zoals de probleemstelling al aangaf ligt de focus van dit onderzoek niet op de bestraffing zelf, maar in de eerste plaats op het vertalingsproces van de feitelijke wereld naar de wettelijke en gerechtelijke wereld.

Repressie is een breder fenomeen dan enkel repressie door de overheid. België kende twee golven van straatrepressie, respectievelijk in september 1944, vlak na de bevrijding en in de lente van 1945. Beide keren nam een deel van de bevolking het recht in eigen handen en werden verdachte collaborateurs geconfronteerd met mishandeling, roof en in sommige gevallen executies. In beide gevallen was de Belgische overheid niet in staat om op te treden tegen deze volkse vormen van repressie. Daarnaast

¹²⁹ Aerts, Koen. “De Bestrafing Van De Collaboratie Na De Tweede Wereldoorlog: Beeldvorming En Onderzoek. In: *”bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis = cahiers d’histoire du temps présent* 21 (2009): pp. 55–92. Print.

¹³⁰ Huyse, Luc, Steven Dhondt, et al. Op.cit.

¹³¹ Aerts, Koen. “Van Een Onverwerkt Tot Een Onvermoed Verleden: De Historiografie over De Bestrafing Van De Collaboratie Na De Tweede Wereldoorlog”. In: *Bulletin d’information de l’association Belge d’histoire contemporaine = mededelingenblad van de Belgische vereniging voor nieuwste geschiedenis.*” 30.3 (2008):pp. 21-24.

was er ook sprake van zuivering binnen particuliere organisaties. Hoewel beiden impact gehad hebben op oorlogsburgemeesters zijn zij niet de focus van dit onderzoek. De straatrepressie wordt in verschillende strafdossiers wel vermeld. In sommige gevallen, zoals dat van Josephus Vermeylen verklaarden getuigen dat de oorlogsburgemeester niet in de gemeente was ten tijde van de bevrijding uit vrees voor de straatrepressie.¹³² In het geval van Hubert Verschraegen werd volgens getuigen zijn arrestatie door het lokale verzet verhinderd door een opgekomen volksmassa.¹³³ De straatrepressie staat in theorie echter volledig los van de overheidsrepressie en doet dus niet ter zake wat de probleemstelling betreft. Men kan zich wel afvragen of de manier waarop een burgemeester behandeld werd tijdens de straatrepressie een impact heeft op de gerechtelijke repressie. Het vervolg van dit overzicht zal zich focussen op de overheidsrepressie.

Na de Tweede Wereldoorlog werden alle bevrijde landen met de zelfde vraag geconfronteerd: Wat met de collaborateurs? De staten in het westen, die zich kort na de bevrijding opnieuw definieerden als democratische rechtstaten, hadden de moeilijke opdracht om deze “*vijanden van de rechtstaat*” te berechten op een manier die niet inging tegen de eigen principes. De wijze waarop een regime omgaat met de verantwoordelijken en de achterban van het vorige regime is sinds de jaren 80 het onderwerp van het onderzoeksparadigma ‘*transitional justice*’. De focus van deze onderzoeken ligt over het algemeen op de manier waarop democratieën hun ondemocratische voorgangers berechten. Volgens Koen Aerts kende de Belgische staat “*de jure*” geen regimewisseling tijdens deze periode. Hij beschouwt de periode van 1940 tot 1950 in de eerste plaats als een diepe institutionele crisis waarbij echter op geen enkel moment een volledig nieuw regime aan de macht kwam.¹³⁴ In het bezette België functioneerde de gerechtelijke tak van de staat nog steeds en werd nog steeds toegekeken op de naleving van de vooroorlogse Belgische Grondwet. De koning bleef het wettelijke staatshoofd en de Belgische regering regeerde uit naam van het parlement vanuit Londen. Het land bleef tot de troonsafstand van Leopold III gevangen in een klimaat van politieke strijd. Volgens Aerts, Wouters en de architect van de overheidsrepressie, auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch was van een ware omverwerping van de Belgische rechtstaat geen sprake geweest. De Belgische Staat begon na de bevrijding niet met een blanco blad. Ze was op geen enkele manier een nieuwe staat die naar eigen goeddunken wetgeving kon ontwerpen om op pragmatische wijze om te gaan met de restanten van het vorige regime. Als de Belgische staat niet aan zijn eigen rechtsprincipes wou verzaken, was het genoodzaakt om zijn bestaande rechtssysteem toe te passen mits wat pragmatisch gesleutel. Aerts heeft het hier over “*justice in transition*”, voor hem geldt dit begrip zowel voor de eigenlijke rechtspleging als voor de epuratie, de genadeverlening...¹³⁵ Dit onderzoek legt de nadruk bij de eigenlijke berechting

¹³² *Strafdossier Josephus Vermeylen*, AGK.

¹³³ *Strafdossier Hubert Verschraegen*, AGK.

¹³⁴ Aerts, Koen. “Repressie Zonder Maat of Einde? De Juridische Reïntegratie Van Collaborateurs” In *De Belgische Staat Na De Tweede Wereldoorlog*. Gent: Academia press, 2014.

¹³⁵ Ibid.

maar onderzoekt eveneens “*justice in transition*”, zij het binnen de context van individuele dossiers. Aerts probeerde een globaal beeld te geven van deze “*justice in transition*”, dit onderzoek is een microstudie. De dossiers die in dit onderzoek behandeld worden zijn te situeren binnen de bredere context van de overheidsrepressie. Deze wordt hieronder kort geschetst, met speciale aandacht voor de positie van oorlogsburgemeesters en-schepenen. Hiervoor wordt in de eerste plaats geput uit het werk van Koen Aerts en de acta van een studiedag van het CegeSoma over het gebruik van de gerechtelijke archieven m.b.t. de repressie na de Tweede Wereldoorlog. Het gaat hier met andere woorden expliciet om overheidsrepressie, niet de straatrepressie of de repressie in de private sector. In dit overzicht komen verschillende begrippen aan bod die terugkomen bij de behandeling van de specifieke casussen van oorlogsburgemeesters.

3.2 Verloop van de repressie

3.2.1 Algemeen

De repressie kende volgens Huyse en Dhondt drie fases, van september 1944 tot september 1945, van september 1945 tot de zomer van 1947 en van de zomer van 1947 tot eind 1952. In de eerste fase werden er relatief weinig veroordelingen uitgesproken, in de tweede fase kwam de berechting op dreef om in derde fase op een trager tempo verder te doen.

De voorbereiding van de repressie ving al aan in december 1942. Het is in deze periode dat de regering van nationale eenheid in Londen begon met het ontwerpen van een nieuw juridisch kader voor overheidsrepressie. Op 17 december 1942 werd een besluitwet doorgevoerd die de reikwijdte van strafwetten die betrekking hebben op collaborateurs verruimde. Zoals hierboven al aangetoond waren er al wetten aanwezig die collaboratie strafbaar maakten. De wet van 17 december wijzigde deze originele wetten, zo werd aan het artikel 118 bis toegevoegd dat propaganda strafbaar was. Een notie die niet aanwezig was in de voorgaande versie van dit wetsartikel. Hoewel propaganda tevoren al te vervolgen was door de ruime verwoording, was het nu expliciet strafbaar om zich schuldig te maken aan propaganda. Deze wet was niet retroactief, wat wil zeggen dat betichten voor politieke collaboratie aangeklaagd konden worden voor het overtreden van het wetsartikel 118 bis voor 17/12/1942 en 118 bis na 17/12/1942. Propaganda werd in de nieuwe versie van het wetsartikel niet specifiek gedefinieerd, wat betekende dat een groot deel van de bevolking vervolgd kon worden. Het ronddragen van “*Nieuwe Orde*” weekbladen zoals “*De Nationaal-Socialist*” en de “*Nieuwe Orde*” werd strafbaar, net zoals het ophangen van propagandistische vlugschriften of zich in het openbaar positief uitlaten over de bezetter, V.N.V., collaborateurs... Er was dus weinig nodig om na de oorlog vervolgd te worden voor collaboratie.¹³⁶

¹³⁶ Luc & Dhondt, Steven et al. Op.cit. pp.59-67

Oorspronkelijk was er geen neiging tot een harde repressie. In Londen opteerden velen voor een pacificatiebeleid dat de maatschappij niet onnodig zou verstoren. In de loop van 1942 wijzigde de mentaliteit in Londen. Er kwamen heel wat berichten binnen over de omvang van de collaboratie. De wet van 17 december zou als afschrikking moeten fungeren. De invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland liet de gemoederen des te meer oplaaien, zowel in Londen als in het bezette België. De regering in Londen begon ook steeds meer te denken in functie van het machtsherstel na de bevrijding en vreesde dat een pacificatiepolitiek koren op de molen zou zijn van het verzet en hen zou helpen zich te ontwikkelen als een politieke machtsfactor. Het juridisch kader voor de overheidsrepressie dat zich in de maanden nadien ontwikkelde had een strenge bestraffing van collaborateurs tot doel. De berechting van de collaborateurs zelf zou gebeuren door militaire rechtbanken. Na de bevrijding bleek echter al vlug dat deze niet voorzien waren op de hoeveelheid dossiers die ze te verwerken kregen. Voor alle dossiers die de krijgsraden te verwerken kregen was immers slechts één standaardprocedure voorzien. In de eerste jaren van de overheidsrepressie was er nooit sprake van een samenhangend project. Bij gebrek aan een duidelijke aansturing vanuit het ministerie van justitie waren de onderzoekers en krijgsraden vaak aangewezen op improvisatie. Door het grote aantal gevallen werd een groot deel van de betichten voor lange tijd geïnterneerd in erbarmelijke omstandigheden. De repressie was kortom slecht voorbereid, alle procedures en structuren die men had voorzien schoten tekort. Het duurde ook lang vooraleer er werd ingegrepen. De repressie stond vlak na de bevrijding nu eenmaal niet hoog op de agenda van de regering.¹³⁷ Vanaf augustus 1945 leek er voor het eerst verbetering in de situatie te komen. Op politiek vlak wisten links en rechts eindelijk een overeenkomst te bereiken over de berechting van collaborateurs. Het betekende dat met de hulp van meer middelen het tempo van de berechting de hoogte kon ingejaagd worden. Op het einde van 1945 had men echter nog steeds slechts 1/5 van alle betichten verwerkt. Dit betekent een gemiddelde van 900 per maand. Ter vergelijking: van januari 1946 tot mei 1947 werden er 1.700 uitspraken per maand gedaan. In de zomer van 1947 waren al 80% van de veroordelingen uitgesproken. Deze versnelling wordt door Huyse en Dhondt toegeschreven aan de verhoging van de capaciteiten van de krijgsraden, de grotere bewegingsruimte voor rechter en auditeur en de wetswijziging van 10/11/1945 waardoor een minnelijke schikking mogelijk werd. Wat ook veranderde was de uitgesproken strafmaat, vanaf de zomer van 1945 werd er meer begrip getoond voor collaborateurs dan tijdens de eerste maanden van de repressie.¹³⁸ In maart 1947 kwam er een nieuwe regering aan de macht, deze besloot om enkele aspecten van de repressie te corrigeren. In het eerste geval werd de voorwaardelijke invrijheidstelling uitgevaardigd. Dit gebeurde in 26.000 gevallen en betekende een grote ontlasting voor het penitentiaire systeem. Daarnaast werd het genaderecht op een veel grotere schaal toegekend. Van halfweg 1946 tot 1949 kregen 15.400 veroordeelden strafvermindering toegekend. Er volgde nog een derde correctie: de epuratielwet van 19 september 1945 werd herzien en

¹³⁷ Luc & Dhondt, Steven et al. Op.cit. pp. 91-120

¹³⁸ Ibid. pp 123-146

dit leidde tot het volledige of gedeeltelijke herstel van rechten van 18.000 veroordeelden. Begin 1947 had het repressiebeleid veel meer dan tevoren een redelijk gezicht gekregen. Deze nieuwe aanpak verminderde het aantal opgesloten collaborateurs gevoelig.¹³⁹

¹³⁹ Luc & Dhondt, Steven Huyseet al. Op.cit. pp. 149-170

3.2.2 Onderzoeksgroep, controlegroep en niet vervolgd

Alvorens verder te gaan is het interessant om de analyse van it was in alle eerlijkheid ook nooit de bedoeling van dit onderzoek. De casus van oorlogsburgemeesters en-schepenen is daarvoor simpelweg niet representatief genoeg. Onderstaande tabellen plaatsenOnderstaande tabellen geven de situatie weer in betrekking met de onderzoeksgroep en de controlegroep. Het gaat hier enkel om de 24 onderzoekspersonen met een strafdossier. Wat de controlegroep betreft, valt op dat alle veroordeelden veroordeeld zijn in de tweede fase van repressie. Een periode waarin de repressie ondertussen al op kruissnelheid zou moeten gekomen zijn en er minder zware strafmaten zouden moeten uitgesproken zijn. Geen van de onderzoekspersonen binnen de controlegroep zijn berecht tijdens de eerste of de derde fase, wat vergelijking onmogelijk maakt.

Tabel 2: Tijdstip vonnis en strafmaat controlegroep

Controlegroep strafdossiers					
ID	OP groep	Tijdstip Vonnis	Veroordeling Politieke	Veroordeling verklikking	Strafmaat
OP55	Controle	19/10/1945	No	Yes	Doodstraf
OP340	Controle	18/12/1945	Yes	Yes	10 jaar gewone hechtenis
OP650	Controle	28/01/1946	Yes	Yes	20 jaar buitengewone hechtenis
OP501	Controle	1/03/1946	Yes	Yes	20 jaar buitengewone hechtenis
OP27	Controle	31/03/1947	Yes	Yes	5 jaar gewone hechtenis
OP 44	Controle	23/06/1947	Yes	No	6 maanden voorwaardelijke hechtenis
OP40	Controle	11/07/1947	Yes	No	18 maanden gewone hechtenis
OP543	Controle	24/07/1947	Yes	No	3 jaar hechtenis

De grotere populatie van de onderzoeksgroep zou in theorie moeten waarborgen dat er ook zaken in voorkomen die tijdens de eerste fase gevonnis zijn. Maar hier geldt grotendeels hetzelfde als bij de controlegroep. De overgrote meerderheid van de zaken in de onderzoeksgroep werden gevonnis in de tweede fase. Slechts één zaak kwam voor in de derde fase. Als men toch probeert een dergelijke analyse te maken op basis van de relatie tussen de strafmaat en het tijdstip van het vonnis lijkt er geen echte lijn in te ontwaren. De strafmaat lijkt in de zomer van 1946 wel gezakt te zijn maar eind 1947 valt er toch nog een veroordeling tot levenslange hechtenis. Deze selectie van strafdossiers leent zich ook qua onderlinge verhoudingen dus niet echt tot een kwantitatieve analyse.

Tabel 3: Tijdstip vonnis en strafmaat onderzoeksgroep

Onderzoeksgroep strafdossiers					
ID	OP groep	Tijdstip Vonnis	Veroordeling Politieke	Veroordeling verklikking	Strafmaat
OP103	Leuven	25/10/1945	Yes	Yes	Doodstraf
OP520	Leuven	30/10/1945	Yes	No	Doodstraf
OP620	Leuven	20/11/1945	Yes	No	2 jaar gewone hechtenis
OP196	Leuven	12/02/1946	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP151	Leuven	2/04/1946	Yes	Yes	Doodstraf
OP183	Leuven	25/06/1946	Yes	Yes	Doodstraf
OP99	Leuven	8/10/1946	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP551	Leuven	31/10/1946	Yes	Yes	20 jaar buitengewone hechtenis
OP9	Leuven	19/12/1946	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP206	Leuven	7/01/1947	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP39	Leuven	16/01/1947	Yes	Yes	7 jaar gewone hechtenis
OP475	Leuven	7/02/1947	Yes	Yes	8 jaar gewone hechtenis
OP493	Leuven	21/02/1947	Yes	Yes	5 jaar gewone hechtenis
OP157	Leuven	21/02/1947	Yes	No	1 jaar gewone hechtenis en ontzetting uit de rechten
OP1	Leuven	28/03/1947	Yes	No	6 jaar gewone hechtenis, verval van rechten, ontneming titels.
OP150	Leuven	23/12/1947	Yes	Yes	Levenslange hechtenis.

Wat de onderzoeksdossiers betreft beweren Huyse en Dhondt dat de meeste gevallen van rangschikking en buiten vervolgingstelling plaatsvonden in de tweede fase. Dit geldt grotendeels ook voor de geselecteerde onderzoekspersonen.

Tabel 4: Tijdstip van besluit tot rangschikking en buiten vervolgingstelling

Onderzoeksdossiers			
ID	OP groep	Vervolging	Tijdstip Beslissing
OP161	Leuven	Rangschikking	23/05/1946
OP77	Leuven	Rangschikking	11/01/1947
OP 370	Controle	Rangschikking	1/10/1946
OP /	Leuven	Buiten vervolging	7/06/1945
OP449	Leuven	Rangschikking	5/06/1945
OP262	Leuven	Rangschikking	6/08/1946

Wat de voorwaardelijk invrijheidstelling betreft beweren Huyse en Dhondt dat deze pas echt algemeen werd na 1947. In zeven zaken werd besloten tot de voorwaardelijke invrijheidstelling, allemaal voor 1947. Deze betichten werden later veroordeeld tot relatief lichte straffen, wat er op duidt dat het waarschijnlijk om “*lichte*” gevallen ging. Twee onderzoekspersonen werden veroordeeld voor verklikking, het ging hier om veroordelingen voor blootstelling aan vervolging, de verklikking kende dus geen zware gevolgen.

Tabel 5: Gevallen van voorwaardelijke invrijheidstelling

Voorwaardelijke invrijheidstelling					
ID	OP groep	Vervroegde Vrijlating	Veroordeling Politieke	Veroordeling verklikking	Strafmaat
OP9	Leuven	26/11/1945	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP206	Leuven	5/01/1946	Yes	No	5 jaar gewone hechtenis
OP493	Leuven	26/09/1946	Yes	Yes	5 jaar gewone hechtenis
OP157	Leuven	27/12/1944	Yes	No	1 jaar gewone hechtenis en ontzetting uit de rechten
OP1	Leuven	17/07/1945	Yes	No	6 jaar gewone hechtenis, verval van rechten, ontneming titels.
OP27	Controle	31/03/1945	Yes	Yes	5 jaar gewone hechtenis
OP40	Controle	8/03/1945	Yes	No	18 maanden gewone hechtenis

3.3 Overheidsrepressie in praktijk

3.3.1 Militaire rechtbanken

De overheidsrepressie kende zijn start vanaf 1944. Militaire rechtbanken berechtten vanaf dat moment burgers wegens misdrijven tegen de veiligheid van de Staat. Dat is op zich al een opmerkelijke ontwikkeling, militaire rechtbanken zijn hier normaliter enkel voor bevoegd in oorlogstijd. Concreet oordeelde de besluitwet van 26 mei 1944 dat het gewone gerechtelijke systeem door de militaire operaties niet in staat zou zijn, normaal te functioneren. Dit legitimeerde de overdracht van bepaalde bevoegdheden aan de militaire rechtbanken. Het is een eerste voorbeeld van het gesleutel van de overheid aan het bestaande gerechtelijk apparaat om collaborateurs op effectieve wijze te berechten. Het militaire gerecht functioneerde in de eerste plaats door middel van krijgsauditoraten vanwaar Krijgsauditeurs het onderzoek naar de feiten voerden.¹⁴⁰ Voor de oorlog waren er vier krijgsauditoraten: Gent, Luik, Brussel en Antwerpen. De omvang van de overheidsrepressie werd snel duidelijk en leidde tot de oprichting van 17 nieuwe krijgsauditoraten in de loop van 1944, 1945 en 1946. Binnen het militaire gerecht functioneerden de Krijgsraden als eerste rechtbank en functioneerde het Militair gerechtshof als Hof van beroep. In tegenstelling tot de normale werking van de militaire rechtbanken waren deze die incivismedossiers behandelden samengesteld uit twee burgermagistraten en drie militairen. Een ander voorbeeld van de transformatie van het militaire rechtssysteem was hoe het aantal kamers exponentieel toenam. Het systeem was amper in staat om alle gevallen van collaboratie te behandelen en in 1947 kende men problemen om genoeg leden toe te kennen aan elke kamer. Toen bestonden er 134 kamers: 72 Franstalige, 62 Nederlandstalige in de Krijgsraden en 11 Nederlandstalige en 13 Franstalige in het Militair Gerechtshof. De militairen werden bij lottrekking aangeduid onder alle actieve en reserveofficieren. Deze zetelden vervolgens een maand als lid van de Krijgsraad of van het Militaire Gerechtshof.¹⁴¹

3.3.2 De procedure

Onderzoek

De Krijgsauditeur of auditeur-generaal opende een onderzoek als de gerechtelijke overheid door middel van aangifte, verklikking, klacht, proces-verbaal en dergelijke, genoeg informatie had verzameld om een onderzoek te verantwoorden. Bij de gewone rechtsgang werd een onderzoek gevoerd door een onderzoeksrechter, wanneer het om militaire strafvordering ging werd het onderzoek normaliter gevoerd door een gerechtelijke commissie, bestaande uit een Krijgsauditeur en twee officieren. Bij misdaden tegen de veiligheid van de Staat echter werden alle bevoegdheden van de gerechtelijke commissie verenigd in de positie van de Krijgsauditeur. In deze gevallen oefende de Krijgsauditeur

¹⁴⁰ Horvat, Stanislas. Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken in 1944-1949. In: ' *Dossier Repressie engerechtelijke archieven: problemen en perspectieven*' Berichtenblad SOMA, nr.38, Lente 2005. Pp. 3-4.

¹⁴¹ Op.cit. Huyse, Luc & Dhondt, Steven et al. Pp. 21-26

zowel de functies van onderzoeksrechter als van procureur des Konings. Als onderzoeksrechter voerde hij zowel het onderzoek ten laste als ter ontlasting door middel van getuigenverhoor, huiszoekingen, inbeslagnames enz. Tegelijkertijd was hij als procureur des Konings verantwoordelijk om de beschuldigde al dan niet naar de krijgsraad te verwijzen, een minnelijke schikking voor te stellen, het dossier zonder gevolg te klasseren of de beschuldigde buiten vervolging te stellen. Deze categorieën komen later terug bij de analyse van de juridische behandeling van oorlogsburgemeesters.¹⁴²

Internering en de beslissing tot vervolging

Verdachten konden aangehouden worden op vraag van de Krijgsauditeur. Dit ging dan om voorlopige hechtenis, waarbij de verdachte aangehouden bleef zolang de Krijgsauditeur dat noodzakelijk achtte. Na één maand van voorlopige hechtenis kon de verdachte de voorlopige invrijheidstelling aanvragen. Deze aanvraag werd neergelegd bij de griffie van de Krijgsraad of van het militair gerechtshof. Binnen de acht dagen werd beslist over een mogelijke voorlopige invrijheidstelling van de verdachte. Deze beslissing kon niet aangevochten worden, men kon enkel na het verstrijken van een maand opnieuw de voorlopige invrijheidstelling aanvragen.¹⁴³

Na het beëindigen van zijn onderzoek, in zijn functie als onderzoeksrechter, nam de Krijgsauditeur, in zijn functie als procureur des Konings, een beslissing over de verdere rechtsbehandeling van de verdachte. Op basis van het eigen onderzoek bepaalde hij of er voldoende bewijzen waren om de verdachte door te verwijzen naar de Krijgsraad. De Krijgsauditeur had ook andere opties tot zijn beschikking: Als hij oordeelde dat er niet genoeg elementen waren om de zaak door te verwijzen naar de Krijgsraad, maar de verdachte toch niet volledig vrij was van schuld, kon hij een minnelijke schikking voorstellen. In dit geval werd de verdachte, mits de betaling van een geldsom, niet doorverwezen naar de Krijgsraad. Een andere optie van de Krijgsauditeur was om niet te vervolgen en het dossier te klasseren zonder gevolg of de verdachte buiten vervolging te stellen, dit als hij oordeelde dat er niet genoeg bewijzen waren of dat vervolging niet aangewezen was. De beslissingsmacht lag in alle gevallen volledig bij de persoon van de Krijgsauditeur. Hij besliste met andere woorden zelf over de mate waarin zijn onderzoek grond kon zijn voor een proces. Dit was een uitzonderlijke concentratie van bevoegdheden, het klasseren zonder gevolg was een bevoegdheid van de procureur des Konings en buitenvervolginstelling van de Raadkamer.¹⁴⁴ Indien de procureur des Konings besloot dat zijn onderzoek niet genoeg bezwarende elementen naar voor bracht, klasseerde hij een dossier zonder gevolg. Indien hij besloot dat zijn onderzoek volstond om een proces op te baseren ging het dossier door naar de Raadkamer, waar de uiteindelijke beslissing over vervolging werd genomen. Als de Raadkamer besloot dat er geen reden was om te vervolgen werd er overgegaan tot een beschikking van

¹⁴² Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp. 4-5

¹⁴³ Ibid. pp. 6

buitenvervolginstelling. Er was een substantieel verschil tussen beide beslissingen: het klasseren van een dossier zonder gevolg was een beslissing van een magistraat waar door de burgerlijke partijen niet tegenin kon worden gegaan. Dat gold echter niet voor de beschikking van de Raadkamer, hiertegen kon door de burgerlijke partijen verzet worden aangetekend. In praktijk vormde het onderscheid tussen klassering zonder gevolg en buitenvervolginstelling dus een belangrijk onderscheid tussen inspraak van de burgerlijke partijen en geen inspraak. De Krijgsauditeurs echter maakten over het algemeen weinig onderscheid tussen beiden. Deze gang van zaken bracht echter de rechten van burgerlijke partijen in het gedrang, zij waren immers niet alleen niet in staat om verzet aan te tekenen tegen de beslissing van de Krijgsauditeur maar konden evenmin het dossier inkijken. Dit is opnieuw een voorbeeld van hoe de Belgische staat in zijn drang om collaborateurs te vervolgen het moeilijk had om zijn eigen rechtsprincipes in stand te houden bij het verwerken van een dergelijke hoeveelheid dossiers. De auditeur-generaal gaf uiteindelijk in 1947 het bevel aan de Krijgsauditeurs om alle klasseringen zonder gevolg om te zetten in beschikking van buitenvervolginstelling. Zoals eerder al aangegeven was de gerechtelijke repressie het uiteindelijke resultaat van pragmatisch gesleutel aan het rechtssysteem, met alle gevolgen van dien.¹⁴⁵

Eerste aanleg, verzet hoger beroep en cassatie.

Na de doorverwijzing van het dossier door de Krijgsauditeur werd de verdachte gedagvaard door de Krijgsraad. Het dossier werd vervolgens ter beschikking gesteld op de griffie van de Krijgsraad. De procedure in de rechtbank verschilde niet van deze bij een “*gewone*” rechtbank: de verdachte werd ondervraagd, de aanklachten voorgelezen, de feiten uiteengezet, getuigen verhoord, burgerlijke partijen en de verdediging gehoord, gevolgd door beraad van de rechtbank en uiteindelijk een vonnis. Vaak liep een rechtszaak over meerdere zittingen.¹⁴⁶

Beroep was mogelijk voor zowel de betichte, de burgerlijke partij als de Krijgsauditeur (in zijn bevoegdheden als procureur des Konings). De termijnen waarbinnen men beroep kon aantekenen hingen voor de betichte af van het moment waarop die op de hoogte werd gesteld van het vonnis. Dat kon variëren naargelang de betichte al dan niet aanwezig was op het proces. Vanaf het moment waarop het vonnis betekend was aan de betichte, ving de termijn om verzet of hoger beroep in stellen aan. In principe bedroeg de termijn tien dagen voor de veroordeelde, na kennisneming of betekening van het vonnis. Krijgsauditeur en burgerlijke partijen hadden tien dagen de tijd vanaf het vonnis. Bij verzet werd het hele proces overgedaan voor dezelfde rechtbank. Dit brengt ons bij een volgend voorbeeld van hoe de Belgische Staat tijdens de overheidsrepressie sleutelde aan zijn gerechtelijke apparaat om de berechting van collaborateurs zowel eerlijk als vlot te laten verlopen. De Besluitwet van 26 mei 1944 anticipeerde heel wat veroordelingen bij verstek, ervan uitgaande dat veel collaborateurs op de vlucht

¹⁴⁵ Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp.6-7

¹⁴⁶ Ibid, pp. 8

waren gegaan bij de bevrijding en voorlopig uit de greep van het Belgische gerecht zouden blijven. In die Besluitwet werd bepaald dat misdaden en wanbedrijven tegen de veiligheid van de Staat anders behandeld zouden worden in het geval van een veroordeling bij verstek of de onmogelijkheid om het arrest te betekenen aan de betichte. De beroepstermijn ving dan pas aan zes maanden na de betekening als de betekening niet vroeger plaatsvond (dan golden de gewone termijnen). Daarbovenop werd steeds een uittreksel van het vonnis in het Belgisch Staatsblad en in een provinciale krant gepubliceerd als de straf minstens een jaar opsluiting bedroeg. De termijn van 6 maanden voor het indienen van verzet of beroep ging van start vanaf de publicatie van het vonnis. Op 7 november 1946 ging men nog een stap verder. Zij die voor het van kracht worden van de wet van 1944 werden veroordeeld bij verstek kregen alsnog de mogelijkheid om verzet aan te tekenen tegen het vonnis of arrest indien ze zich in het buitenland hadden bevonden tijdens de eerste zes maanden na het vonnis of arrest. Zij kregen de tijd tot 31 december 1946 om verzet aan te tekenen.¹⁴⁷ Zij die in hoger beroep gingen tegen de uitspraak van de Krijgsraden werden berecht voor het militaire gerechtshof. Dit hof maakte gebruik van andere rechtsprocedure dan de Krijgsraden. Er werd immers enkel geoordeeld op basis van de stukken, enkel als het hof het nodig achtte of op vraag van de veroordeelde kon de verdachte persoonlijk verschijnen en getuigen gehoord worden. Daarnaast was de procedure gelijkaardig aan de Krijgsraden wat betreft uiteenzetting van de feiten, voorlezing van getuigenissen en stukken, beraadslaging, uitspraak, ... De uitspraken van het militair gerechtshof, arresten genoemd, konden het onderwerp zijn van een procedure in cassatie. Hier werd bepaald of er tijdens het proces en het onderzoek fouten waren gemaakt tegen de wet of de vormvereisten. In burgerlijke processen werd deze procedure verricht door het Hof van Cassatie, bij militaire processen echter oefende het militair gerechtshof deze taak uit. Deze moest de zaak evoceren indien het vonnis inging tegen de vormvereisten. Wat de onderzochte casussen betreft is er niet bijgehouden wie er wel of niet in beroep gegaan is of de verbreking van het vonnis heeft aangevraagd. De focus lag vanwege tijdsbeperkingen volledig op de procedure in eerste aanleg voor de Krijgsraad.

De minnelijke schikking

Het aantal strafdossiers was ontzagwekkend groot en het daagde de regering al vlug na de bevrijding dat men maatregelen zou moeten nemen om deze last draagbaar te houden voor de rechtbanken. Dit betekende dat er opnieuw gesleuteld zou moeten worden aan de normale rechtsprocedures uit pragmatische overwegingen. De Besluitwet van 10 november 1945 speelde een grote rol door het mogelijk te maken voor Krijgsauditeurs om een minnelijke schikking voor te stellen aan verdachten, als deze geen criminele straf verdienden en schuld bekend hadden. De schikking had verschillende gevolgen voor de verdachte. Deze werd na de invrijheidstelling onder politietoezicht gesteld voor twee tot vijf jaar en levenslang uit zijn rechten ontzet. Daarbovenop kon er ook sprake zijn van

¹⁴⁷ Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp. 7-9

verbeurdverklaringen, geldboetes en een gevangenisstraf. Als de beklaagde inging op het aanbod van de Krijgsauditeur werd deze voor de Krijgsraad gedaagd, die sprak vervolgens de veroordeling uit tot de voorgestelde straf maar enkel als ze er mee akkoord ging, anders werd de normale procedure gevolgd. Er was dus wel degelijk een zitting maar het betekende dat vele “gewone” gevallen van collaboratie relatief vlot behandeld konden worden door de Krijgsraden. De werklast voor de Krijgsauditeurs nam echter niet af door deze maatregel, hun verplichtingen bleven onveranderd.¹⁴⁸ In geen van de casussen binnen dit onderzoek is er sprake van een minnelijke schikking.

Ontzetting uit burgerrechten

De Besluitwet van 19 september 1945 was gericht tegen collaborateurs “*wiens incivieke houding het algemeen bewustzijn revolteert*”. De wet creëerde een vereenvoudigde procedure om collaborateurs bepaalde burgerrechten te ontnemen. Het was de verantwoordelijkheid van de Krijgsauditeurs om lijsten op te stellen van personen die voldeden aan de voorwaarden van de besluitwet en nog niet veroordeeld waren. De betrokkenen werden betekend van hun opname op de lijst en konden tot vijftien dagen na de betekening verzet instellen, anders werd de ontzetting uit de rechten definitief. Bij verzet werd de zaak voor de (burgerlijke) Rechtbank van eerste aanleg gebracht met de Krijgsauditeur die de beklaagde op de lijst had gezet als openbaar aanklager. Beroep aantekenen bij deze beslissing was mogelijk, verzet niet. Deze wet had als doel om te vermijden dat elke ‘*kleine*’ collaborateur voor de Krijgsraad zou moeten verschijnen en dus de druk op het functioneren van de Krijgsraden zou doen toenemen. De ontzetting uit burgerrechten liet toe om alle collaborateurs te bestraffen voor hun daden tijdens de oorlog zonder het rechtssysteem onnodig te belasten. In realiteit echter zou de taak van de Krijgsauditeurs aanzienlijk verzwaard zijn door het aantal dossiers dat men moest opstellen om de ontzetting uit burgerrechten mogelijk te maken. Daarbovenop verzetten velen zich tegen deze ontzetting, wat logischerwijze tot een ware procedureslag leidde. De Besluitwet van september 1945 is een voorbeeld van hoe een goedbedoelde pragmatische ingreep in het rechtssysteem uiteindelijk negatieve gevolgen had voor de vlotte werking van het rechtssysteem.¹⁴⁹

Verval van de Belgische nationaliteit

Een gelijkaardige ingreep was de Besluitwet van 6 mei 1944. Deze handelde over het verval van de nationaliteit en de schorsing van bepaalde rechten wegens ‘*misdrijven begaan in oorlogstijd tegen de uitwendige veiligheid van de Staat*’. De wet had tot doel om collaborateurs die zich tijdens de bevrijding in het buitenland zouden bevinden toch te treffen. Dit door hen die bij verstek veroordeeld werden tot criminele straffen bij het verstrijken van de verzetstermijn de Belgische nationaliteit te ontnemen als de straf, door afwezigheid van de veroordeelde, niet kon worden uitgevoerd. Dit was een louter burgerlijke sanctie, waar geen rechtbank bij te pas kwam. Er was dus ook geen hoger beroep, cassatie

¹⁴⁸ Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp.10

¹⁴⁹ Ibid. pp. 11

of zelfs genade mogelijk. Er zijn geen gevallen bekend binnen de onderzochte casussen waar sprake was van verval van de Belgische nationaliteit

3.3.3 Strafuitvoering

Een belangrijk onderscheid als men het over de eigenlijke straffen heeft, is deze tussen criminele straffen en correctionele straffen. Criminele straffen waren voorbehouden voor misdaden en waren erg zware straffen. Dit zijn straffen volgens het strafrechtelijk wetboek in plaats van het burgerlijk wetboek.

Tabel 6: Criminele straffen

Criminele Straffen	
Doodstraf	
Dwangarbeid	Levenslang of tijdelijk: van tien tot vijftien jaar of van vijftien tot twintig jaar
Hechtenis	Levenslang of tijdelijk: de buitengewone hechtenis tussen vijftien en twintig jaar, de gewone hechtenis van vijf tot tien jaar of van tien tot vijftien jaar
Opsluiting	Van vijf tot tien jaar

150

Daarbovenop werden reeds eerder vermelde straffen toegevoegd zoals de ontzetting uit bepaalde burgerrechten, geldboetes, politietoezicht, verbeurdverklaringen... Elke veroordeling tot criminele straffen had de afzetting tot gevolg van alle openbare ambten, titels, betrekkingen en dergelijke, waar de veroordeelde mee bekleed was. Correctionele straffen waren de gevangenisstraf, ontzetting uit burgerrechten, politietoezicht, geldboetes of een verbeurdverklaring. Wat de uitvoering van deze straffen betreft had het krijgsauditoraat ook hier een grote verantwoordelijkheid op te nemen: Zij stond immers garant voor de uitvoering van de veroordelingen wegens incivisme. Uiteindelijk belandden 26.000 veroordeelden in de gevangenis. Dat verblijf kon aanzienlijk ingekort worden door een genademaatregel of de toepassing van de wet-Lejeune. Deze wet van 31 mei 1888 op de voorwaardelijke invrijheidstelling bepaalde dat elke veroordeelde die minstens een derde van zijn straf

¹⁵⁰ Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp. 13-15

had uitgezeten voorwaardelijk in vrijheid gesteld kon worden. De oorspronkelijke wet-Lejeune had als doel om de overbevolking van de gevangenen tegen te gaan. Gezien de toevloed van nieuwe gevangenen als gevolg van de gerechtelijke repressie werd ze na de bevrijding in 1944 om dezelfde redenen toegepast. In december 1945 bijvoorbeeld vaardigde de minister van justitie een voorlopige invrijheidstelling uit voor veroordeelden uit hoofde van gemeenrechtelijke misdrijven begaan tijdens de oorlog. Veroordeelde collaborateurs hadden tot februari 1946 weinig kans op voorwaardelijke invrijheidstelling daar de regering daar weinig redenen toe zag.

Een andere belangrijke beperking op de uitvoering van de opgelegde straffen waren genademaatregelen. Het kwijtschelden of verminderen van straffen was een voorrecht van de Koning. Voorafgaand aan een genadeverlening onderzochten het Ministerie van Justitie en het Auditoraat-generaal elk geval. De maatregel werd uiteindelijk toegestaan door de vorst op advies van de minister van Justitie. Het verlenen van genade betekende dat de straf waar de veroordeelde aan onderworpen was, werd gewijzigd. Er werden heel wat genadeverzoeken ingediend door veroordeelde incivieken. Uiteindelijk verkregen tussen september 1944 en eind 1949 18.726 veroordeelden een genademaatregel. In geen enkele van de onderzochte gevallen is er bewijs van een genadeverlening teruggevonden. Als laatste correctie op de uitspraken over incivisme moet ook eerherstel vermeld worden. Niet te verwarren met genade wist eerherstel de veroordeling uit het strafregister nadat deze werd uitgevoerd of was kwijtgescholden door een genademaatregel. Eerherstel betekende dat de gevolgen van het vonnis uitgewist werden, m.a.w. de veroordeelde was nooit veroordeeld en werd hersteld in verschillende van zijn rechten. Titels, graden, openbare ambten en eigendommen echter werden niet hersteld. Eerherstel kon aangevraagd worden door incivieken vanaf 1955, maar enkel voor de minder zwaar veroordeelden. Een aanvraag was pas mogelijk vijf jaar na de vrijlating en was gericht aan de procureur des Konings die het dossier vervolgens overdroeg aan de procureur-generaal, die het voorlegde aan de Kamer van inbeschuldigingstelling bij het Hof van Beroep. Deze sprak zich dan uit na beraadslaging. In het geval van een beslissing tot eerherstel werd in de rand van het arrest of van het vonnis het eerherstel vermeld. Verder werd ook de veroordeling uit het centraal strafregister gewist.¹⁵¹ In de bestudeerde dossiers is er in zeven gevallen sprake van eerherstel.

3.3.4 Besluit

Wat hierboven geschetst werd, was niet alleen de structuur van het rechtssysteem dat verantwoordelijk was voor de berechting van oorlogsburgemeesters. Het schetste evengoed de evenwichtsoefening die de Belgische Staat deed tijdens de eerste jaren na de oorlog. Verscheidene malen werden wetten, structuren en dergelijke gewijzigd om de berechting van incivieken zowel rechtvaardig als vlot te laten verlopen. De concrete toepassing van dit juridische kader op de onderzoeksgroep wordt verderop toegelicht. De gebruikte tabellen in dit hoofdstuk tonen aan dat de

¹⁵¹ Op.cit. Horvat, Stanislas. Pp. 15-17.0

selectie van collaboratiedossiers waarvan gebruik gemaakt wordt in dit onderzoek op kwantitatief vlak niet representatief is voor de repressie in zijn geheel. Het is belangrijk dit in het achterhoofd te houden bij de conclusies die uit dit onderzoek getrokken worden. De gebruikte selectiemethodes stonden in functie van een kwalitatief onderzoek. Als gevolg is de bruikbaarheid van deze selectie voor representatief kwantitatief onderzoek beperkt.

Deel III : Casus oorlogsburgemeesters en-schepenen

1 Inleiding

Het vorige deel handelde over repressie en collaboratie in het algemeen. Dit onderzoek focust echter expliciet op oorlogsburgemeesters. Oorlogsburgemeesters bevinden zich dan wel binnen de bredere context van collaboratie en repressie, maar voor hen golden specifieke omstandigheden. Deze komen hieronder aan bod en zijn belangrijk om het unieke karakter van de strafdossiers van de oorlogsburgemeesters te begrijpen. Collaboratie op lokaal niveau is een specifieke casus die vooral door Nico Wouters onderzocht werd. Zijn bevindingen over de collaboratie en de repressie van oorlogsburgemeesters worden hieronder getoetst aan de onderzochte dossiers. Een andere factor die een grote rol speelde in het functioneren van oorlogsburgemeesters tijdens de bezetting was het V.N.V.. Een kort overzicht van de geschiedenis van het V.N.V. helpt om het gedrag van oorlogsburgemeesters binnen een breder kader te zien, niet enkel dat van de bezetting of dat van de collaboratie, maar ook dat van de politieke partij die hun gedrag probeerde te sturen.

2 Lokaal bestuur tijdens de bezetting

Het onderzoek over oorlogsburgemeesters in België is in grote mate het werk van één man. Nico Wouters schreef niet alleen het standaardwerk rond politieke collaboratie op nationaal niveau¹⁵² maar ook rond politieke collaboratie op het lokale niveau. Hieronder wordt kort de politieke en bestuurlijke context geschetst waarbinnen oorlogsburgemeesters functioneerden. Bij gebrek aan veel andere werken rond dit thema, wordt er in de eerste plaats geput uit het Engelstalig artikel van Nico Wouters voor “Contemporary European History”.¹⁵³ Een artikel dat gebaseerd is op zijn doctoraatsthesis maar vooral ingaat op de Belgische casus. De theses van Nico Wouters worden getoetst aan bevindingen uit het onderzoek. Hoewel dit niet het eigenlijke opzet van dit onderzoek is, zou het een gemiste kans zijn om geen gebruik te maken van de strafdossiers van oorlogsburgemeesters en-schepenen om de bestaande wetenschappelijke theses rond dit onderwerp te toetsen.

2.1 Lokaal bestuur in België voor de Tweede Wereldoorlog

2.1.1 Nico Wouters

De Belgische gemeentelijke overheid bezat al vanaf de Belgische grondwet van 1831 en de wet op de gemeenten van 1836 een grote mate van zelfbestuur. De burgemeester vormde in deze constellatie het

¹⁵² Wouters, Nico. *De Führerstaat : Overheid En Collaboratie In België* (1940-1944). Tiel: Lannoo, 2006.

¹⁵³ Wouters, Nico. “New Order and Good Government: Municipal Administration in Belgium, 1938-1946” In *Contemporary European History*, 2004, Vol. 13, No. 4, pp 389-407

middelpunt van de lokale overheid als hoofd van de gemeentelijke administratie en de lokale politie. In tegenstelling tot andere Europese landen echter, maakte het lokale bestuur in België geen grote hervormingen door tijdens de oorlog. In 1928 was er sprake van 2.676 onafhankelijke gemeentes, elk met een eigen gemeentebestuur en een eigen lokale politie. Als gevolg daarvan was het lokale bestuur duur en inefficiënt. Toch was er sprake van een grote stabiliteit van de lokale overheden tijdens het interbellum. In tegenstelling tot het nationale niveau ondervonden de lokale machthebbers weinig hinder van de economische crisis en nieuwe politieke partijen. De verkiezingen van 1938 betekenden echter wel dat in vele gemeenten V.N.V.-leden hun intrede deden in de gemeenteraad als gevolg van lokale coalities van de V.N.V. met de Katholieke Partij. Dit blijkt ook uit het onderzoek. In enkele gevallen was de betichte voor zijn benoeming tot burgemeester al lid van de gemeenteraad en in zowat al deze gevallen was dit het gevolg van de verkiezingen van 1938. Hetzelfde geldt voor de controlegroep. Veel van de burgemeesters die aan het bewind waren op het einde van de jaren '30 waren oud en al lange tijd aan de macht. Binnen de traditionele gemeentelijke partijpolitiek was er echter geen valabel alternatief te vinden. Pas tijdens de bezetting zou er zich een andere optie aandienen in de vorm van “*Nieuwe Orde*” burgemeesters.¹⁵⁴

2.1.2 Onderzoeksgroep en controlegroep

Bovenstaande theses van Wouters worden bevestigd door het onderzoek. In verschillende gevallen wordt de vooroorlogse burgemeester na de bezetting verhoord door de Krijgsauditeur, lokale politie of Rijkswacht. Wat opvalt bij deze getuigenissen is de leeftijd van deze mannen. Het betrof zelden mannen jonger dan 60. Het merendeel van deze mannen is echter geen burgemeester meer na de oorlog. Het lijkt er dus inderdaad op dat het leidende politieke personeel op lokaal niveau voor de oorlog op leeftijd was en na de oorlog een verjonging doormaakte.

2.2 Gemeentelijk bestuur onder de Nieuwe Orde

2.2.1 Wouters

Het Duitse militaire bestuur had als voornaamste doel om de politieke stabiliteit te waarborgen (cfr. Supra). Dit verklaart ook waarom men initieel niet geneigd was om administratieve macht te geven aan politieke partijen zoals Rex en V.N.V., die weliswaar een nazistische politiek propageerden maar weinig of geen bestuurlijke ervaring hadden. De partijleiding besefte dit en legde de nadruk al vlug op de bestuurlijke kwaliteiten van de partij. Het doel was om door middel van het verkrijgen van bestuurlijke macht op lange termijn het ideologische programma van de partij te kunnen doorvoeren. Dat het V.N.V. hierin slaagde, althans op gemeentelijk vlak, kan aan drie factoren gelinkt worden:

¹⁵⁴ Wouters, Nico. Op.cit. pp. 391-392

- 1) Vele lokale bestuurders waren het land ontvlucht in mei 1940. Dit betekende dat zij een Belgische wet van 1935 overtraden en dat ze op legale wijze geschorst of zelfs ontslagen konden worden door de Belgische administratie. In praktijk betekende dit de onthoofding van een deel van de Belgische administratie in de zomer van 1940. Daarnaast had de bevolking ook het vertrouwen verloren in de oude bestuurlijke elite, die het land ontvlucht waren tijdens een kritieke periode.
- 2) Binnen de bevolking heerste er een maatschappelijke consensus over de inefficiëntie van de lokale besturen.
- 3) De voedseltekorten die België plaagden tijdens het eerste jaar van de bezetting waren gedeeltelijk de schuld van gebrekkige coördinatie van de lokale overheden.

Deze factoren gaven het V.N.V. drie overtuigende argumenten in haar campagne tegen de lokale bestuurlijke elites. Het V.N.V. pleitte nu voor een machtsgreep, niet uit ideologische motieven maar uit administratieve. Ze haalde de inherente zwakheden van de Belgische administratie aan en presenteerde zichzelf als een alternatief. De ideologische argumenten voor een machtsgreep waren vervangen door administratieve. De campagne van het V.N.V., in combinatie met bovenstaande factoren had effect: Na de zomer van 1940 uitte de bezetter steeds vaker zijn vetorecht tegen lokale bestuurders. Dit leidde tot conflicten met de Belgische administratie die dit als een inmenging in haar bevoegdheden beschouwde. Op 7 maart 1941 beëindigde de Duitse overheid dit conflict door een *“Verordnung”* uit te vaardigen die het verplicht maakte aan personen in bestuursfuncties, om hun ambt uit te oefenen na de leeftijd van 60 jaar. Dit betekende een revolutie in de Belgische administratie. 1250 Belgische burgemeesters werden ontslagen. De aanstelling van V.N.V.’er Gerard Romsée als secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken had als gevolg dat vervangers van deze burgemeesters per definitie een Nieuwe-Orde achtergrond zouden hebben. Vanaf juni 1941 begon de massale nominatie van V.N.V.-leden voor de gemeentelijke overheden.¹⁵⁵

2.2.2 Onderzoeksgroep en controlegroep

De dossiers bieden weinig of geen inzicht in de hierboven beschreven campagne. De inhoud van de dossiers behelst immers in de eerste plaats de periode van de betichte als oorlogsburgemeester. Wat de aanstelling van oorlogsburgemeesters betreft is wel degelijk een duidelijk patroon waar te nemen. Bijna alle benoemingen, zowel binnen de onderzoeksgroep als binnen de controlegroep vonden plaats eind 1941 of begin 1942. Er is slechts één uitzondering, hier had de vooroorlogse burgemeester zijn functie al in 1940 neergelegd doordat hij in conflict kwam met de Duitse overheden. In alle andere gevallen was de aanstelling van de onderzoekspersoon het gevolg van de Duitse *“Verordnung”* van 7 maart 1941. Wat opvalt echter is dat niet alle oorlogsburgemeesters voor hun aanstelling lid waren van het V.N.V. Een kleine meerderheid werd lid in de loop van 1940 of 1941. De rest was al langer lid van

¹⁵⁵ Wouters, Nico. Op.cit. pp.393-397

de partij. Het suggereert dat een deel van de oorlogsburgemeesters zich pas uitte als lid van de partij toen die politiek op de voorgrond begon te treden.

2.3 Goed bestuur

2.3.1 Wouters

De nieuw verworven administratieve macht op lokaal niveau van de Belgische “*Nieuwe Orde*” bezat slechts een artificiële politieke legitimiteit. De benoeming van de burgemeesters door Romsée gebeurde buiten de Belgische wet om en was dus in wezen illegitiem. Deze fragiele machtsbasis zou men proberen te versterken door middel van goed bestuur. Dat goed bestuur zou het V.N.V. in staat moeten stellen om de gunst van de bevolking te winnen en de latere doorvoering van het ideologische programma van de partij mogelijk te maken. De praktijk bleek anders. De “*Nieuwe Orde*” leverde geen neutraal lokaal beleid. In veel gevallen politiseerde het lokale bestuur net onder het bewind van de oorlogsburgemeesters. Aanstellingen gebeurden vaak op de basis van politieke gezindheid, de burgemeester speelde vaak ook een actieve politieke rol binnen en buiten de gemeente. De politisering van de administratie ondermijnde zijn legitimiteit. Daarnaast liet het eigenlijke beleid van deze burgemeesters eveneens te wensen over. De voedselbevoorrading bleef immers een pijnpunt maar ook de samenwerking met Belgische organisaties zoals Rijkswacht en politie was problematisch. Al tijdens de eerste fase van de bezetting bleek dat de lokale “*Nieuwe Orde*” geen eigen legitimiteit kon opbouwen bij de bevolking maar in vele gevallen afhankelijk was van Duitse repressie.¹⁵⁶

2.3.2 Onderzoeksgroep en controlegroep

Bovenstaande algemene beweringen van Wouters stroken niet volledig met de realiteit die naar voren komt uit de strafdossiers. In sommige dossiers is inderdaad duidelijk sprake van politisering van het gemeentelijke bestuur. Bijvoorbeeld in het geval van Camille Dhondt:

In Maart 1942 heeft de bediende van het gemeentehuis mij gezegd dat er den dag te voren een vergadering was geweest en dat ze beslist hadden dat wij niet meer mochten werken voor de gemeente als wij ons niet wilden aansluiten. Ik ben dan bij de gemeentesecretaris geweest en ik heb gevraagd of dat een vergadering was geweest van het schepencollege. Die heeft mij gezegd dat het geen vergadering was geweest van het schepencollege, maar wel van het V.N.V. en heeft mij verzonden naar de schepen. Ik ben dan bij schepen 't Jampens geweest en die heeft mij gezegd dat het D'Hondt was die besliste en dat hij niets

¹⁵⁶ Wouters, Nico. Op.cit. pp. 397-399

*te zeggen had. Vanaf dat oogenblik tot het einde van de bezetting. Dit door de schuld van D'Hondt.*¹⁵⁷

Deze verklaring van een ontslagen gemeentebediende werd bevestigd door de gemeentesecretaris en de schepen in kwestie. Het vervangen van bedienden of politieagenten die geen lid uitmaakten van de “*Nieuwe Orde*” kwam dus zeker voor binnen de onderzoeksgroep maar is over het gehele aantal bekeken dossiers geen regel. Over het algemeen is het wel zo dat de oorlogsburgemeester zijn rol erg politiek interpreteerde en op lokaal niveau een belangrijke spreekbuis van de “*Nieuwe Orde*” werd. De aanklacht van politieke aanstellingen komt eveneens vaak terug in de dossiers maar wordt zelden afdoend bewezen. In enkele gevallen werd het bestuurlijke apparaat inderdaad een werktuig van de lokale ‘*Nieuwe Orde*’. In andere wist het gemeentebestuur dit tegen te houden door te weigeren deel te nemen aan propaganda. Maar in andere gevallen getuigde het gemeentepersoneel na de oorlog dat de burgemeester goed bestuur had gevoerd en er geen sprake was geweest van een “*politiek beleid*”. De specifieke verhoudingen tussen het gemeentepersoneel en de burgemeester komen later uitgebreider aan bod. Maar het is zeker niet zo dat elke oorlogsburgemeester politiek misbruik maakte van zijn pas verworven machtspositie. Dit sluit aan bij een hypothese die Wouters stelt in zijn doctoraatsthesis, namelijk dat sommige burgemeesters in kleinere gemeenten een lokale consensus wisten te bereiken.

¹⁵⁸ Een evenwicht tussen de lokale elites en de “*Nieuwe Orde*” dat een relatief normale werking van het gemeentebestuur mogelijk maakte. Daar de onderzochte oorlogsburgemeesters bijna allemaal relatief kleine landelijke gemeentes bestuurden en een dergelijke verhouding in verschillende casussen ook op te maken valt uit verhoren van veldwachters, schepenen, gemeentesecretarissen lijkt deze hypothese enkel bevestigd te worden door dit onderzoek. Binnen de grotere gemeenten leek de politisering van het gemeentebestuur vaker voor te komen. Binnen de controlegroep kwamen twee middelgrote gemeenten aan bod: Herentals en Lier. In beide gevallen was duidelijk sprake van politisering, de substituut verwoordde in de uiteenzetting der feiten in de zaak van Willemyns, oorlogsburgemeester van Herentals, bijna letterlijk de bevindingen van Wouters:

“Zoolang Willemyns het ambt van burgemeester uitgeoefend heeft, heeft hij slechts een doel gehad, heeft hij voor een enkel doel geijverd, heel het gemeentepersoneel van af den hoogste bediende tot den laagste gemeentewerkman voor de V.N.V. gedachte te winnen en de aan België trouw blijvende elementen op de eene of de andere wijze uit te schakelen. Al diegene welke van hem afhingen, en zij waren talrijk, hebben tijdens de bezetting, het voorwerp uitgemaakt van zijne propaganda. Beloften, bedreigingen, druk, list,

¹⁵⁷ Verhoor Getuige, *Strafdossier Camille Dhondt*, AGK.

¹⁵⁸ Wouters, Nico. *Oorlogsburgemeesters (1940-1945) : Lokaal Bestuur En Nieuwe Orde In België, Nederland En Noord-frankrijk*. 2004. Pp.863.

alle middelen werden door Willemyns aangewend om zijn ondergeschikten op den weg van het verraad te brengen. Bij de politieagenten der gemeente Herentals, bij de bediende van de ravitaillering, diensten waarvan hij het hoofd was heeft Willemyns aangedrongen opdat zij bij het V.N.V. zouden aansluiten”¹⁵⁹

Verder onderzoek zou moet aantonen in welke mate dit verschil tussen het platteland en de steden een constant gegeven is. Er zijn wel degelijk aanwijzingen in die richting afgaande op de resultaten van dit onderzoek. Een andere vraag die men zich kan stellen bij de theorie van Wouters over de politisering van het gemeentebestuur is of een dergelijke praktijk een uniek kenmerk was van de lokale “*Nieuwe Orde*”. In heel wat gemeente was tijdens de verzuiling lidmaatschap van een politieke partij noodzakelijk om carrière te maken binnen de lokale administratie of politie. Een voorbeeld daarvan is Sint-Amandsberg, sinds de fusie een deelgemeente van Gent. De gemeente ligt ten oosten van Gent en was van zijn stichting tot aan de fusie een katholiek bastion, net als het naburige Oostakker. Uit de getuigenissen van familieleden is op te maken dat het in de context van de verzuiling bijna onmogelijk was om vast benoemd te worden als politieagent of gemeentewerker zonder een partijkaart van de heersende politieke partij. Dit zou zowel gelden voor en na de Tweede Wereldoorlog. Sint-Amandsberg mag dan wel een extreem voorbeeld van gemeentelijke verzuiling geweest zijn maar dit geldt waarschijnlijk ook voor heel wat andere gemeenten en zeker landelijke. Met dit in het achterhoofd lijkt het niet zo abnormaal dat lokale V.N.V.-bestuurders probeerden om het gemeentelijke bestuursapparaat te bevolken met de eigen politieke achterban. Dit is geen uitgewerkte theorie op basis van degelijk bronmateriaal en moet dus met een stevige korrel zout genomen worden. Het is wel een aanzet tot verder onderzoek. Dat zou misschien kunnen aantonen in welke mate het gedrag van lokale V.N.V.-mandatarissen tijdens de bezetting verschilde, van dat van lokale mandatarissen van de traditionele partijen voor en na de bezetting. Het kan interessant zijn om de lokale incarnaties van het V.N.V. te vergelijken met de werking van lokale politieke formaties ten tijde van de verzuiling. Als men het handelen en spreken van V.N.V. mandatarissen ziet binnen de context van de verzuiling en ervan uitgaat dat dezelfde ingesteldheid een rol zou kunnen gespeeld hebben, kan men een heel nieuw inzicht formuleren op de lokale politieke collaboratie.

2.4 Het falen van de lokale Nieuwe Orde

2.4.1 Wouters

De Belgische bezetting wijzigde fundamenteel na de introductie van de verplichte tewerkstelling in Duitsland op 6 oktober 1942. Een deel van de lokale bevolking vluchtte naar de illegaliteit om arbeid in Duitsland te vermijden. Velen daarvan traden toe tot het lokale verzet, dat naarmate de

¹⁵⁹ Uiteenzetting der feiten, *Strafdossier Willemyns*, AGK.

oorlogskansen keerden zich steeds meer profileerde als een bedreiging voor de “*Nieuwe Orde*”. De impact op de lokale administratie was groot. Goed bestuur leek gefaald te hebben en van legitimiteit bij de bevolking was amper sprake. Vanaf 1943 wist men niet hoe om te gaan met de toenemende lokale weerstand tegen de “*Nieuwe Orde*”. In veel gevallen viel men terug op Duitse repressie. Dit betekende een definitieve vertrouwensbreuk met de lokale bevolking en de vereenzelviging van de lokale “*Nieuwe Orde*” met de bezetter. Deze oorlogsburgemeesters hadden volgens Wouters vanaf 1943 een staat van oorlog bereikt met de eigen bevolking. In 1944 had de “*Nieuwe Orde*” alle legitimiteit verloren.

Tijdens de bezetting moest de lokale “*Nieuwe Orde*” een manier vinden om om te gaan met de oppositie tegen haar pas verworven machtspositie. Vanuit de logica van de partij als soevereine vertegenwoordiger van de natie laat deze oppositie zich immers niet uitleggen. Voor het V.N.V. was dit een moeilijke kwestie, zij had voor de bezetting immers diepe wortels gehad binnen de Vlaamse burgerlijke samenleving. Het V.N.V. geloofde in haar rol als bestuurlijke en politiek elite van het Vlaamse volk. Het verzet van een deel van de bevolking werd initieel dan ook afgeschilderd als dat van een onbetekenende minderheid die tot inzicht zou komen, als na de oorlog de partij zijn ideologische hervormingen zou kunnen doorvoeren. Deze overtuiging van het grote eigen gelijk maakte het na 1942 moeilijk om te reageren op een bevolking die zich steeds meer tegen hen keerde. De retoriek binnen de partij veranderde dan ook, het Vlaamse volk werd steeds meer beschouwd als ondankbare kinderen die door een kleine revolutionaire minderheid op het juiste pad gezet zou moeten worden. Het besef dat men een gehate minderheid geworden was leidde tot een martelaarsretoriek. De bestuurlijke elite van de “*Nieuwe Orde*” had zich ter beschikking gesteld van de Vlaamse bevolking maar kreeg daarvoor geen erkenning. Dit besef vertaalde zich in een harde repressie, zowel met hulp van de bezetter als door eigen organen.¹⁶⁰

2.4.2 Onderzoeksgroep en controlegroep

Uit de collaboratiedossiers is het moeilijk op te maken in welke mate de houding van oorlogsburgemeesters evolueerde doorheen de oorlogsjaren. Deze dossiers bevatten immers weinig egodocumenten waar dingen zoals de “*overtuiging van het grote gelijk*” aan bod kwam. Het lijkt er wel op dat Wouters gelijk had maar het standpunt van de oorlogsburgemeester tijdens de bezetting komt te weinig aan bod in de onderzochte dossiers om hier een echte uitspraak over te doen. Wat de repressie naar het einde van oorlog toe betreft, kan de uitspraak van Wouters op basis van het onderzoek genuanceerd worden. Er zijn heel wat gevallen waarin er weinig of niets blijkt van het bovenstaande. In die gevallen maakte de oorlogsburgemeester zelden of nooit gebruik van de steun van de Duitse autoriteiten. In een derde van de dossiers echter klopt de analyse van Wouters volledig. Vanaf 1944

¹⁶⁰ Wouters, Nico. Op.cit. pp. 399-401.

kregen veel collaborateurs het gevoel dat zij en hun naasten hoe langer hoe meer risico liepen. Die toegenomen spanning in de gemeente leidde tot verklikking:

“Onder de druk van het stijgend aantal aanslagen op het grondgebied van de gemeente in Maart 1944 heb ik me afgevraagd of deze personen daarbij betrokken konden zijn.”¹⁶¹

Meurens, oorlogsburgemeester van Kessel-Loo diende uit eigen beweging een lijst met verdachten in bij de “Kommandatur” met mogelijke verzetsleden. Deze werden kort daarna opgepakt. Meurens was een van de weinige die dit publiek toegaf maar in andere gevallen was er genoeg bewijsmateriaal dat erop wees dat de oorlogsburgemeester burgers uit hun gemeente hadden aangegeven of de bezetter hadden geassisteerd in het opsporen van gezochte personen. Dit soort voorvallen kwam naar het einde van de oorlog steeds meer voor. Maar in een kleine meerderheid van de onderzochte dossiers kwam het nooit zover. Het lijkt erop dat er in de gemeenten waar er met harde hand werd opgetreden een vertrouwensbreuk ontstaan was tussen de aanhangers van de “Nieuwe Orde” met op kop de burgemeester en het merendeel van de bevolking. Over het hoe en waarom van deze vertrouwensbreuk wordt later meer gezegd. Het is wel van belang om nu al te signaleren dat de relatie tussen burgemeester en bevolking varieerde van gemeente tot gemeente en het uiteindelijk om een minderheid gaat waar de zaken naar het einde van de oorlog toe escaleerden. Dit sluit opnieuw aan bij de hypothese van de lokale consensus waar in kleine landelijke gemeenten een modus Vivendi bereikt wordt tussen nieuwe en oude lokale elites.

2.5 Besluit

Wouters lijkt het meestal bij het rechte eind te hebben wat betreft zijn analyse van lokale besturen tijdens de bezetting. Zowel wat betreft de ouderdom van vooroorlogse burgemeesters of het tijdstip van de aanstellingen van V.N.V. oorlogsburgemeesters of -schepenen. Maar de analyse van Wouters komt niet altijd overeen met de bevindingen van het onderzoek. De politisering van de gemeentebesturen waar Wouters vanuit gaat, is geen dominant gegeven binnen de onderzochte dossiers. In sommige gevallen was dat zeker wel het geval maar het was niet de regel. Hetzelfde geldt voor het beroep dat oorlogsburgemeesters deden op de Duitse autoriteiten om de lokale bevolking onder controle te houden. De onderzoeksdossiers waarop dit onderzoek zich baseert zijn opgesteld in functie van de berechting van oorlogsburgemeesters van kleine landelijke gemeenten. Dit sluit aan bij de hypothese van de lokale consensus maar lijkt meer voor te komen dan Wouters had ingeschat. Vanwaar dit verschil dan?

Het onderzoek van Wouters raadpleegde benoemings-en tuchtdossiers van burgemeesters, kabinetsarchief van provinciegouverneurs, stukken van provinciale diensten EN de gerechtelijke

¹⁶¹ Verhoor, *Strafdossier Meurens*, AGK

strafdossiers. De reden dat delen van de analyse van Wouters niet stroken met de gepercipieerde realiteit in de dossiers van de onderzoeksgroep ligt waarschijnlijk bij de selectiemethode die deze gedwongen was te hanteren:

“De gerechtelijke strafdossiers op het Auditoraat-Generaal van de Krijgsmacht in Brussel waren een erg belangrijke bron. Helaas konden nauwelijks dossiers worden ingezien, omdat de meeste veroordeelde Nieuwe Orde-burgemeesters eerherstel bekomen hadden. De volledige openstelling van deze dossiers voor wetenschappelijk onderzoek, vond pas plaats tijdens het afronden van dit onderzoek. Daarom werd niet wetenschappelijk geselecteerd, maar was de selectie afhankelijk van het niet-bekomen eerherstel. Het ging dus vaak om meer radicale mensen met zwaardere veroordelingen.”

De toenmalige raadplegingsvoorwaarden lieten Wouters weinig bewegingsvrijheid toe bij het aanvragen van strafdossiers. Als hij daardoor inderdaad enkel zwaardere dossiers heeft kunnen raadplegen heeft dat logischerwijze zijn visie op verschillende aspecten van de werking van het lokale bestuur onder de nieuwe orde beïnvloedt. De selectiemethode gehanteerd in dit onderzoek is weliswaar verre van representatief voor heel Vlaanderen maar laat toe dat ook lichtere dossiers aan bod komen. Dit levert een genuanceerder beeld op dan Wouters kon opmaken uit zijn bronnen. Als men onderzoek doet naar de collaboratie zullen de zwaardere gevallen automatisch komen bovendrijven. De “gewone” gevallen van collaboratie zullen nooit dezelfde hoeveelheid aandacht gekregen hebben van de provinciale overheid als de zwaardere gevallen die de sociale orde en de Belgische wetgeving op de proef stelden. De selectie van strafdossiers door Wouters heeft daarbinnen zijn eigen onderzoek waarschijnlijk enkel toe bijgedragen. Deze conclusie doet vragen stellen over de studie van de collaboratie in het algemeen: Hebben we in het verleden te veel aandacht geschonken aan de “zware” gevallen? Hier wordt in het besluit uitgebreid op teruggekomen maar het is nu al duidelijk dat een brede representatieve studie van strafdossiers het huidige academische beeld van collaboratie zou kunnen nuanceren. Op het platteland zou een lokale consensus wel eens geen uitzondering kunnen zijn, maar een terugkerend gegeven. Deze bedenkingen bij Wouters doen niets af van het belang van zijn onderzoek om de positie en de houding van “Nieuwe Orde”-oorlogsburgemeesters en -schepenen te kunnen begrijpen.

3 Oorlogsburgemeesters tijdens de repressie

3.1 Inleiding

Nico Wouters beschouwt oorlogsburgemeesters als een moeilijk te beoordelen groep van collaborateurs. Over het algemeen werden oorlogsburgemeesters steeds aangeklaagd op basis van artikel 118 bis, politieke collaboratie cfr. supra. Dit kon aangevuld worden met aanklachten van

verklikking, militaire collaboratie of zelfs gemeenrechtelijke feiten. Niet alle V.N.V.-oorlogsburgemeesters die aangeklaagd werden zijn ook effectief vervolgd, sommige dossier werden zonder gevolg geklasseerd of buiten vervolging gesteld. Het toont aan dat V.N.V.-oorlogsburgemeesters niet per definitie vervolgd werden. Het grote merendeel echter was niet alleen bestuurlijk maar ook politiek actief tijdens de bezetting. Het geven van speeches bij ceremonies voor Oostfronters, leden werven ... maakte een vervolging onvermijdelijk. Wouters analyseerde tal van dossiers en stelde dat de normale strafmaat in eerste aanleg voor een burgemeester van de Nieuwe Orde, met enkel de standaard politieke feiten in een gewone gemeente, gemiddeld twee jaar was. De strafmaat leek volgens Wouters in grote mate af te hangen van de omvang van de politieke activiteiten van de burgemeester.¹⁶²

Verscheidene factoren bemoeilijkten het Belgisch Militaire Gerecht om een heldere blik te krijgen op de handelingen van oorlogsburgemeesters. Tijdens de collaboratie werd het lokale politieke bestuur onder oorlogsburgemeesters in grote mate gepolitiseerd. Oorlogsburgemeesters gaven een politieke tint mee aan hun handelen als burgemeester, de grens tussen partij en bestuur was erg fijn. Camille Dhondt bijvoorbeeld, burgemeester van Nazareth liet de lokale vergaderingen van het V.N.V. plaatsvinden in het gemeentehuis. In die vergaderingen werden beslissingen genomen over gemeentepersoneel en dergelijke.¹⁶³ Het onderscheid tussen de politieke activiteiten en de bestuurlijke activiteiten van oorlogsburgemeesters was bijgevolg erg moeilijk. Volgens Wouters had men het moeilijk om een eenvormig standpunt te vormen over het juridische belang van die bestuursdaden voor de aanklacht van politieke collaboratie. In realiteit werkte het juridische apparaat erg pragmatisch en focuste het onderzoek zich op elementen die de verdachten konden verbinden met de overtreding van de wetten op collaboratie. Daardoor lag de focus vooral op de politieke activiteiten van de oorlogsburgemeesters omdat deze makkelijker te bewijzen waren en makkelijker gelinkt konden worden aan het rechtsartikel 118bis. Over het algemeen maakte het gerecht dus een onderscheid tussen het bestuurlijke mandaat en de politieke activiteiten van de oorlogsburgemeesters. Om veroordeeld te worden voor politieke collaboratie was een bestuurlijke functie niet voldoende. Dit liet openingen toe aan de verdediging om de bestuurlijke prestaties van de verdachten aan te dragen als verzachtende omstandigheden.¹⁶⁴

3.2 Politieke zuivering

Hoewel er ook veel te zeggen valt over de politieke zuivering van oorlogsburgemeesters na de bevrijding, ligt de focus op de gerechtelijke bestraffing van oorlogsburgemeesters. De politieke uitzuivering van het lokale politieke niveau was een onderdeel van het beleid van de administratieve

¹⁶² Wouters, Nico. Op.cit. pp.. Pp. 582.

¹⁶³ Verhoren. *Strafdossier Camille Dhondt*, AGK.

¹⁶⁴ Op. Cit. Wouters, Nico. Pp. 568-581.

overheid om het gezag van de (lokale) politieke overheid te herstellen. In praktijk werden burgemeesters met een aangetast gezag vervangen door maatschappelijk gedragen figuren die een stabilisering van de lokale politiek zouden kunnen bewerkstelligen met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1946. Het gevolg was dat vele oorlogsburgemeesters, en zeker zij die als lid van de V.N.V. aangesteld waren geweest, door Romsée al snel na de oorlog uit hun functie gezet werden.¹⁶⁵ Wat de dossiers betreft, is er geen enkel dossier waaruit zou blijken dat de betichte na de bevrijding in functie is weten te blijven. In sommige dossiers is de verklaring terug te vinden van de gemeenteraad waarbij ze de betichte uit de gemeenteraad zetten. Dit kon enkel als deze al van voor de bezetting deel uitmaakte van de gemeenteraad. Om een burgemeester uit zijn functie te zetten, volstond doorgaans een stemming van de gemeenteraad.

3.3 De verdediging van “Goed Bestuur”

Heel wat oorlogsburgemeesters maakten in hun verdediging actief gebruik van het argument van ‘*Goed Bestuur*’. In het geval van ‘*Nieuwe Orde*’-burgemeesters beschouwde de verdediging de bestuurlijke medewerking niet als medewerking met de vijand. Er bestond immers wel degelijk een wettelijk kader voor bestuurlijke samenwerking met een bezettende mogendheid zonder van collaboratie te moeten spreken. Het bestuurlijke mandaat dat men uitoefende was vaak zelfs een verzachtende omstandigheid in de ogen van de verdediging. Het argument van ‘*Goed Bestuur*’, tijdens de oorlog gebruikt om de greep naar de macht te legitimeren, bewaarde zijn legitimerende functie tijdens de overheidsrepressie.¹⁶⁶ Daarmee gepaard gaande was de scheiding die de verdediging van ‘*Nieuwe Orde*’-burgemeesters maakten tussen het bestuurlijke en het politieke. Het politiek aspect van de collaboratie was voor de verdediging duidelijk ondergeschikt aan de positieve gevolgen van het bestuur door de burgemeester. Bij die positieve gevolgen gaat het dan over het beschermen van onderduikers, instaan voor de voedselvoorziening en dergelijke meer. De verdediging kon dit vaak staven door verschillende positieve getuigenissen die het ‘*goed bestuur*’ van de oorlogsburgemeester bevestigden. Deze analyse is geldig voor zowat elk dossier. Ook voor dat van Jozef Cools, V.N.V.- oorlogsburgemeester te Lede. De banden van Cools met de bezetter en de partijleiding komen in zijn dossier erg duidelijk naar voren. Het dossier bevat propagandastukken geschreven door Cools, communicatie met de partijleiding... Desondanks weet de verdediging een lijst met getuigen voor te leggen met verklaringen die volledig in de lijn liggen van het argument van ‘*Goed Bestuur*’. Wat ook opvalt in deze getuigenissen is de scheiding die Wouters reeds onderscheidde tussen de burgemeester als politieke en als bestuurlijke persoonlijkheid. Onderstaande getuigenissen zijn afkomstig van de gemeentesecretaris, de brandweercommandant en een gemeenteraadslid:

¹⁶⁵ Wouters, Nico. Op.cit. pp. 581.

¹⁶⁶ Ibidem. pp. 585-591.

‘Het is een feit dat Cool veel oog had voor de miserie van de inwoners van Lede; hij heeft steeds het mogelijke gedaan om te helpen waar zulks kon en gaf als oorlogsburgemeester soms blijk van veel initiatief... Ik heb nooit gediscuteerd met Cool en kan me dus geen juist oordeel vormen nopens zijn gezindheid tijdens de bezetting.’¹⁶⁷

Als chef van de brandweer mag ik verklaren, dat hij aan de brandweermannen de nodige attesten heeft afgeleverd en ondertekend ten einde vrijstelling van arbeidsverplichting te bekomen. Er bevonden zich weinig of geen V.N.V. onder deze leden.’¹⁶⁸

Ondergetekende, gemeenteraadslid van Lede, verklaart dat in al zijne betrekkingen met Burgemeester Cool, deze zich steeds correct heeft gedragen? Het is hem bekend dat hij immer in dienst heeft gestaan van het algemeen en zulks zonder partijdigheid. Voor de gemeente heeft hij gedurig in de bres gestaan, zowel als gemeenteraadslid, dan als schepen en als burgemeester onder den oorlog. Het is hem ook bekend, dat hij vele menschen heeft geholpen. Over betrekkingen met Duitsers heeft hij nooit gehoord’¹⁶⁹

De naoorlogse mythe van de oorlogsburgemeester als ‘Goede burgervader’ werd geschapen door de verdediging van de burgemeesters en vond nadien ook ingang bij de bredere bevolking. Dat argument zou ook effectief gevolgen gehad hebben op de rechtspraak in eerste aanleg, en nog meer op latere bijsturingen van de straf. Het burgemeesterschap en dan concreet de daden van ‘goed bestuur’ golden in vele gevallen als verzachtende omstandigheden. Wouters noteerde dat veel oorlogsburgemeesters, zelfs de meest radicale gevallen, na de oorlog op heel wat steun konden rekenen. Steun die verantwoord werd door middel van het argument van ‘Goed bestuur’. Tot nog toe was het niet duidelijk welk gewicht men binnen de berechting hechtte aan dergelijke verzachtende omstandigheden en welke impact het argument van goed bestuur. Een van de belangrijkste doelen van dit onderzoek is om voor het eerst een aanwijzing te geven van het effect van deze retoriek op de rechtspraak en de strafbepaling.

Wouters onderscheidt verschillende factoren die leidden tot een gunstige naoorlogse lokale beoordeling van oorlogsburgemeesters. De oorlogsburgemeester was een man van vlees en bloed waar velen binnen de lokale gemeenschap een persoonlijke band mee hadden. Dit maakte het moeilijk om te geloven dat deze zich had schuldig gemaakt aan verklikking, militaire collaboratie... Daarnaast was het voor velen erg moeilijk om het tegenstrijdige gedrag (politiek en bestuurlijk) te verenigen in één

¹⁶⁷ Verhoor *Strafdossier Joseph Clement Cesar Cool*. AGK.

¹⁶⁸ Brief, *Strafdossier Joseph Clement Cesar Cool*. AGK.

¹⁶⁹ Brief, *Strafdossier Joseph Clement Cesar Cool*. AGK.

persoon. Dit werd nog meer bemoeilijkt doordat vele oorlogsburgemeesters op een bepaald moment hun gedrag bijstuurden met het oog op de mening van de bevolking. Zo is er het voorbeeld van Camille Dhondt van wie de gemeentesecretaris verklaarde: ‘

“Ik wil ook doen opmerken dat van in 1943 D'Hondt zijn houding veranderde en dat hij van dan af niet wist wat te doen om de mensen plezier te doen, zoo heeft hij dan ook veel bewijzen afgeleverd aan personen met wie hij vroeger moeilijkheden had gehad”¹⁷⁰

Veel repressieve, politieke en politionele daden in dienst van de bezetter bleven verborgen voor de bevolking, wat ook bijdroeg tot het latere ongeloof van deze bevolking als hun burgemeester daarvoor veroordeeld werd. Het goede bestuur, de vele kleine gunsten die men verleende aan de bevolking waren wel bekend. De lokale maatschappij velde na de oorlog zijn oordeel op basis van onvolledige informatie. Men was in de eerste plaats bekend met het bestuurlijke werk van de burgemeester, niet met zijn diensten aan de bezetter.¹⁷¹ Deze beweringen van Wouters zijn erg herkenbaar in zowat alle dossiers. Burgers die pleiten voor verzachtende omstandigheden of zelfs de voorwaardelijke invrijheidstelling van de betichte zijn zich zeker niet bewust van het belastende materiaal dat zich in de handen van de Krijgsauditeur bevond.

3.3.1 Uit vrije wil?

Het gerecht had de taak om de intenties van de “Nieuwe Orde”-burgemeesters te achterhalen. In vele gevallen verdedigden deze zich door te verwijzen naar structurele factoren die de oorlogsburgemeester als het ware tegen wil en dank hadden meegesleept in repressieve activiteiten. Vele leden van het V.N.V. bedienden zich na de oorlog van het “*rookgordijn*”-argument, waarbij men bestuurlijke verantwoordelijkheid had opgenomen om te vermijden dat ‘echte’ nationaalsocialisten dat zouden doen. Het belijden van het nationaalsocialisme was een noodzakelijk kwaad geweest om de bevolking te kunnen beschermen tegen de bezetter. Deze “*martelarenretoriek*”, waarbij men zich onzelfzuchtig opoffert voor het volk was een overtuigend argument om collaboratie te verantwoorden.

“Ik loochen propaganda gevoerd te hebben ten gunste van den vijand, dit lag trouwens nooit in mijne bedoeling; ik ben er steeds van overtuigd geweest dat het V.N.V. een waarborg tegen eene aansluiting met Duitsland was. ¹⁷² Ik ben V.N.V.’er om tegen de duitsche annexatie plannen te werken. Ik heb gehandeld uit ideaal om mijn volk te dienen”¹⁷³

¹⁷⁰ Verhoor. *Strafdossier Camille Dhondt*. AGK.

¹⁷¹ Op. Cit Wouters, Nico. Pp. 592-598

¹⁷² Verhoor. *Strafdossier Alfons Michiels*, AGK.

¹⁷³ Rechtszitting. *Strafdossier Alfons Michiels*, AGK.

Van ‘gewone’ bestuurders die geen expliciete band hadden met de ‘Nieuwe Orde’ werd deze legitimering voor daden van collaboratie vaak aanvaard. Bij ‘Nieuwe Orde’ burgemeesters ging men ervan uit dat hun politieke idealen ervoor zorgden dat men gewillig voldeed aan de eisen van de bezetter. De auditeur hield doorgaans rekening met de achterliggende intenties van gepleegde feiten. Ze meende deze intenties te achterhalen door de gedragspatronen van beklaagden tijdens de bezetting te observeren en niet zozeer door individuele gevallen. Voor het gerecht bleek deze methode relatief effectief. De publieke opinie echter had geen toegang tot dezelfde hoeveelheid getuigenissen en bewijzen, deze percipieerde een andere behandeling van ‘Nieuwe Orde’ burgemeesters in vergelijking met burgemeesters van traditionele partijen. Voor dezelfde feiten werden er immers verschillende vonnissen geveld, wat het idee voedde van een anti-Vlaamse repressie.¹⁷⁴ Wouters lijkt hier inderdaad op het juiste spoor te zitten. Het “*rookgordijn*” argument komt af en toe voor, niet evenveel als het argument van “*goed bestuur*” maar vaak als een manier om een benoeming tot burgemeester buiten de gemeenteraad om te verantwoorden.

3.3.2 Verklikking

Verklikking is een strafrechtelijke term. Binnen het historische onderzoek prefereert Nico Wouters de term “*informatiebeheer*” Het doorgeven van persoonsinformatie tijdens de bezetting was onvermijdelijk en gebeurde door zowat alle oorlogsburgemeesters. Het gerecht legde de lat relatief hoog wat betreft de berechting van verklikking. De verklikking moest in de eerste plaats onomstotelijk bewezen zijn en anderzijds moest het om ernstige feiten gaan. Hoe ernstig een feit precies was, werd bepaald door de gevolgen van de verklikking. Een korte hechtenis als gevolg van een aangifte was niet voldoende. Wouters ziet een grens rond drie maanden hechtenis. De strafmaat hing nauw samen met de gevolgen van de aangifte. In de eerste plaats moest de aangifte onomstotelijk bewezen worden. Dit betekende dat men vooral belang hechtte aan schriftelijke bewijzen. Zonder schriftelijke bewijzen was een aanklacht voor verklikking, laat staan een veroordeling onwaarschijnlijk. Het verband tussen aangifte en gevolgen moest vervolgens onomstotelijk kunnen worden aangetoond. Als de aangifte niet rechtstreeks had geleid tot aanhouding of sanctie, dan werd de aanklacht van verklikking niet weerhouden.¹⁷⁵

Dit blijkt ook uit de strafdossiers. Op de rol van de aanklacht van verklikking in het onderzoek en het latere proces wordt later dieper ingegaan maar dit onderdeel leent zich ertoe om al een eerste aanwijzing te geven van hoe het gerecht omging met de aanklacht van verklikking. Deze twee voorbeelden tonen aan dat Wouters het waarschijnlijk bij het juiste eind heeft (afgaande op de onderzochte strafdossiers). Twee burgemeesters uit de controlegroep werden geconfronteerd met zes aanklachten van verklikking

¹⁷⁴ Op. Cit. Wouters, Nico Pp. 599-603.

¹⁷⁵ Op. Cit Wouters, Nico. Pp. 604-609.

en ook voor deze zes veroordeeld. Jérôme Ampe, oorlogsburgemeester van Oostrozebeke¹⁷⁶ en Alfred Van Der Hallen¹⁷⁷, oorlogsburgemeester van Lier. In beide gevallen is er in drie van deze zes aanklachten sprake van vrijheidsberoving langer dan een maand. De gevraagde strafmaat verschilt echter: bij Ampe wordt levenslange hechtenis gevraagd, in het geval van Van Der Hallen de doodstraf. Ampe wordt veroordeeld tot 20 jaar bijzondere hechtenis, Van Der Hallen de doodstraf. Het verschil zit, zoals Wouters al aangaf, in het verzamelde bewijsmateriaal en de uiteindelijke gevolgen van de verklikking. Bij Ampe is er geen sprake van expliciet schriftelijk bewijs, al geeft hij enkele aanklachten wel toe. In het geval van Van Der Hallen stapelen de getuigenissen van het gemeentepersoneel zich op, net als het schriftelijke bewijs van lijsten met namen van personen, die niet veel later gedeporteerd werden. Bij Ampe gaat het vooral over werkonwilligen die tegen hun eigen wil in naar Duitsland gedeporteerd worden en daar te werk gesteld worden. Van Der Hallen werd verantwoordelijk geacht voor de deportatie van meerdere verzetsleden die een groot deel van de oorlog in concentratiekampen doorbrachten, waar een van hen overleed. Deze twee casussen stroken dus met de analyse van Wouters. Er zijn wel enkele andere factoren die eveneens het vonnis zouden kunnen bepaald hebben.

Van Der Hallen wordt bij verstek veroordeeld, dit zou ook een grote impact op het vonnis gehad kunnen hebben. Het erg belastende bewijsmateriaal en de extreme gevolgen van de verklikking doen echter vermoeden dat ook bij aanwezigheid van de betichte het vonnis de doodstraf zou ingehouden hebben. Een andere factor die ook een impact op het verschil in vonnis zou kunnen hebben was de politieke activiteit van de betichte. Van Der Hallen was zonder enige twijfel een lokaal kopstuk van de partij die heel wat propagandistische activiteiten organiseerde en leidde. Ook Ampe speelde zijn rol op het vlak van propaganda maar niet op dezelfde schaal en met dezelfde impact als Van Der Hallen. Een factor die bij Wouters geen aandacht kreeg was de reactie van de lokale gemeenschap. In het dossier van Van Der Hallen was geen enkele vrijwillige (buiten de verhoren of de rechtszitting) verklaring te zijnen gunste te vinden, wel twee ten laste. In totaal spraken 351 personen zich uit ten ontlaste van Ampe en negen ten laste. De impact van deze verklaringen kan enkel nagegaan worden, als men meerdere dossiers met elkaar vergelijkt. In deze vergelijking zijn er teveel mogelijke verklaringen om een duidelijke uitspraak te doen.

Dat bovenstaande analyse genuanceerd moet worden toont al aan dat het moeilijk is om bepaalde factoren als meer of minder doorslaggevend dan anderen te bestempelen. Deze moeilijkheid is een rode draad doorheen het onderzoek en komt in het algemene besluit nog uitgebreid aan bod.

¹⁷⁶ *Strafdossier Jérôme Ampe*, AGK.

¹⁷⁷ *Strafdossier Alfred Van der Hallen*. AGK

1.1.1.1 Besluit

Wat de repressie betreft komen de bevindingen van Wouters bijna volledig overeen met de onderzochte strafdossiers. De stelling dat de richting van het onderzoek in grote mate bepaald werd door de wetgeving, wordt verderop uitgebreider besproken maar al vroeg in het onderzoek bleek dat dit inderdaad het geval was. Hetzelfde geldt voor zijn aannames omtrent de scheiding tussen de politieke en bestuurlijke activiteiten van oorlogsburgemeesters en -schepenen, de verdediging van “*goed bestuur*”, het “*rookgordijn*” argument en verklikking. De door Wouters gehanteerde selectieprocedure voor strafdossiers lijkt hier dus geen gevolgen te hebben gehad op de mate waarin zijn hypothese geldig zijn voor deze specifieke onderzoekscasus. Dit kan erop duiden dat de verschillende krijgsgedragingen grotendeels op dezelfde wijze te werk gingen, onafhankelijk van de zwaarte van de dossiers. Maar zoals heel wat beweringen in dit onderzoek kan dit enkel bevestigd worden door uitgebreid onderzoek op basis van strafdossiers van collaborateurs.

4 Het V.N.V.

De lijst van oorlogsburgemeesters waarvan gebruik gemaakt is om de onderzoekspersonen voor dit onderzoek te selecteren is een lijst opgesteld door het bestuur van het V.N.V. Alle oorlogsburgemeesters in dit onderzoek waren dan ook op bepaald moment tijdens de oorlog lid van het V.N.V. Dit is belangrijk omdat V.N.V.-oorlogsburgemeesters expliciet tot de nieuwe orde behoren en hun benoeming vaak in de eerste plaats te danken hadden aan hun band met het V.N.V. Hieronder volgt een korte geschiedenis van het V.N.V. en de rol die deze partij speelde tijdens de bezetting. Dit is een belangrijk onderdeel van de context waarbinnen V.N.V. oorlogsburgemeesters functioneerden. De relatie van de partij met de bezetter was niet statisch maar fluctueerde, naarmate de oorlog vorderde namen de spanningen zelfs toe. Oorlogsburgemeesters van de V.N.V. werden regelmatig aangeschreven door het partijbestuur. Deze omzendbrieven (die later vaak toegevoegd werden aan het strafdossier) bevatten instructies over allerlei gebieden van het gemeentelijke bestuur. Vaak werden de burgemeesters aangespoord om medewerking te verlenen aan de Duitse overheid, de productie op te vijzelen, culturele organisaties binnen de gemeente op te richten. Bijvoorbeeld in dit geval waar opgeroepen wordt een inzamelingsactie te organiseren voor boeken ten gunste van de Vlaamse arbeiders in Frankrijk en Duitsland.

“Ongetwijfeld is er ook voor wat uw gemeente betreft, iets, zooniet veel te doen. Daarom wordt eveneens op U; kameraad-burgemeester, gerekend, om dit weinige of dit vele bij te dragen tot het welslagen van de boekenactie. De vele honderden volksgenoten, die bij de ontvangst van het boekengeschenk

*aangenaam verrast zullen opkijken, zullen U, op uw steun beslist dankbaar zijn*¹⁷⁸

Zelfs deze relatief onschuldige omzendbrieven dienden na de oorlog als bewijs van het lidmaatschap van het V.N.V., wat zowat gelijkstond aan politieke collaboratie. De collaboratie van de V.N.V. oorlogsburgemeesters is moeilijk te begrijpen zonder kennis over het hoe en waarom van de politieke collaboratie van het V.N.V. Dit is een korte geschiedenis van het V.N.V. met aandacht voor de voorgeschiedenis van de partij, de omstandigheden van de oprichting, het eerste electorale succes en de houding van het V.N.V. tijdens de collaboratie. Er is gebruik gemaakt van verscheidene bronnen maar in de eerste plaats het standaardwerk *“Greep naar de Macht”* over het V.N.V. van Bruno De Wever.

4.1 Van de geboorte van het V.N.V. tot de verkiezingen van 1936

Het V.N.V. werd in 1933 gesticht door Staf De Clercq. Deze was tot 1932 parlements lid voor de Frontpartij en probeerde na de verkiezingsnederlaag van die Frontpartij verscheidene Vlaams-Nationalistische groeperingen te verenigen, iets waar de Frontpartij nooit in geslaagd was. Het Vlaams nationalisme was paradoxaal genoeg vooral een regionaal fenomeen zonder veel nationale samenhang. Dit betekende dan ook dat het verenigen van deze partijen creatieve onderhandelingen vergde. Het resultaat was een compromis tussen rechtse radicalen en gematigden.¹⁷⁹ Maar de radicale idealen van het Verdinaso waren hier ook aanwezig: het elimineren van politieke partijen en vakbonden, het vervangen van het parlement door corporatisme, de stichting van een Groot-Nederland¹⁸⁰. De partij zelf werd eveneens op autoritaire basis gestoeld. Ondanks die ondemocratische stellingen van de partij nam ze wel deel aan het democratische proces¹⁸¹, in de eerste plaats omdat parlementaire aanwezigheid werd gezien als een dankbare kans tot propaganda.

De gematigde vleugel van de partij probeerde echter wel verscheidene keren om de koers van het V.N.V. te keren. De Clercq slaagde er telkens in beide vleugels met elkaar te verzoenen maar gaf steeds meer ruimte aan de radicale fractie binnen de partij. Die fractie werd aangevoerd door figuren zoals Reimond Tollenaere, de propagandaleider met een grote bewondering voor het Duitse nationaalsocialisme. De idealen van het nationaalsocialisme zouden zich langzaam maar zeker verspreiden binnen het V.N.V. en lieten De Clercq toe om zich steeds meer macht toe te eigenen.¹⁸² Die verwantschap met het nationaalsocialisme liet zich ook kennen in de propagandastijl van het V.N.V. In 1935 hield de partij een landdag waarbij men zich liet inspireren door de beruchte

¹⁷⁸ Brief Algemene Propagandaleiding V.N.V., *Strafdossier Frans Franssen*, AGK.

¹⁷⁹ De Wever, Bruno. *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en nieuwe orde: het VNV 1933-1945*. Antwerpen: Lannoo, 1944. Pp. 95-96

¹⁸⁰ Seberechts, Frank. *Ieder zijn zwarte. Verzet collaboratie en repressie*, Leuven, Davidsfonds, 1994, pp. 37

¹⁸¹ Dit vormt een van de belangrijkste verschillen met het Verdinaso.

¹⁸² De Wever, Bruno. Op.Cit. pp. 119

bijeenkomsten van de NSDAP in Nüremberg. In 1935 al had de gematigde vleugel van de partij het moeilijk zichzelf recht te houden.

4.2 Van de electorale doorbraak tot de Tweede Wereldoorlog

Deze relatief jonge Vlaams nationalistische partij behaalde in 1936 16 zetels in het parlement. Deze grote electorale overwinning werd bereikt door een op het eerste zicht gematigd programma en de mogelijkheid voor onafhankelijken om zich verkiesbaar te stellen op gemeenschappelijk lijsten met het V.N.V. Die gezamenlijke lijst onder de noemer ‘Nationaal front’ was in staat om de brede Vlaamse beweging aan te spreken.¹⁸³

De verschijning van de partij op het nationale toneel had tot gevolg dat andere politieke partijen zich bedreigd voelden. Vanaf 1936 zou het V.N.V. steeds meer afgeschilderd worden als een fascistische partij, vooral het socialistische B.W.P. (Belgische Werklieden Partij) viel de partij keer op keer aan. Men beseftte het gevaar van politieke isolatie. De gematigde vleugel van het V.N.V. probeerde dit te vermijden door een alliantie te onderhandelen met de Vlaamse Katholieke partij.¹⁸⁴ De poging faalde, door de tegenstellingen tussen beide partijen en interne weerstand binnen de partijen. Het gevolg was dat het V.N.V. elke band met de mainstream van de Belgische politiek leek te verliezen. Verdere radicalisering leek van dan af aan onvermijdelijk.

In de verkiezingen van 1938 en 1939 wist de partij zijn resultaat van 1936 te consolideren, verder uitbreiden bleek echter niet mogelijk. Na deze verkiezingen, slechts twee weken na de Duitse invasie van Tsjecho-Slowakije stond het V.N.V. geïsoleerder dan ooit. De dreiging die uitging van Nazi-Duitsland werd vanaf 1936 steeds meer geassocieerd met de partij en maakte verdere electorale winst onmogelijk. De initiële doelstelling van het V.N.V. om aan de macht te komen langs democratische weg, leek onbereikbaar. De Clercq had deze conclusie al vlug na 1936 gemaakt. Er zijn bewijzen dat hij contact opnam met de Duitse ‘Abwehr’ en deze zijn diensten aanbood. Vanaf april 1937 kreeg de V.N.V. een maandelijkse toelage van het Duitse ministerie van propaganda.¹⁸⁵ De Clercq verklaarde zelfs aan zijn contacten bij de ‘Abwehr’ dat in geval van oorlog geheime V.N.V.-cellen binnen het Belgische leger mee zouden werken aan een snelle Duitse overwinning. Deze Militaire Organisatie werd tijdens de invasie al opgespoord maar de bereidwilligheid van De Clercq om samen te werken met een Duitse bezettingsmacht was al duidelijk. Hij beriep zich ook tegenover de bezetter op deze Militaire Organisatie om zijn bereidwilligheid tot samenwerking aan te tonen¹⁸⁶ Enkele V.N.V. leden die later oorlogsburgemeester zouden worden, waren in deze periode al in de weer. Jérôme Ampe

¹⁸³ De Wever, Bruno. Op. Cit.

¹⁸⁴ De Wever, Bruno. Catholicism and Fascism in Belgium. in: *Clerical Fascism in Interwar Europe*. London, UK: Routledge, 2008. Pp. 131-156

¹⁸⁵ De Wever, Bruno. *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en nieuwe orde: het VNV 1933-1945*. Antwerpen: Lannoo, 1944. Pp. 455

¹⁸⁶ Seberechts, Frank. Op. Cit. Pp 37.

verspreidde in die periode pamfletten die soldaten aan moesten zetten tot het neerleggen van de wapens.¹⁸⁷ Na de oorlog getuigden ook meerdere soldaten dat hij hen probeerde te overtuigen om geen schoten te lossen op de Duitsers. Over het effect van deze activiteiten is weinig bekend.

4.3 Het V.N.V. tijdens de Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 viel Duitsland België binnen. De Clercq zag zijn kans om voordeel te halen uit zijn contacten met de Duitsers en handelde al snel na de Belgische overgave. Hij verzocht de Duitsers om een Groot-Nederlandse staat te stichten en tegelijkertijd de macht in Vlaanderen over te dragen aan het V.N.V. Een onafhankelijk Vlaanderen was echter niet wat Duitsland voor ogen had, België zou geregeerd worden door een militaire overheid die de touwtjes vooral zelf in handen hield. Deze militaire overheid zou de V.N.V. nauw betrekken bij het bestuur. De V.N.V. werd zijn belangrijkste partner.¹⁸⁸

Samenwerking met de bezetter betekende het verwerven van politieke macht, het originele doel van de partij in 1933. Die macht had een kostprijs, het adopteren van de nazistische ideologie en het opgeven van het Pan Nederlandse gedachtengoed. Staf De Clercq predikte in een toespraak op 10 november 1940 de onvoorwaardelijke trouw van het V.N.V. aan Duitsland en Adolf Hitler. Ideologisch verkondigde het V.N.V. voor de rest van de oorlog het Vlaams nationaalsocialisme, het antisemitisme en het Groot-Duitse Rijk. De gematigde vleugel van de partij had definitief het pleit verloren. Het V.N.V. wou zichzelf profileren als belangrijkste politieke partij in het bezette Vlaanderen en vroeg kort na De Clercqs toespraak de erkenning van het V.N.V. als nationaalsocialistische eenheidspartij. In mei 1941 werd de Eenheidsbeweging V.N.V. opgericht. Rex Vlaanderen en Verdinaso, de enige andere politieke organisaties die na 1940 niet werden afgeschaft gingen op in de eenheidsbeweging.¹⁸⁹

De militaire overheid beloonde de toewijding van het V.N.V. met zijn inclusie in het overheidsapparaat. Veel leden van de vooroorlogse bestuurlijke elite waren het land ontvlucht tijdens de Duitse inval. Hun vervangers waren vaak V.N.V.-leden. Deze bevolkten al vlug alle echelons van het overheidsapparaat, van ministeries tot en met de Rijkswacht.¹⁹⁰ In 1943 werd een op twee Vlaamse gemeentes bestuurd door de V.N.V. Een gevolg daarvan was dat het V.N.V. lidmaatschap sterk toenam in de eerste twee jaren van de bezetting. Het V.N.V. een van de belangrijkste uitvoerders van het bezettingsbeleid. De prijs voor deze groeiende invloed nam echter alleen maar toe. Het V.N.V. werd onder meer gedwongen om aan actieve rekrutering te doen voor het Oostfront. Het V.N.V. zou als nauwe partner van de Duitse 'Abwehr' ook meegetrokken worden in de machtsstrijd die deze

¹⁸⁷ *Strafdossier Jérôme Ampe*. AGK.

¹⁸⁸ De Wever, Bruno. Op. Cit. Pp. 386

¹⁸⁹ De Wever, Bruno. Op. Cit. Pp 405-407.

¹⁹⁰ De Wilde, Maurice. "De kollaboratie," in: *België in de Tweede Wereldoorlog*, (1985), 5, pp. 56-57.

voerde met de SS. De SS was evenzeer een bedreiging voor de V.N.V., In september 1940 richtte men de Algemene SS Vlaanderen op, het doel van deze organisatie was de opname van Vlaanderen binnen het Duitse rijk. ¹⁹¹Als een alternatief voor de V.N.V., transformeerde de SS in 1942 de vroegere culturele organisatie in een politieke partij, die niet alleen volledig achter de Duitse bezetter stond, maar ook verduitsing promootte. Het Vlaams nationalistische V.N.V., vastbesloten om aan de basis te liggen van een onafhankelijk Vlaanderen probeerde aan alle Duitse eisen te voldoen, in de hoop dat dit zou leiden tot een Vlaamse staat.

Deze tactiek werd actief nagestreefd door De Clercq maar evenzeer door zijn opvolger Hendrik Elias. Elias was in de periode voor de bezetting een van de belangrijkste bezielers van de gematigde vleugel van de partij. Als hij na het overlijden van De Clercq in 1942 de leiding van de partij overneemt heeft de partij zijn keuze al gemaakt. Elias mag dan wel de collaboratiepolitiek verder zetten, de bereidwilligheid in Berlijn om het V.N.V. de Vlaamse staat te schenken waar het zo naar verlangt, was onbestaande. Naarmate de oorlogskansen van Duitsland afnamen, het bezettingsbeleid steeds repressiever werd en de economische malaise toenam viel het lidmaatschap van het V.N.V. sterk terug. Het V.N.V. genoot op het einde van de oorlog nog maar weinig steun binnen de maatschappij en zelfs haar positie als de geprefereerde partner van de Duitse bezetter was ze kwijtgeraakt aan De Vlag. ¹⁹²

Dit betekende het einde van de politieke rol van de partij. Het definitieve einde kwam met de bevrijding in september 1944. Maar in realiteit was het politieke project van de V.N.V. al vroeger ten ondergegaan. De Clercq maakte in 1940 een gok toen hij met de bezetter in zee ging. Hij vertrouwde erop dat hij door zich nuttig te maken voor het V.N.V. zijn politieke doelen zou kunnen bereiken. In realiteit was er weinig Duitse interesse voor een Vlaamse staat. De collaboratie van het V.N.V. leek in 1940 een logische wijze om zijn doelen te verwezenlijken. In realiteit deed het de partij vervreemden van de Vlaamse bevolking. ¹⁹³

¹⁹¹ De Wever, Bruno. Op. Cit. Pp. 387-388.

¹⁹² De Wever, Bruno. Op. Cit. Pp. 590-592

¹⁹³ De Wever, Bruno. Op. Cit. Pp. 594-596.

Deel IV : collaboratiedossiers in de praktijk

1 De juridische vertaaltoefening van een complexe historische realiteit

1.1 Inleiding

De eerste probleemstelling is sinds de inleiding niet meer expliciet aan bod gekomen. De focus lag lange tijd op de ontstaansgeschiedenis van de collaboratiedossiers maar die is nu eenmaal essentieel om volgende analyse in het juiste licht te zien. Op basis van het besproken bronmateriaal is het mogelijk om in het volgende hoofdstuk een antwoord te formuleren op de probleemstelling:

Hoe vertaalde het Belgische gerecht tijdens de repressie een complexe realiteit naar een eenduidig juridisch oordeel en een gepaste strafmaat?

Dat is de vraag die dit hoofdstuk probeert te beantwoorden aan de hand van een analyse van strafdossiers. De volgende onderzoeksvragen komen daarbij aan bod:

- Welke wetten waren van toepassing op oorlogsburgemeesters en -schepenen en in welk mate vormden deze het gerechtelijke onderzoek enerzijds en het gerechtelijke vonnis anderzijds?
- Welk bewijsmateriaal werd verzameld door de Krijgsauditeur en zijn substituten en hoe staat dat in relatie tot het uiteindelijke vonnis? Aan welk bewijsmateriaal werd meer of minder belang gehecht?
- Wat was de impact van de publieke opinie op enerzijds het onderzoek en anderzijds het vonnis? Hadden brieven vanuit de lokale gemeenschap enig effect? Van wie gingen deze brieven uit?
- Hadden andere sociale actoren invloed op het onderzoek, het vonnis en de strafmaat?

Dit gebeurt voornamelijk aan de hand van de strafdossiers, die niet langer opgedeeld zijn in een controlegroep en een onderzoeksgroep. Deze opdeling bleek niet erg relevant voor de analyse van de eerste probleemstelling. De lokale dimensie is belangrijk als men de collaboratie bestudeert aan de hand van deze bronnen maar veel minder als men focust op de rechtspraak, tenzij men een vergelijkende analyse wil maken. Dit lijkt moeilijk omdat door de late oprichting van een Krijgsraad te Leuven een deel van onderzoekspersonen uit het gerechtsarrondissement Leuven gevonnisd zijn door de Krijgsraad van Brussel. Deze indeling stond een bredere analyse van de relatie tussen onderzoek, aanklacht, vonnis en strafmaat in de weg. Er werd gekozen voor een opdeling van de dossiers aan de hand van de strafmaat i.p.v. aan de hand van de selectiemethode. Het waarom van deze keuze wordt in het besluit van de casusanalyse uit de doeken gedaan. Deze casusanalyse is bedoeld om het verloop van de vertalingsoefening van de werkelijke naar de wettelijke wereld weer te geven. Dit laat toe dat men zich een beeld vormt van de manier waarop de substituten en de Krijgsraad te werk gingen. Enkele

tendensen komen al aan bod binnen deze casusanalyse. Deze tendensen worden verder uitgewerkt tot antwoorden op bovenstaande onderzoeksvragen in twee delen. Eén deel focust op de rol van het juridische kader (de impact van de aanklachten en het bewijsmateriaal voor het vonnis). Een ander deel onderzoekt de rol van maatschappelijke actoren (de impact van de publieke opinie, het gemeentepersoneel en het verzet).

1.2 Een voorbeeld: Alfons Van Pee

Alvorens over te gaan tot een brede analyse van de strafdossiers van oorlogsburgemeesters met het oog op de eerste probleemstelling, kan het interessant zijn om één dossier uitgebreid toe te lichten. Eén dossier is natuurlijk niet representatief voor de hele onderzoeksgroep maar binnen het bestek van dit onderzoek is het niet mogelijk om elk dossier even uitgebreid aan bod te laten komen. Door één dossier van naderbij te bekijken komen de verschillende dynamieken die spelen binnen het onderzoek duidelijk naar voor en wordt de praxis van Krijgsauditeur en Krijgsraad voor het eerst in beeld gebracht.

Het betreft hier het dossier van een oorlogsburgemeester die tot nog toe niet aan bod gekomen is: Alfons Van Pee. Zijn dossier is geselecteerd om als voorbeeld te dienen omdat het als een doorsnee geval beschouwd kan worden: niet heel licht maar ook niet heel zwaar. Deze keuze is volledig arbitrair. Het voorbeeld dient dan ook enkel om de werking van het onderzoek, proces en andere procedures aan bod te laten komen. Niet om een sluitende uitspraak te doen over de gehele onderzoekspopulatie. Het dossier van Van Pee werd opgesteld door het krijgsauditoraat van Brussel, niet van Leuven. Zoals al eerder vermeld, werd de Krijgsraad van Leuven pas later opgericht en werden veel van de vroegere zaken afgehandeld door het krijgsauditoraat van Brussel. Van Pee viel wat het V.N.V. betrof onder het arrondissement Leuven net zoals de andere leden van de afgebakende onderzoeksgroep. Het voorbeeld is representatief voor zowel de onderzoeksgroep als de controlegroep met uitzondering van de rechtszitting. Op dit punt verschilt de zaak Van Pee van alle andere onderzochte dossiers.

1.2.1 Persoonlijke gegevens

Alfons Van Pee was de uitbater van een autobusbedrijf in de gemeente St-Agatha Rode en was bij het begin van de bezetting 54 jaar oud. Hij was lid van het V.N.V. sinds 1938 en zetelde voor de bezetting niet in de gemeenteraad.¹⁹⁴

1.2.2 Voorlopige hechtenis

Op 09/04/1945 werd er een aanhoudingsbevel uitgevaardigd voor Van Pee. Deze zou vervolgens geïnterneerd worden in Sint-Gillis. Dit is vreemd want het eerste rekest tot voorlopige invrijheidstelling werd al op 01/02/1945 behandeld door de Krijgsraad. Deze verklaarde zich

¹⁹⁴ Uiteenzetting der feiten, *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK.

onbevoegd daar er nog geen aanhoudingsbevel uitgevaardigd was. De Krijgsauditeur had het waarschijnlijk moeilijk met de hoeveelheid dossiers want al op 05/12/1944 kreeg hij een schrijven van de consultatieve commissie:

“Beleefd verzoek aan den heer Krijgsauditeur mij te willen melden of hij acht zich met deze zaak te moeten gelasten en bevel tot aanhouding af te leveren”¹⁹⁵

Waarschijnlijk was Van Pee op dat moment al geruime tijd geïnterneerd maar vanaf wanneer en waar is niet terug te vinden in het dossier. Dit duidt er wel op dat de Krijgsauditeur het moeilijk had om alle geïnterneerden een volwaardige juridische behandeling te geven. Een volgend rekest tot voorlopige invrijheidstelling werd op advies van de bevoegde substituut-Krijgsauditeur geweigerd op 06/06/1945. Op 21/11/1945 besloot de Krijgsraad: *“beveelt een medisch onderzoek en stelt de zaak uit op 5 December 1945 om over het rekest te beslissen”*.¹⁹⁶ Uiteindelijk werd op 19/12/1945 besloten tot de voorlopige invrijheidstelling. Waarschijnlijk speelde de gezondheid van de betichte hier een grote rol in. Dit was ook het geval bij heel wat andere dossiers uit de controlegroep en de onderzoeksgroep.

De bovenstaande procedure kan echter niet los gezien worden van de correspondentie die zich op het zelfde moment voerde tussen de advocaat van de betichte en de bevoegde substituut-Krijgsauditeur. Een voorbeeld is deze brief van 17/11/1945, enkele dagen voor de zitting van de Krijgsraad waarop deze een medisch onderzoek van de betichte beveelt.

*« Pour votre information, je vous adresse sous ce pli une écrit de rapport très détaillé dressé par Mr le Docteur ***, dont ni la compétence ni l'honorabilité ne peuvent être suspectés. Je considère comme un devoir également de vous informer que je me propose d'introduire une dernière fois une requête de libération provisoire »*

Les motifs en seront: 1) La gravité très relative de la ou des préventions et la fragilité des preuves. 2) La nécessité – sous peine de désorganisation irréparable de l'administration même temporaire par mon client des autobus servant au transport des mineurs. 3) enfin et surtout de santé laissant craindre la pire, éventualité qui serait en disproportion évidente avec la faute commise, si elle «était admise par le Conseil de Guerre

¹⁹⁵ Brief consultatieve commissie, *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

¹⁹⁶ Besluit tot voorlopige invrijheidsstelling, *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

*J'ai tenu à vous en avertir pour que vous puissiez faire éventuellement contrôler le rapport par un médecin de votre choix, aux cas où vous en suspecteriez la vérité ou que vous en contestiez distinguée*¹⁹⁷

De rol van de verdediging in de procedure voor voorlopige invrijheidstelling was duidelijk, net als die van de dokter die op vraag van de verdediging brieven opstelde over de gezondheid van de betichte. In zowat alle dossiers waar de voorlopige invrijheidstelling werd aangevraagd haalde de verdediging medische argumenten aan om de invrijheidstelling te bekomen. In bovenstaande brief maakte de advocaat gebruik van twee andere argumenten die vaak terugkomen. De daden waarvan de betichte beschuldigd werd, werden geminimaliseerd en het bewijsmateriaal werd in twijfel getrokken. Men benadrukte ook steeds het belang van de betichte voor zijn familie en/of de lokale bevolking. In het geval van Verschraegen was dit zijn rol als dokter. Dit gebeurde in heel wat brieven afkomstig van zowel dokters als gemeenteraadsleden, mutualiteiten... Bij de overgrote meerderheid werd vooral het belang van de betichte binnen zijn eigen gezin benadrukt. Echtgenotes van betichten stuurden brieven naar de Krijgsauditeur of zijn substituut waarin ze uiteenzetten hoeveel kinderen ze ten laste hadden, de financiële moeilijkheden waarin ze verkeerden, de hoeveelheid land die bewerkt moest worden... In het geval van Van Pee speelde de advocaat het belang van het bedrijf van Van Pee uit wat betreft het vervoer van mijnwerkers. Deze drie argumenten kwamen steeds terug.¹⁹⁸

In dat kader moet men ook een blik werpen op de verklaringen ten ontlaste. Velen van deze werden verzameld in het kader van de vroegtijdige invrijheidstelling en maakten gebruik van dezelfde argumentatie als de advocaat en de echtgenote van de betichte. Uit verschillende dossiers blijkt dat de consultatieve commissie informatie inwon wat betreft de maatschappelijke positie van de betichte. Men wou immers vermijden dat een betichte bij thuiskomst in de gemeente het slachtoffer zou worden van aanslagen. Een petitie waaruit bleek dat de betichte niet sociaal geïsoleerd was, kon dus een grote rol spelen in het uiteindelijke oordeel van de commissie. In het geval van Van Pee werd er op 07/02/1945 een verzameling van 15 verklaringen ten ontlaste opgestuurd aan de Krijgsauditeur. 15 lijkt niet veel, maar de verklaringen waren afkomstig van de gemeentesecretaris, de veldwachter, een schepen, de kuisvrouw van het gemeentehuis, de gemeenteontvanger en nog enkele gewone burgers. Dat niet iedereen zat te wachten op de terugkomst van Van Pee werd een dag later, op 08/02/1945, al duidelijk toen de bevoegde substituut een brief ontving van de vooroorlogse burgemeester.¹⁹⁹ Deze klaagde aan dat de kinderen van Van Pee rondgingen in de gemeente om verklaringen ten ontlaste te bekomen. Het is onmogelijk om de eigenlijke impact van deze verklaringen in te schatten. Van Pee werd pas in november in vrijheid gesteld. De kans is dus groot dat het vooral zijn gezondheidstoestand

¹⁹⁷ Brief advocaat. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

¹⁹⁸ *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

¹⁹⁹ Brief. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

geweest zal zijn die de doorslag gaf. Zij die de voorlopige invrijheidstelling wisten te bekomen maakten vaak een gelijkaardig proces door als Van Pee. Brieven van advocaten, echtgenotes en verklaringen ten ontlaste probeerden de consultatieve commissie en de Krijgsauditeur te overtuigen. De mogelijkheid tot succes hing waarschijnlijk in grote mate af van de zwaarte van de aanklacht, af te meten aan de gevraagde strafmaat. Als de gevraagde strafmaat tien jaar hechtenis bedroeg, was er een relatief grote kans dat de voorlopige invrijheidstelling zou toegekend worden.

1.2.3 Aanklachten

“Van Pee Alphonsius, geboren te Neerijssche, den 26 Juni 1886, autobusuitbater, wonende te St Agatha Rode, Huldenbergstraat 2.

Beticht van:

1) te St. Agatha Rode, rechterlijk arrondissement Leuven, en/of elders in België, en/of buiten het grondgebied van het Koninkrijk tusschen den 10 mei 1940 en den 29 januari 1943, deelgenomen te hebben aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen, de getrouwheid der burgers jegens den Koning en den Staat in oorlogstijd aan het wankelen te hebben gebracht, of met een kwaad opzet 's vijands politiek in de hand te hebben gewerkt;

2) te St. Agatha Rode rechterlijk arrondissement Leuven, en/of elders in België, en/of buiten het grondgebied van het Koninkrijk, tusschen den 28 januari 1943 en den 3 September 1944, deelgenomen te hebben aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen, de trouw der burgers jegens den Koning en den Staat aan het wankelen te hebben gebracht, of wetens 's vijands politiek of oogmerken te hebben gediend, wetens een propaganda geleid door enigerlei middel, gevoerd uitgelokt, geholpen of begunstigd te hebben, gericht tegen den weerstand tegen den vijand of diens bondgenooten of strekkende tot: het deelnemen aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen – het aan het wankelen brengen in oorlogstijd van de trouw der burgers jegens Koning en Staat; het Wetens dienen van 's vijands politiek of oogmerken;

3) te St Agatha Rode, rechterlijk arrondissement Leuven, en/of elders in België, namelijk te Leuven gedurende het jaar 1942 met ene kwaad opzet, door het aanklagen van een werkelijk of ingebeeld feit, welken persoon ook aan

*opzoekingen, vervolgingen of gestrengeden vanwege den vijand te hebben blootgesteld te weten; *** gehuisvest te St. Agatha Rode, met de omstandigheid dat de met een kwaad opzet aangeklaagde persoon aan berooving van vrijheid van meer dan één maand ondergaan heeft.”²⁰⁰*

De aanklacht die hierboven is weergegeven is niet uitzonderlijk. De meeste onderzoekspersonen werden aangeklaagd voor politieke collaboratie en verklikking. De dubbele aanklacht voor politieke collaboratie was het gevolg van een eerder besproken wetswijziging. De tweede aanklacht was breder geformuleerd dan de eerste en includeerde ook propaganda. Beide aanklachten beschuldigden Van Pee van het *“vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen”*. In praktijk betekende dit dat Van Pee een publieke functie uitoefende waartoe hij (onrechtstreeks) aangesteld werd door de bezetter. Bijgevolg stond hij hun bij in hun manipulatie van de Belgische instellingen ter bevordering van hun eigen doeleinden. *“de getrouwheid der burgers jegens den Koning en den Staat in oorlogstijd aan het wankelen te hebben gebracht, of met een kwaad opzet 's vijands politiek in de hand te hebben gewerkt”*: De vage formulering van het eerste artikel wordt in het tweede artikel heel bewust aangepast, maar de geest blijft dezelfde. Wie steun verleende aan de vijand, op welk manier dan ook, kon daarvoor vervolgd worden. Geen van deze artikels is erg concreet maar op basis van zijn benoeming tot oorlogsburgemeester door Romsée kan de aanklacht van politieke collaboratie gemakkelijk verklaard worden. De Krijgsauditeur zal in de loop van het onderzoek proberen om deze aanklacht op alle vlakken te bewijzen en aan te tonen hoe en in welke mate Van Pee de getrouwheid van burgers aan het wankelen bracht, de wettelijke instellingen vervormde en met kwaad opzet 's vijands politiek diende. Deze aanklacht werd op 09/04/1945 voorgelegd aan Van Pee. Tot dan was het onderzoek vooral gevoerd door de Rijkswacht en de gerechtelijke politie. Vanaf dat moment nam ook de substituut-Krijgsauditeur verhoren af van getuigen en de betichte.

De aanklacht van verklikking is relatief concreet en sloeg op de verklikking van één specifiek persoon die als gevolg van de vermeende verklikking door Van Pee van zijn vrijheid beroofd werd. Deze aanklacht werd pas op 13/10/1945 meegedeeld aan Van Pee. Dit kan erop wijzen dat er weinig concreet bewijs was van deze aanklacht maar dat men ze toch van naderbij wou onderzoeken. Deze aanklacht zal de rest van het onderzoek mee vormgeven daar de Krijgsauditeur moest bewijzen in welke mate de vrijheidsberoving van het slachtoffer een gevolg was van de daden van Van Pee. Bij gebrek aan bewijsmateriaal was de auditeur aangewezen op het verhoren van de betrokkenen. Het was ironisch genoeg een andere beschuldiging van verklikking, die niet zal leiden tot een officiële aanklacht, die een veel grotere impact op het onderzoek en de rechtszitting zou hebben. In andere dossiers speelt een aanklacht van verklikking vaak al vroeger een substantiële rol en is die de grootste focus van de

²⁰⁰ Aanklachten. Strafdossier Alfons Van Pee. AGK

onderzoekers. Dat is in deze casus niet het geval, waarschijnlijk doordat de gevolgen van de verklikking niet zo ver strekten.

1.2.4 Onderzoek

Uiteenzetting der feiten

*In zake van Van Pee, Alphonsius, geboren te Neerijse, den 26 Juni 1886. Van Pee werd ontegensprekelijk burgemeester der gemeente St. Agatha Rode door toedoen van het V.N.V. Eerstens was hij lid van het V.N.V. (gevonden adres "kameraad burgemeester"). Daarbij zien wij dat hij leden werfde of trachtte te werven, namelijk ***, ***, en ***, dat hij bezoek bracht aan arrondissementsleider V.N.V. *** om klacht neer te leggen tegen verschillende personen en namelijk dan de burgemeester, de "Vlaamschater" ***. ~~(dit is ten andere ook verklikking gezien de hoedanigheid van Bogaerts)~~. Eindelijk blijkt uit het dossier van het Ministerie van Binnenlandsche zaken dat Van Pee, Alfons door Romsée werd benoemd nadat de gouverneur *** als kandidaat had voorgesteld, om reden dat deze best geschikt was en Van Pee Alfons "schier ongeletterd" was. De houding van betichte na zijn benoeming: voerde propaganda voor het VNV (zie boven), voor de UTMI (gemeentebediende Thibaut) kreeg dikwijls bezoek van Duitsche officieren; ontnam de ravitailleringszegels aan de werkweigeraars; droeg een revolver; hield in zijn woning vergaderingen van leden der Zwarte Brigade; heeft een eetmaal aangeboden aan de Hitlerjugend; was "Duitschgezind"; liet zijn dochter met een lid der Zwarte Brigade of der Fabriekswacht verkeerden.*

*Op den vijfden Februari 1900 vier en veertig richtte de Vlaamsche Wacht zich tot Van Pee, daar hij gekend staat als "Nationaal Socialist" en sympathisant der "Vlaamsche Wacht" en stelt hem aan als vertrouwenspersoon om aan de ronseling te helpen. Volgens den Gemeentesecretaris *** nochtans heeft Van Pee hier geen gevolg aan gegeven. Bij de aanhoudingen van *** en *** heeft Van Pee een verdachte rol gespeeld. Wat de twee aanhoudingen van *** aangaat, kan met zekerheid worden gezegd dat Van Pee, de feldgendarmen naar dezes woning heeft gestuurd (zie verklaring Verhoeven en deze van de veldwachter.)*

Reeds in het begin der bezetting heeft Van Pee een of zelfs twee zijner autobussen ter beschikking van den vijand gesteld. Hij leidde namelijk naar hun

*werkplaats de werklieden die op het vliegveld van Beauchevain gebezigd waren, en dit zonder ooit daartoe opgeëischt te zijn geweest.*²⁰¹

De uiteenzetting der feiten was een overzicht van de informatie die de auditeur of zijn substituut op een bepaald moment verzameld had. In dit geval op 27/10/1945. Op dit moment waren de aanklachten al geformuleerd en kon men duidelijk zien wat Van Pee ten laste gelegd werd: zijn benoeming, propaganda, het dienen van 's vijands politiek en verklikking. Deze uiteenzetting was het gevolg van een onderzoek dat op dat moment al geruime tijd bezig was. De informatie die de auditeur tot nog toe verzameld had, werd in dit document weergegeven. Het is echter geen volledige weergave van de ingewonnen informatie. De auditeur structureerde zijn schrijven aan de hand van het wettelijk kader. Dit gebeurde nooit expliciet maar wordt duidelijk als men de aanklachten naast de uiteenzetting legt. In dit geval ligt in de eerste paragraaf de focus op de aanklacht van politieke collaboratie. De auditeur lijkt twee overtredingen te onderscheiden tegen de Belgische wet op politieke collaboratie. In de eerste paragraaf komen beiden aan bod. Dat Van Pee, zoals blijkt uit het benoemingsdossier, zijn benoeming tot burgemeester waarschijnlijk te danken had aan zijn V.N.V. lidmaatschap is voor de auditeur al een duidelijke aanwijzing. De banden met het V.N.V. betekenden in de ogen van de auditeur en de Belgische wet dat Van Pee zich inschreef in de anti-belgicistische retoriek van de partij. Behalve de benoeming werd ook zijn houding na zijn benoeming onder de loep genomen. Van Pee zou samengewerkt hebben met de bezetter en deze ondersteund hebben. In zijn geval vooral door een verdraagzame houding en het vervoer van arbeiders voor de Luftwaffe. De beschuldiging van verklikking is niet uitgebreid en verwijst niet naar schriftelijk bewijsmateriaal. Dat de auditeur hier enkel naar getuigen verwijst betekent dat er geen schriftelijk bewijsmateriaal van verklikking is. Uit andere dossier blijkt dat als er schriftelijk bewijsmateriaal bestaat van verklikking, de auditeur het niet zou nalaten om dit te vermelden. Uit de uiteenzetting der feiten kan men al opmaken dat de zaak “Van Pee” relatief licht was. De beschuldigingen van politieke collaboratie zijn waarschijnlijk makkelijk te bewijzen, de beschuldiging van ronselen en verklikking daarentegen niet. Hoe kwam de auditeur tot deze inschatting van de zaak Van Pee en op welk bewijsmateriaal baseerde hij zich?

Chronologisch verloop van het onderzoek

Vooraleer in te gaan op bovenstaande vragen wordt eerst het chronologische verloop van het onderzoek geschetst om te tonen in welke fases dit verliep. Op 01/02/1945 meldt het Hoog Comité van Toezicht door middel van een PV aan de Krijgsauditeur dat “ *de genaamde Van Pee, Alfons, Burgemeester te St Agatha Rode, (niet nader bekend) zou Duitschgezind zijn, en aangesloten bij het V.N.V.*” Dit betekent echter nog niet het echte begin van het onderzoek.²⁰² Op 14/09/1944 kwam er een geschreven aanklacht binnen op het parket van Leuven, afkomstig van de hoofdcommandant van het

²⁰¹ Uiteenzetting der feiten. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

²⁰² Brief Hoog comité van toezicht. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

Belgische Partisanenkorps Vlaamsch Brabant. Daden van onderzoek bleven ook na de brief voorlopig uit. Op 08/12/1945-begonnen de advocaten van Van Pee brieven te schrijven over een mogelijke vrijlating. De eerste verhoren in het onderzoek werden verricht van 03/01/1946 tot 13/01/1945 door de lokale Rijkswacht. De verhoorden waren een ravitaillingsbediende, de gemeenteontvanger, de gemeentesecretaris en een gemeentearbeider. Deze verhoren werden uitgevoerd op vraag van de substituut. In de maanden die volgden werden steeds meer verhoren afgenomen, zowel door de Rijkswacht als door de gerechtelijke politie van Leuven. Niet veel later werden de eerder vermelde verklaringen ten ontlaste neergelegd. De Rijkswacht verhoorde initieel vooral het gemeentelijke personeel en lokale notabelen zoals het schoolhoofd. De verhoren waren steeds specifiek toegespitst op de al eerder aangehaalde elementen: verklikking, propaganda, de benoeming en het dienen van 's vijands politiek. Het onderzoek veranderde van invalshoek nadat de aanklacht van politieke collaboratie bekend gemaakt werd aan Van Pee op 09/04/1945. Tot dan was het onderzoek eerder algemeen geweest, zonder een focus op een bepaalde aanklacht. De eerste verhoren, afgenomen door de Rijkswacht, maakten vooral gebruik van algemene vragen, waarschijnlijk bedoeld om een eerste beeld te krijgen van de activiteiten van de betichte. Er werd gepolst naar verklikking, uniformdracht, wapendracht, ledenwerving voor “*Nieuwe Orde*”-organisaties en andere zaken die aansluiten bij de repressiewetgeving. In een later stadium werd het onderzoek vooral verricht door de gerechtelijke politie of de substituut zelf. In deze verhoren lag de nadruk uitdrukkelijk op de aanklachten. Vanaf 13/10/1945, wanneer de aanklacht van verklikking werd bekendgemaakt aan Van Pee, was het onderzoek gericht op de aanklacht van verklikking en in mindere mate van politieke collaboratie. Op 07/03/1945 maakte de hoofdcommissaris van de staatsveiligheid transcripties over van documentatie gevonden op het hoofdkwartier van het V.N.V. Deze documenten zijn terug te vinden in de meeste van de dossiers. Het zijn documenten waarin de ideologie van de partij uit de doeken wordt gedaan. Deze documenten zijn belastend voor elk lid van het V.N.V. omdat ze (in de ogen van het Belgische gerecht) bewijzen dat het V.N.V. als organisatie de uitholling van de Belgische Staat tot doel had. De aanklacht van politieke collaboratie wordt door dergelijke elementen moeilijk te vermijden. Naarmate dat er steeds meer mensen verhoord werden, stapelden de betichtingen tegen Van Pee zich op. Er werden ook schriftelijke bewijsstukken verzameld: het benoemingsdossier, rekeningen van het vervoersbedrijf van Van Pee voor het vervoer van arbeidskrachten naar het lokale vliegveld, fragmenten uit lokale weekbladen en omzendbrieven van het V.N.V. In vergelijking met andere dossiers waar briefwisseling met het arbeidsambt en lijsten met werkweigerers als bewijsmateriaal dienden was dit geen erg belastend materiaal. Het laatste verhoor voor de eerste zitting vond plaats op 21/03/1946, vier dagen voor de zitting. Van Pee ging tijdens het verhoor in op alle beschuldigingen en ontkende zowat alles.²⁰³

²⁰³ *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

In tegenstelling tot alle andere strafdossiers eindigde het onderzoek hier niet voor de eerste zitting. Op de eerste zitting werden nieuwe beschuldigingen van verklikking geuit aan het adres van Van Pee, waarop de zitting geschorst werd en een nieuw onderzoek ingesteld werd. Dit wordt verderop uitgelegd maar als gevolg van deze nieuwe beschuldigingen werden door de gerechtelijke politie en de Krijgsauditeur van 30/03 tot 03/04 nieuwe verhoren afgenomen. Vervolgens werd Van Pee op 21 mei verhoord over de nieuwe aanklacht. Nadien werden er geen daden van onderzoek meer gesteld.

Het onderzoek kan opgedeeld worden in drie fases. Dit geldt niet alleen voor Van Pee maar ook voor de andere strafdossiers. In een eerste fase wordt nog geen onderzoek verricht maar is de betichte wel al geïnterneerd. In deze fase blijft de substituut passief, maar komen andere actoren vaak wel al in actie: de verdediging door middel van het verzamelen van verklaringen ten ontlaste en sommige individuen door het versturen van klachten. Een tweede fase bestaat uit het onderzoek gevoerd door de Rijkswacht, de lokale politie en de gerechtelijke politie. Deze deden dit op aansturen van de substituut. In dit stadium waren de instructies nog relatief algemeen en probeerde men een algemeen beeld te schetsen van de activiteiten van de betichte tijdens de bezetting. Men doet dit door middel van vragen die polsen naar lidmaatschap van het V.N.V., het dragen van een uniform, verklikkingen, wapendracht... Het is ook in deze fase dat de eerste verklaringen ten ontlaste werden neergelegd in de hoop om het onderzoek te beïnvloeden. De derde fase wordt gekenmerkt door een prominentere rol voor de substituut. Op basis van de verhoren van Rijkswacht en politie lijkt deze op een bepaald punt in het onderzoek een beeld gevormd te hebben van de mogelijke aanklachten die de betichte ten laste worden gelegd. Meestal valt dit punt samen met het moment waarop de aanklachten tegen de betichte geformuleerd worden. Van dat moment af verloopt het onderzoek veel gericht: verhoren worden voornamelijk afgenomen door de substituut zelf of de gerechtelijke politie. De gestelde vragen zijn niet langer algemeen maar polsen naar concrete voorvallen die van belang zijn voor bepaalde aanklachten. Uiteindelijk wordt deze derde fase afgesloten met de uiteenzetting der feiten waarnaar er nog maar weinig of geen onderzoek meer plaatsvond. Uitzonderlijk in het geval van Van Pee is er ook nog sprake van een vierde fase, hier wordt later verder op ingegaan. Belangrijk om op te merken is dat voor de onderzoekspersonen die buiten vervolging gesteld werden of waarvan de zaak zonder gevolg geklasseerd werd, het onderzoek eindigde bij de tweede fase. Op het punt dat in strafdossiers aanklachten neergelegd werden, werd in onderzoeksdossiers het onderzoek afgesloten.

Benoeming

Het is vooral de substituut zelf die in zijn verhoren van Van Pee de focus legde op de benoemingsprocedure. Van Pee beweerde dat zijn aanstelling niets te maken had met het V.N.V. en dat deze niet betrokken was geweest bij zijn benoeming. Vanuit een juridisch perspectief is dat een belangrijke nuance want het zou betekenen dat hij de functie van burgemeester niet zou aanvaard hebben in het kader van de greep naar de macht van het V.N.V. De vooroorlogse burgemeester had

immers vrijwillig ontslag genomen zonder betrokkenheid van de bezetter. Als Van Pee aangesteld werd door Romsée op basis van zijn bestuurlijke capaciteiten en niet vanwege zijn politieke affiliaties zou dat waarschijnlijk een verschil gemaakt hebben qua strafmaat. In 1940 nam de vooroorlogse burgemeester ontslag en twee kandidaturen werden ingediend voor het burgemeesterschap. Het benoemingsdossier dat is opgenomen in het strafdossier maakt duidelijk dat van Pee zijn aanstelling te danken had aan zijn lidmaatschap van het V.N.V. (sinds 1938). Beide kandidaten waren geen lid van de gemeenteraad maar hun kandidatuur werd desondanks toch in beraad genomen door de gouverneur. De Kreiskommandatur had op dat moment voor beide kandidaten al een positief advies gegeven. Kandidaten van de meerderheid in de gemeenteraad werden door de gouverneur als onkundig beschouwd en werden niet gesteund door de bezetter. Maar Van Pee stond niet hoog aangeschreven bij de gouverneur: *“Mijns inziens is bevuste candidaat geenszins geschikt om het ambt van burgemeester waar te nemen”*. De andere kandidaat daarentegen werd als volgt beschreven: *“de éénige geschikte persoon in de gemeente te vinden die de gemeente zou kunnen besturen”*²⁰⁴. De gouverneur en de bestendige deputatie hadden een uitgesproken voorkeur voor de andere kandidaat en meldden dit ook aan Romsée in een brief van 06/10/1941. Van Pee werd benoemd tot burgemeester, tegen het advies van de gouverneur en de bestendige deputatie in. De beschuldiging die enkele getuigen uitten dat Van Pee enkel benoemd werd dankzij zijn lidmaatschap van het V.N.V. werd dus door het onderzoek bevestigd. De aandacht die besteedt werd aan de benoemingsprocedure doet vermoeden dat men de rol van het V.N.V. bij de benoeming van belang achtte. Van Pee was zich waarschijnlijk niet bewust van het advies van de gouverneur maar de substituut en waarschijnlijk ook de Krijgsraad vatte de betrokkenheid van het V.N.V. op als een teken dat de aanstelling van Van Pee een deelname betekende *“aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen”*.²⁰⁵

“s Vijands politiek” en propaganda

Niet alleen de benoeming, ook zijn gedrag als oorlogsburgemeester werd onder de loep genomen. Hoewel het verzamelde bewijsmateriaal in vergelijking met andere dossiers niet overweldigend was, bevestigde het wel de vaststellingen van de auditeur in de uiteenzetting der feiten. Dit betekende dat de bewijsvoering wat betreft de aanklacht van politieke collaboratie, bijna onomstootbaar bewezen was, lang voor de eerste rechtszitting. Het onderzoek stootte op een omzendbrief van het V.N.V. betreffende een boekenactie voor Oostfronters propaganda-afdeling V.N.V. (04/12/1943). Van Pee werd ook teruggevonden op de al eerder vernoemde lijst met publiek actieve leden van het V.N.V. Dergelijk bewijsmateriaal maakte duidelijk dat het V.N.V. hem als een van hun leden beschouwde, iets wat Van Pee nooit ontkend heeft. Net zoals zowat alle andere onderzoekspersonen beweerde hij steeds niet Duitsgezind maar Vlaamsgezind te zijn en verdedigde hij zijn functioneren als burgemeester als het vervullen van zijn burgerplicht ten dienste van de lokale samenleving. Bewijsmateriaal toonde wel

²⁰⁴ Benoemingsdossier. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

²⁰⁵ *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

aan dat hij op verschillende fronten samenwerkte met de bezetter. Aan het dossier werden rekeningen toegevoegd opgesteld door de Luftwaffe voor het door Van Pee verzorgde vervoer van arbeiders naar het nabije vliegveld. Verder bleek dat Van Pee ook geabonneerd was op de “*Nationaalsocialist*” en “*Volk en Staat*”. Dit schriftelijke bewijsmateriaal kreeg meer weerklank in combinatie met de verhoren. Het gemeentepersoneel speelde hier een belangrijke rol in. De gemeentesecretaris verklaarde dat Van Pee allesbehalve geliefd was en actief probeerde te ronselen voor het V.N.V. en de Vlaamse wacht. Ook zou hij gemeentepersoneel dat geweigerd had lid te worden van het V.N.V. ontslagen hebben en vervangen door een trouwe V.N.V.’er. Tenslotte zou hij ook rantsoeneringszegels van werkonwilligen ingehouden hebben. De veldwachter bevestigde dit en voegde eraan toe dat Van Pee’s kinderen lid waren van het Nationaalsocialistisch Jeugdverbond (NSJV). Ook andere getuigen voegen elementen toe. Hij zou ook een feest georganiseerd hebben voor het NSJV, compleet met optocht en feestmaal. In meerdere verhoren werd er melding gemaakt van wervingspogingen en regelmatig bezoek van Duitsers aan huis. Er is ook een brief van 05/05/1944 toegevoegd aan het dossier. Hierin werd Van Pee gevraagd om op treden als wervingsleider voor de Vlaamse wacht. Van Pee ontkent dan wel dat hij die functie aanvaard heeft maar volgens gemeentepersoneel probeerde hij vanaf dan actief te werven en werden er wervingsaffiches van de Vlaamse wacht uitgehangen in het gemeentehuis. Deed van Pee aan propaganda en werving? Ja, maar in vergelijking met anderen was zijn rol heel beperkt. Hij gaf geen toespraken op vergaderingen maar probeerde eerder aan te werven op basis van persoonlijke contacten. Van Pee was zeker geen lokaal kopstuk van het V.N.V. maar gezien de relatieve vaagheid van de wetsartikelen vallen zijn activiteiten wel onder de noemer politieke collaboratie.²⁰⁶

Verklikking

Er waren in de loop van het onderzoek naar aanloop van de eerste zitting enkele beschuldigingen van verklipping. Meestal ging het om leveringsproblemen waarbij Van Pee de naam van landbouwers die onvoldoende of niet leverden opgaf aan de Kommandatur. Van Pee verdedigde deze handelingen door erop te wijzen dat dit gebeurde op vraag van de Belgische overheid. Aan dergelijke beschuldigingen werd in het dossier weinig aandacht geschonken, wat waarschijnlijk betekende dat Van Pee’s argument als geldig beschouwd werd. Slechts één beschuldiging werd weerhouden door de auditeur. De uitbater van een lokale feestzaal had aan de gemeente toestemming gevraagd om een bal te houden. Toen deze geweigerd werd bekwam hij een toelating van de Feldkommandatur te Leuven. Op 29/05/1945 werd een bal gehouden waarop Van Pee met twee veldwachters binnenkwam. De Duitse vergunning werd als ongeldig beschouwd en het bal stopgezet. De Kommandatur gaf de uitbater een boete van 2500 frank. Twee weken later gebeurde hetzelfde met als gevolg een boete van 10 000 frank en 21 dagen cel voor de uitbater. De uitbater stelde dat van Pee hem had aangegeven bij de Kommandatur en dus verantwoordelijk was voor de boetes en de celstraf. Van Pee zou volgens de uitbater na die 21 dagen

²⁰⁶ Verhoren. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

hem opnieuw hebben laten aanhouden voor 46 dagen met als gevolg een slechte gezondheid. De man eiste uiteindelijk 26 715 frank van Van Pee als schadevergoeding. Het onderzoek van de auditeur kon weinig licht op de zaak werpen. Van Pee ontkende dat hij de Kommandatur had ingelicht en beweerde dat hij de Rijkswacht had verwittigd. De veldwachters bevestigden dit. Vreemd genoeg kon de uitbater geen schriftelijk bewijs van de boetes neerleggen. Dergelijke conflicten tussen uitbaters van cafés en feestzalen met oorlogsburgemeesters kwamen wel vaker voor maar in die gevallen kon men telkens de oorspronkelijke boete neerleggen als bewijs. Uit de verhoren bleek dat dit een kwestie was van woord tegen woord. Andere getuigen waren er niet en schriftelijk bewijsmateriaal ontbrak.²⁰⁷

Tijdens de eerste rechtszitting beschuldigde de eerste getuige van Pee van verklikking. De eerste getuige was een lokale verzetsleider die tot consternatie van alle aanwezigen nieuwe elementen aanbracht. Indien bewezen was de kans groot dat Van Pee veroordeeld zou worden tot levenslang of de doodstraf. De Krijgsraad besloot onmiddellijk na de getuigenis om de zitting te schorsen tot het Openbaar Ministerie deze nieuwe aanklachten had kunnen onderzoeken. Dit is een uitzonderlijke gebeurtenis die in andere dossiers niet voorkomt maar ze maakt duidelijk hoe de Krijgsraad en de auditeur omgingen met zware beschuldigingen. Op het einde van zijn verhaal maakte de getuige een lijst over aan de Krijgsraad van acht namen die Van Pee verklikt zou hebben. De auditeur begon kort na deze zitting aan een onderzoek waarbij hij persoonlijk een deel van de verhoren deed. Een jong lid van het verzet werd op 2 juni 1942 aangehouden door de Feldgendarmerie van Leuven. Er was een aangifte geweest bij de Feldgendarmerie die de jongeman ervan beschuldigde een wapen te bezitten en lid te zijn van de Witte Brigade. De volgende dagen werden andere leden van de lokale verzetsgroep aangehouden. Uiteindelijk werden slechts twee leden gedeporteerd en de rest vrijgelaten. Dat waren de feiten. De vraag was: wie verantwoordelijk was voor de aangifte. Twee van de aangehouden verzetsleden zouden ondervraagd zijn in het huis van Van Pee door de Duitsers, waarbij Van Pee hen ingelicht zou hebben over *“al de patriottische voorvallen die zich al in de gemeente voorgedaan hadden en hij stelde mij en mijn andere makers er verantwoordelijk voor”*.²⁰⁸ Deze getuige wist evenwel niet of Van Pee de hele groep had aangegeven of pas bij aanhouding inlichtingen had verschaft aan de bezetter. Uiteindelijk werden twee andere collaborateurs verantwoordelijk gesteld voor de verklikking. Er was immers bewijs dat deze een briefkaart bezorgd hadden aan de Kommandatur met de gegevens van de verzetsgroep op. De rol van Van Pee was onduidelijk maar wat de twee anderen betrof was er sprake van schriftelijk bewijs. Van Pee ontkende alles en hoewel de twee collaborateurs nauwe banden hadden met hem was er niets dat expliciet duidde op zijn betrokkenheid bij de initiële verklikking. De twee andere verdachten hadden een duidelijk motief wat betreft de verklikking: Het jonge verzetslid bleek een van hen op de trein naar Brussel bedreigd te hebben met een revolver nadat er de avond tevoren een ruzie was geweest in een lokale herberg. Beide voorvallen werden gezien door verschillende getuigen. Daarenboven stond de

²⁰⁷ Verhoren. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

²⁰⁸ Rechtszittingen. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

naam van een van hen op de postkaart en het handschrift van de andere was duidelijk te herkennen. Niemand kon Van Pee expliciet verbinden met de verklikking. Verschillende getuigen vermoedden dat hij er wel iets mee te maken had maar concreet werden die beschuldigingen nooit. Het bewijsmateriaal wees wel expliciet naar de twee andere collaborateurs. Op 25 mei werd beslist om het onderzoek naar deze beschuldiging van verklikking stop te zetten aangezien “*het onderzoek geen voldoende bewaren aan het licht heeft gebracht*”.²⁰⁹ Dit betekende ook het einde van het onderzoek naar Alfons Van Pee. Deze episode maakt duidelijk dat de substituut erg voorzichtig te werk ging met beschuldigingen van verklikkingen. Dit blijkt ook uit de andere dossiers.

1.2.5 Rechtszittingen

Voor een kleine meerderheid van de collaborateurs volstond één rechtszitting. Bij sommigen werd op de eerste rechtszitting enkel de aanklacht gehoord. Het geval Van Pee is over het algemeen niet zo uitzonderlijk maar wel wat betreft het aantal rechtszittingen en wat er voorvalt op die eerste rechtszitting. Er waren rechtszittingen: op 22/03/1946, 23/05/1946, 11/06/1946, 10/10/1946, 17/10/1946. In totaal werden er 20 getuigen gehoord.²¹⁰

22/03/1946

Wat op de eerste zitting voorviel was uniek binnen dit onderzoek. Het is opmerkelijk dat er tijdens de rechtszitting een getuige aan bod kwam die nog niet gehoord was in een verhoor. Deze getuige had in het begin van het onderzoek een brief gestuurd waarin hij beweerde beschuldigingen tegenover Van Pee te willen uiten. Verder was er in de brief geen enkele aanduiding over wat die beschuldigingen dan wel inhielden. De brief maakte deel uit van het dossier maar er is geen enkel verhoor van deze personen of de genoemde verzetsleden terug te vinden voor de eerste rechtszitting. Waarschijnlijk werd de getuige opgeroepen omdat men er nog niet toe was gekomen hem te verhoren. Bijvoorbeeld door militaire dienst of dergelijke, dit kwam voor in andere dossiers. De rechtszitting was tot deze eerste getuigenis niet uitzonderlijk te noemen. Na afroeping van de getuigen verscheen de betichte die ondervraagd werd door de voorzitter. Van Pee deed, net als in andere dossiers, geen uitspraken die niet voorkwamen in de voorafgaande verhoren. Hij ontkende Duitsgezind te zijn, geabonneerd te zijn op de “*Nationaalsocialist*” en “*Volk en Staat*”, een feest gegeven te hebben voor het NSJV en de verklikking van de feestzaaluitbater. De inhoud van het verhoor van de eerste getuige kwam hierboven al aan bod en had de onmiddellijke uitstelling van de zitting tot gevolg.

23/05/1946 en 11/07/1946

De zitting van 23/05/1946 ging niet door aangezien het dossier van de zaak nog niet terugbezorgd was aan de Krijgsraad. De zitting werd uitgesteld tot 11/07/1946. De zitting van 11/07/1946 ging

²⁰⁹ Buitenvervolginstelling. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

²¹⁰ Rechtszittingen. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

evenmin door, de getuigen waren niet gedagvaard en waren dan ook niet komen opdagen voor de zitting. De zitting werd uitgesteld tot 10/10/1946.

10/10/1946

Na de afroeping van de getuigen werd de betichte opnieuw ondervraagd door de voorzitter. Hij verklaarde dat hij het vervoer verzorgde voor personeel van de Luftwaffe, enkel en alleen omdat hij opgeëist was. Daarnaast bekende hij dat enkele van zijn kinderen actief waren binnen het V.N.V. Zijn zoon was ook lid van het NSJV maar toen de andere leden van het NSJV bij hen thuis kwamen was dat niet ter gelegenheid van een vergadering of feest. Wat de zaak van de feestzaaluitbater betrof verklaarde de betichte opnieuw dat hij enkel de Rijkswacht had afgestuurd op het bal waarvoor hij geen gemeentelijke toelating had. Hij erkende wel dat hij “*Volk en Staat*” ontving maar ontkende het ontvangen van de “*Nationaalsocialist*” en het maken van propaganda voor het V.N.V.

De getuigen vertelden over het algemeen hetzelfde verhaal als in de verhoren afgenomen door de onderzoekers. Een merendeel van de getuigen bestempelde Van Pee als Duitsgezind en bevriend met Duitsers, bevestigden het verhaal van het feest voor de NSJV maar zeiden ook dat ze hem niet verdachten van verklikking. Elke getuige die ernaar gevraagd werd, ging ervan uit dat Van Pee zijn benoeming te danken had aan zijn lidmaatschap bij het V.N.V. De getuigenis van de gemeentesecretaris zorgde voor wat discussie tussen getuige en betichte over het uitdelen van zegels aan werkonwilligen maar in se werd er niets nieuws verteld. Enkele andere getuigen bevestigden later ook de beweringen van de gemeentesecretaris. De getuigenis van de feestzaaluitbater was interessant omdat deze afweek van zijn oorspronkelijke getuigenis. Dit werd opgemerkt door de voorzitter. De afwijking lag vooral in de verklaring dat de burgemeester niet bij de twee feldgendarmen was die de eerste maal het bal kwamen afsluiten. In de eerste verklaring was dit wel het geval. De laatste getuige die aan het woord kwam op deze zitting, was de verzetsleider die op de eerste zitting zware beschuldigingen van verklikking geuit had tegenover Van Pee. Hij herhaalde deze betichtingen, die door Van Pee ontkend werden. In totaal getuigden er 15 personen, vooral bestaande uit gemeentepersoneel en landbouwers. Er waren geen getuigen ten ontlaste opgeroepen. Na het laatste verhoor besloot de Krijgsraad door het late uur het slot van de zaak uit te stellen tot 17/10/1946.

17/10/1946

Er werden op deze laatste zitting nog vier getuigen gehoord. Een van de getuigen was een werkonwillige die 2 jaar lang geen rantsoeneringszegels ontving. De laatste getuigen waren de ouders van de in Duitsland omgekomen jongeman. Zij verklaarden dat Van Pee weigerde tussen te komen ten voordele van hun zoon omdat deze lid was van de Witte Brigade. Ten slotte vroeg de substituut van

de Krijgsauditeur de veroordeling van de betichte tot 10 jaar hechtenis. Voor de Krijgsraad zich terugtrok verklaarde Van Pee: *“Ik ben onschuldig”*²¹¹

Besluit

Wat rechtszittingen betreft is de zaak van Pee geen doorsnee geval. Het geschetste verloop van de eerste zitting is uitzonderlijk. Het gebeurde ook in andere zaken wel dat getuigen op de rechtszitting niet eerder verhoord waren. Deze getuigenissen hadden echter nooit een dergelijke impact als in dit geval waar het onderzoek heropgestart moest worden om de nieuwe aantijgingen te onderzoeken. In dit aspect staat de zaak Van Pee volledig apart. Het eerste deel van de eerste zitting in combinatie met de vierde en de vijfde zitting geeft weer hoe een rechtszitting normaal verliep. Zelfs een *“doorsnee”* geval als dat van Van Pee kan op bepaalde punten uitzonderlijk zijn. Het is belangrijk om te benadrukken dat het soms lijkt alsof elk strafdossier een geval apart is. De diversiteit aan casussen maakt het soms moeilijk om het overzicht te houden.

1.2.6 Vonnis

"Aangezien het blijkt uit de gedingstukken en uit het ter rechtzitting gedane onderzoek dat de feiten van de betichtingen 1 en 2 bewezen zijn zoals hierboven omschreven; dat deze der betichtingen 3 niet bewezen zijn; Aangezien de feiten hernomen in de betichtingen 1 en 2 de uiting zijn van één en hetzelfde kwaad inzicht en dat zij door één enkele straf, de zwaarste dienen beteugeld; Aangezien er ten gunste van de betichte verzachtende omstandigheden bestaan, spruitende uit de afwezigheid van vroegere criminele veroordelingen."

*Op de publieke vordering verklaart Van Pee, Alphonsius schuldig aan de feiten hernomen in de betichtingen 1 en 2 veroordeelt hem uit die hoofden, tot één enkele straf van vijf jaar gevangenisstraf. Stelt hem vrij voor het overige van de tenlastelegging"*²¹²

Van Pee werd dus niet veroordeeld voor de aanklacht van verklikking. Zoals eerder al aangegeven was die aanklacht moeilijk te bewijzen. Dit in tegenstelling tot de aanklacht van politieke collaboratie. De Krijgsraad besloot dus dat de verklaringen van de feestzaaluitbater en de veldwachter niet volstonden om de aanklacht van verklikking te bewijzen. Dit sluit aan bij de algemene conclusie dat als de bewijsvoering voor een aanklacht afhing van een enkele of twee getuigenissen, de Krijgsraad dit als onvoldoende beschouwde. De voorkeur werd gegeven aan schriftelijk bewijsmateriaal of een aantal getuigenissen van getuigen met kennis van zaken. Bovenstaand voorbeeld toont aan dat in bijna alle

²¹¹ Rechtszittingen. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

²¹² Vonnis. *Strafdossier Alfons Van Pee*. AGK

onderzochte zaken de Krijgsraad de behoefte niet voelde om haar vonnis uitgebreid te beargumenteren. De korte verklaring zoals ze hierboven voorkomt is standaard in zowat alle strafdossiers. Dit betekent dat het zowat onmogelijk is om de denkwijze van de Krijgsraad in kaart te brengen. Over alle onderzochte dossiers heen is er slechts één dossier waar de Krijgsraad de nood voelt om zijn besluiten uitgebreid te verantwoorden. Dit dossier komt verderop uitgebreid aan bod als het gaat over de manier waarop de Krijgsraad omging met de aanklacht van verklikking. Wat de strafmaat betreft was er 10 jaar gewone hechtenis geëist. Dit was geen ongebruikelijke eis als de aanklacht van verklikking en collaboratie gecombineerd werden en de verklikking geen grote gevolgen had voor de slachtoffers. Het vonnis veroordeelde Van Pee tot vijf jaar gewone hechtenis, ontzette hem levenslang uit zijn burgerrechten, stelde hem verantwoordelijk voor kosten van de zitting (1.371 frank) en stelde de lijfswang vast op 15 dagen. Hij werd enkel schuldig bevonden aan politieke collaboratie. Dit gold voor zeven personen uit de onderzoeksgroep en drie personen uit de controlegroep. De straffen varieerden van zes jaar hechtenis tot 18 maanden. De strafmaat hing af van hoe diep de betichte betrokken was in de samenwerking met de bezetter, zijn rol binnen het V.N.V., het aandeel in de lokale propaganda en pogingen tot ronseling. Er wordt later dieper ingegaan op de relatie tussen aanklacht, gevraagde strafmaat en gegeven strafmaat.

1.2.7 Besluit

Alfons Van Pee

Deze casestudy nam het strafdossier van Alfons Van Pee onder de loep. Deze analyse brengt al enkele belangrijke aspecten over het gerechtelijke onderzoek naar vermeende collaborateurs aan het licht. Natuurlijk kunnen verregaande conclusies niet gebaseerd worden op één casestudy maar het dossier Van Pee is relatief representatief voor de andere strafdossiers binnen dit onderzoek. Wat de onderzoeksdossiers betreft is het dossier Van Pee enkel representatief voor de eerste twee fases van het onderzoek. Dat de Krijgsauditeur zijn onderzoek in de zaak Van Pee slechts aanvatte na een vraag van de consultatieve commissie, zegt veel over de werkdruk waarmee deze geconfronteerd werd. Dat nog voor het eigenlijk onderzoek al een procedure tot voorlopige invrijheidstelling was ingesteld duidt op een actieve verdediging. Dit komt terug in de meeste van de andere dossiers, net als de argumentatie van de advocaat die de daden van de betichte minimaliseert, het bewijsmateriaal in twijfel trekt en wijst op de maatschappelijke nood aan de invrijheidstelling van de betichte en zijn slechte gezondheid. Al deze argumenten komen in heel wat van de andere dossiers aan bod, net als de verklaringen van dokters dat de betichte in slechte gezondheid verkeert. De inhoud van de verklaringen ten ontlaste die neergelegd worden in de zaak Van Pee weerspiegelen qua inhoud en argumentatie goed de rest van de dossiers, al is er heel wat variatie wat kwantiteit betreft. Deze pogingen van de lokale bevolking, al dan niet uit eigen initiatief, kwamen ook in heel wat dossiers voor. Hetzelfde geldt voor de aanklacht van politieke collaboratie en de lichte aanklacht van verklikking. Deze aanklachten determineerden net als in alle andere dossiers, hoe het onderzoek werd gevoerd eens ze geformuleerd werden. De formulering van aanklachten luidde een derde fase in van het onderzoek in. Deze fases zijn niet enkel terug te vinden in het dossier van Van Pee, maar gelden voor zowat alle strafdossiers uit de onderzoeksgroep en de controlegroep. De manier waarop aanklachten onderzocht werden was eveneens representatief voor alle onderzochte strafdossier, net als het vonnis en de strafmaat. Het enige element waar dit dossier helemaal niet representatief is, is de rechtszitting.

Twee soorten collaborateurs?

Vooraleer over te gaan tot de analyse van de collaboratiedossiers in hun geheel is het van belang om een kanttekening aan te brengen wat betreft de strafdossiers. De zaak Van Pee is wat betreft de aanklachten, het vonnis, het aantal verklaringen ten ontlaste en ten laste en de rechtszittingen niet representatief voor alle onderzochte zaken. Logischerwijze geldt dit voor de vijf dossiers waarin niet vervolgd werd. Het geldt ook voor een deel van de onderzoekspersonen met een strafdossier. Een kleine meerderheid van de onderzochte strafdossiers betreft gevallen die heel gelijkaardig zijn aan dat Alfons Van Pee. De betichten werden beschuldigd van politieke collaboratie en vaak ook van verklikking. Men werd veroordeeld voor collaboratie en in sommige gevallen ook voor verklikking. De gevallen van verklikking waarvoor zij veroordeeld werden, waren klein in aantal en hadden geen grote

gevolgen voor de slachtoffers. Deze betichten kregen een straf die zelden meer dan 10 jaar hechtenis bedroeg. Het dossier van Van Pee is representatief voor de strafdossiers van deze betichten. Een minderheid van de strafdossiers is heel anders van aard, de verschillen legitimeren een onderscheid tussen twee categorieën berechte collaborateurs binnen de onderzochte strafdossiers. Er is sprake van meer gevallen van verklikking met zware gevolgen, zwaardere gevraagde en toegekende strafmaten, rechtszittingen die bol stonden van de polemieken, veel meer verklaringen ten laste, amper verklaringen ten onlaste... Deze kloof wordt duidelijk bij de studie van individuele strafdossiers. Deze duidelijke tweedeling binnen de onderzochte strafdossiers is belangrijk voor het vervolg van het onderzoek: Was er sprake van een verschillende juridische behandeling? In welke mate stonden de toegekende straffen in relatie met de aanklachten, het bewijsmateriaal? En vooral: Waar ligt het verschil tussen deze twee soorten dossiers? Het onderscheid tussen deze twee categorieën was niet de focus bij de start van dit onderzoek maar werd een belangrijk deel van het antwoord op de eerste probleemstelling. Het verschil tussen beide categorieën kan ons veel leren over de manier waarop het gerecht en de maatschappij de collaboratie interpreteerden. In het verdere verloop van dit schrijven zullen deze benoemd worden als categorie A voor de categorie waar onderzoekspersonen als Van Pee zich in bevinden en categorie B voor de categorie van onderzoekspersonen bij wie er sprake is van een grotere gevraagde en gekregen strafmaat dan in categorie A. Omwille van praktische redenen wordt de grens tussen beide categorieën bepaald aan de hand van de uitgesproken strafmaat. 24 van de 30 onderzoekspersonen zijn vervolgd. Vijftien hiervan kregen een strafmaat opgelegd van 10 jaar hechtenis of minder. Deze groep zal categorie A uitmaken. De onderlinge verdeling van de strafmaat binnen deze groep wordt op de volgende pagina's weergegeven. De vermeende collaborateurs waarvan enkel een onderzoeksdossier werd ingezien, passen in geen van beide categorieën vermits hun dossiers een andere inhoud hebben en hen niets ten laste gelegd werd. De volgende analyse focust bijgevolg vooral op strafdossiers omdat er meer te analyseren valt.

1.3 De rol van het juridische kader

De wetten die van toepassing waren op collaborateurs werden in Deel II al uiteengezet. Er werd een onderscheid gemaakt tussen politieke collaboratie, militaire collaboratie, economische collaboratie en verklikking. Dit onderscheid zoals het door Huyse en Dhondt gemaakt werd was wel degelijk aanwezig binnen de dossiers maar niet altijd even expliciet. In de vroegste dossiers formuleerde de substituut soms aanklachten die niet onmiddellijk verbonden waren met een wetsartikel. Dit kan soms tot verwarring leiden bij het lezen van de dossiers. De Krijgsraad behandelde echter steeds enkel die aanklachten die verbonden waren met een wetsartikel. Om de analyse niet te complex te maken wordt hier enkel gebruik gemaakt van het wettelijke kader. Deze analyse probeert te schetsen hoe het wettelijke kader van de collaboratie het onderzoek en het vonnis bepaalde. Dit gebeurt door te bekijken in welke mate aanklachten bepaalden hoe het onderzoek gebeurde en welke strafmaat werd uitgesproken. Ook van belang is de vraag welke bewijslast nodig was voor een veroordeling voor een specifieke aanklacht. Het gaat hier om de aanklachten van politieke collaboratie, militaire collaboratie, verklikking en in één geval economische collaboratie.

1.3.1 De aanklacht en het onderzoek

Om deze analyse gestructureerd te laten verlopen wordt er gebruik gemaakt van de drie fases in het onderzoek die onderscheiden werden in de casusanalyse van het strafdossier van Alfons Van Pee.

Eerste fase

In de eerste fase, waar er nog geen onderzoek werd gedaan, is er nog relatief weinig verschil op te merken tussen de vermeende collaborateurs. Wel is het zo dat bij categorie A er meer verzoeken gedaan worden, betreffende de vroegtijdige vrijlating. Deze verzoeken worden ook ingewilligd in dertien gevallen, drie uit de controlegroep en negen uit de onderzoeksgroep. Dit geldt ook voor de vijf onderzoekspersonen die uiteindelijk niet vervolgd werden..

Tweede fase

In de tweede fase startten de substituut en de ordediensten het eigenlijke onderzoek. De casusanalyse van het strafdossier van Alfons Van Pee maakte al duidelijk in welke mate het onderzoek gestuurd werd, door het wettelijke kader van de repressie. Verschillende dossiers bevatten briefjes die de substituut naar de Rijkswacht of naar de lokale politie stuurde. Deze bevatten een aantal vragen waarnaar deze diensten vervolgens onderzoek deden. Het ging dan om eerder beschreven zaken als lidmaatschap van het V.N.V., het dragen van een uniform, verklikking... Deze vragen structureerden de eerste verhoren. Zowel bij categorie A als categorie B werden de eerste verhoren op dezelfde manier afgenomen. Wat de vermeende collaborateurs in categorie B betreft, kwamen er substantieel meer verklaringen ten laste binnen in deze periode en veel minder verklaringen ten ontlaste. Deze verklaringen ten laste zetten de substituut vaak al op het spoor van bewijs voor bepaalde aanklachten.

Er werden ook grote hoeveelheden bewijsmateriaal ten laste neergelegd in deze fase, door gemeentebesturen of het lokale verzet. De houding van de substituut tegenover categorie A en B verschilde niet in deze periode. De houding van de lokale bevolking daarentegen verschilde wel substantieel. Deze houding beïnvloedde ook de uiteindelijke aanklacht. Aanklachten van verklikking en militaire collaboratie sprongen vaak voort uit beschuldigingen van burgers die zich spontaan meldden bij de substituut. Dit gebeurde veel vaker in categorie B dan in categorie A. In categorie A waren aanklachten van verklikking en militaire collaboratie vooral het gevolg van antwoorden van getuigen op de vragen van de verhoorders.

Derde fase

Zoals eerder beschreven vatte de derde fase aan met de formulering van de aanklachten. Van dit moment af werd het onderzoek specifiek toegespitst op deze aanklachten. Tabellen zeven en acht geven de aanklachten weer van de betichten in categorie A en B.

Table 5 Categorie B: Aanklachten

Categorie A					
ID	OP groep	Aanklacht Verklikking	Aanklacht Militaire Collaboratie	Aanklachten verklikking	Gevolgen beschuldigde verklikking
OP620	Leuven	No	No	/	/
OP340	Controle	Yes	No	1	één persoon blootgesteld aan vervolging
OP196	Leuven	No	No	/	/
OP99	Leuven	No	No	/	/
OP9	Leuven	Yes	No	1	In één geval vrijheidsberoving > maand
OP206	Leuven	Yes	No	1	In één geval vrijheidsberoving > maand
OP39	Leuven	Yes	No	4	Blootgesteld aan vervolging
OP475	Leuven	Yes	No	6	In twee gevallen vrijheidsberoving > maand
OP493	Leuven	Yes	No	3	/
OP157	Leuven	No	No	/	/
OP1	Leuven	No	No	/	/
OP27	Controle	Yes	No	4	In drie gevallen vrijheidsberoving > maand
OP 44	Controle	Yes	No	1	Blootgesteld aan vervolging
OP40	Controle	No	No	/	/
OP543	Controle	No	No	/	/

In categorie A komen weinig aanklachten van verklikking voor. De gevolgen zijn ook relatief beperkt. Dit staat in fel contrast met categorie B waar de aanklachten veelvuldig zijn en de gevolgen zwaar.

Table 6 Categorie B: Aanklachten

Categorie B					
ID	OP groep	Aanklacht Verklikking	Aanklacht Militaire Collaboratie	Aanklachten verklikking	Gevolgen beschuldigde verklikking
OP55	Controle	Yes	No	6	drie gevallen > maand vrijheidsberoving
OP103	Leuven	No	Yes	34	één van vrijheidsberoving met dood tot gevolg
OP520	Leuven	No	No		
OP539	Controle	Yes	No	58	slechts voor een persoon meer dan een maand vrijheidsberoving
OP501	Controle	Yes	Yes	6	3 maal > maand vrijheidsberoving
OP151	Leuven	Yes	Yes	17	acht gevallen van vrijheidsberoving > maand, 1 met dood tot gevolg
OP183	Leuven	Yes	No	32	drie vrijheidsberoving > maand en 1 met dood tot gevolg
OP551	Leuven	Yes	No	18	een vrijheidsberoving > maand
OP150	Leuven	Yes	No	12	vrijheidsberoving > maand in drie gevallen

Het onderzoek werd in de derde fase duidelijk bepaald door de aanklacht. Dit wordt duidelijk als men verschillende dossiers naast elkaar legt. In de zaken waar er sprake was van een aanklacht van verklikking, waren alle handelingen van de substituut gericht op het bewijzen van deze verklikking. In de eerste plaats door verhoren af te nemen van iedereen die kennis zou kunnen hebben van de verklikkingen. Mogelijk schriftelijk bewijsmateriaal van verklikking was op dat moment vaak al in het bezit van de substituut. Soms deden huiszoeken nieuw bewijsmateriaal bovendrijven maar vaak werd het merendeel van het bewijsmateriaal al in eerdere fasen verzameld in samenwerking met het gemeentebestuur en het lokale verzet. De aanklacht van politieke collaboratie werd in zaken waar men eveneens aangeklaagd werd voor verklikking niet extensief onderzocht. Dit is ook logisch omdat als gevolg van de vaagheid van de wetsartikels, deze ook eenvoudig te bewijzen vallen. Militaire collaboratie kreeg eveneens voorrang op politieke collaboratie. Net als bij verklikking was men om deze aanklacht te bewijzen vooral aangewezen op getuigen. In het geval van militaire collaboratie was er wel een zekere kans dat er schriftelijk bewijsmateriaal bestond van het lidmaatschap van militaire organisaties. Vaak was dat niet het geval en werden er net als bij verklikking zoveel mogelijk verhoren

afgenomen. Politieke collaboratie als enige aanklacht betekende dat men meer aandacht besteedde aan het eigenlijke politieke functioneren van de betichte. Men probeerde in deze gevallen te onderzoeken in welke mate de betichte: geronseld had voor het V.N.V en militaire of paramilitaire organisatie, propaganda had gemaakt of de rantsoeneringszegels was blijven uitkeren aan werkonwilligen. De politieke collaboratie werd bij betichten die ook voor verklikking aangeklaagd werden wel degelijk onderzocht maar vaak veel minder extensief. Vaak kwamen er in deze gevallen al heel veel getuigenissen en bewijzen van vergevorderde politieke collaboratie naar boven bij de verhoren in de tweede fase van het onderzoek.

Conclusie

Uit het onderzoek bleek telkens opnieuw dat de aanklacht bepaalt hoe het onderzoek gevoerd werd. Gezien het juridische karakter van het onderzoek van de substituut is dit logisch. Het is belangrijk om dit te beseffen als men strafdossier wil gebruiken voor onderzoek over de collaboratie. De informatie die is opgenomen in de dossiers is immers in grote mate afhankelijk van de aanklachten. De aanklachten zijn voor een deel ook afhankelijk van de lokale maatschappij. Niet alleen via de verhoren maar ook via vrijwillige initiatieven beïnvloedde de maatschappij de richting die het onderzoek zou uitgaan. Dit is een eerste aanwijzing dat de maatschappij een belangrijke rol kon aannemen binnen het gerechtelijke onderzoek. Daarbovenop werd duidelijk dat in zaken waar er sprake is van een aanklacht van verklikking de lokale maatschappij actiever deelnam aan het onderzoek. Enerzijds door brieven ten laste en bewijsmateriaal neer te leggen, anderzijds kwam er in de verhoren ook veel zaken met betrekking tot politieke collaboratie naar boven.

1.3.2 De aanklacht en de bewijslast

De aanklacht had niet alleen impact op de manier waarop het onderzoek gevoerd werd. Wat gold als bewijs en vanaf wanneer bewijs als voldoende beschouwd werd voor veroordeling, hing ook af van de aanklacht. Dit betekende ook dat het onderzoek naar een aanklacht van verklikking intensiever was dan dat naar politieke collaboratie. Er is slechts één dossier waarin er sprake is van een vonnis waarin de Krijgsraad zijn eigen beslissing verantwoord. Dit was ironisch genoeg het laatste dossier dat in het kader van dit onderzoek geraadpleegd werd. Het bevestigde een hypothese die zich gevormd had tijdens het voorgaande onderzoek. De manier waarop de Krijgsraad in dat vonnis omging met de aanklacht van verklikking spreekt immers boekdelen. Het gaat om het vonnis in de zaak van Theodoor Willemyns, oorlogsburgemeester van Herentals en onderdeel van de controlegroep.²¹³ Willemyns werd aangeklaagd voor 58 verklikkingen, weliswaar allemaal zonder zware gevolgen. Willemyns had tijdens de bezetting verscheidene lijsten doorgespeeld aan het Arbeidsambt. In totaal ging het om meer dan 100 mensen. De Krijgsraad veroordeelde Willemyns voor slechts zeven van de 58 aanklachten.

²¹³ Vonnis. *Strafdossier Theodoor Willemyns*. AGK.

Willemyns werd binnen de gemeente Herentals na de bezetting algemeen beschouwd als een ideologische collaborateur, die de belangen van het V.N.V. behartigde en het gemeentelijk bestuur in grote mate probeerde te politiseren. Na de bevrijding werden hem dan ook heel wat verklikkingen ten laste gelegd (niet alleen voor namen die zich op de ingediende lijsten bevonden). In de gemeente Herentals was Willemyns echter niet het enige kopstuk van de “*Nieuwe Orde*”. De lokale celleider van “*De Vlag*” had nauwe contacten met de bezetter en werd door veel getuigen verbonden met aanhoudingen in de streek. Voor elke verklikking in de gemeente waren er voor de substituut dus twee mogelijke verdachten. Bij een huiszoeking bij Willemyns thuis werd een boekje gevonden met namen van wat de substituut omschreef als “*patriotten*”. Dit boekje zat vreemd genoeg niet in het strafdossier maar zowel de substituut als de Krijgsraad verwijzen er expliciet naar. Veel van de personen op deze lijst werden later aangehouden. Voor heel wat van de aanklachten van verklikking waren er dus wel degelijk aanwijzingen dat Willemyns een rol had gespeeld. De lokale publieke opinie hield de celleider verantwoordelijk van de verklikking, zo bleek uit de verhoren. Deze had dan ook geen weet van het bewijsmateriaal. De Krijgsraad veroordeelde Willemyns enkel voor die gevallen van verklikking, waarvan onomstotelijk vaststond, dat hij ervoor verantwoordelijk was. De Krijgsraad motiveerde die beslissing als volgt:

“Overwegende ten aanzien van de verklikkingen dat de Krijgsraad wil doen opmerken dat het rood notaboekje “Mes Adresses” bij de overtuigingsstukken gerangschikt, een zeer slechten indruk maakt en den Krijgsraad in tegenstelling met de verklaringen van de meerderheid der getuigen moet nopen tot het besluit te komen dat Willemyns wel in staat was verklikkingen te plegen; dat de vermeldingen in dit boekje niet anders uit te leggen zijn; dat echter de ten laste gelegde bepaalde gevallen van verklikkingen niet op grond van vermoedens dienen beslecht te worden, doch enkel aanleiding tot bestraffing zullen geven indien niet stellig bewijs geleverd wordt”²¹⁴

Vervolgens bepreekt de Krijgsraad geval per geval waarom het al dan niet overgaat tot de veroordeling van verklikking. De zaak Willemyns is uniek door de uitgebreide verantwoording van de Krijgsraad. Deze expliciete verantwoording bevestigt enkel een vermoeden dat al langer leefde: de Krijgsraad was, net als de Krijgsauditeur en zijn substituten, veel voorzichtiger met aanklachten van verklikking en militaire collaboratie dan met aanklachten van politieke collaboratie. Ook in de andere dossiers lijkt de Krijgsraad slechts te zijn overgegaan tot de veroordeling van verklikking als het bewijs geen enkele twijfel meer toeliet. Indien mogelijk werd er expliciet verwezen naar de bewijsstukken en/of de meest belastende verhoren. Opnieuw bevestigde het voorbeeld van Willemyns deze vermoedens.

²¹⁴ Vonnis. *Strafdossier Theodoor Willemyns*. AGK.

*“Overwegende dat ten aanzien van *** stukken 150 en 151, deze verklaring door stukken bewezen is; dat immers gelet op deze brieven en in ‘t bijzonder op de woorden “en van de Werbestelle” stuk 150, de verklaring aan het Arbeidsambt dient gelijk gesteld te worden met de verklaring aan de Werbestelle, daar het zeker is dat de inlichtingen aan de Werbestelle overgemaakt werden;”²¹⁵*

Deze conclusie geldt voor alle onderzochte dossiers waarin sprake was van meerdere aanklachten. De enige uitzondering zijn de dossiers van Clément Ronsmans van Leefdaal en Alfred Van Der Hallen van Lier. Deze werden veroordeeld bij verstek. De hypothese dat de Krijgsraad voor een veroordeling van militaire collaboratie en vooral verklaring een grotere bewijslast eiste, impliceert dat dit niet het geval is voor collaboratie. Ook voor collaboratie was er heel wat bewijsmateriaal nodig. Het verschil is dat door de brede omschrijving van politieke collaboratie dat bewijs overvloedig aanwezig was. Opnieuw werd deze hypothese bevestigd door het vonnis in de zaak Willemyns:

“Overwegende dat Willemyns tot V.N.V. burgemeester van Herentals door den V.N.V. Secretaris-Generaal, Romsée, den 14 October 1941 benoemd werd; dat hij dit ambt tot aan het einde van den oorlog waargenomen heeft; dat hij van te voren noch schepen noch gemeenteraadslid was; dat hij ook als gewestleider van het V.N.V. optrad; “

*“Overwegende dat uit de behandeling der zaak ten duidelijkste gebleken is dat Willemyns menige der getuigen beïnvloed heeft om ze over te halen lid van het V.N.V. te worden; dat in bijzonder deze inmenging van de V.N.V. politiek in de benoemingen der leden van de gemeentelijke politie niet alleen uit de verklaringen der getuigen, de tijdelijke politieagenten blijkt doch ook uit twee brieven van het V.N.V. die van 22 Maart 1943 (overtuigingsstukken nr. 11) met aantekeningen in den rand betreffende de gezindheid der kandidaten van de hand van Willemyns (de echtheid dit geschrift ter zitting van vandaag door Willemyns erkend zijnde) en tweede van 22 September 1943 (Overtuigingsstukken 116) betreffende de politieke houdingen van de nieuwe politiecommissaris ***, benoemd ter vervanging van Commissaris ***, door de Duitschers afgezet;”*

“Overwegend dat zoo er ongetwijfeld een onderscheid dient gemaakt te worden tusschen het V.N.V. en de “De Vlag” in zoo verre dat de “De Vlag” een zuiver

²¹⁵ Vonnis. *Strafdossier Theodoor Willemyns*. AGK.

Duitsche instelling was alleen in het belang van Duitschland optreden, terwijl het V.N.V. hoofdzakelijk niet in het belang van Duitschland optrad doch eerder de zagezegde politieke belangen van het V.N.V. nastreefde, echter niet uit het oog dient verloren te worden dat het V.N.V. even zoveel, zooniet meer schade aan het land berokkend heeft door zijn lot aan het lot van Duitschland te verbinden; dat immers het V.N.V. zich van de eerste dagen der bezetting ontpopte als zijnde bereid met den vijand mede te werken; dat deze medewerking verraderlijk was daar zij in een geheime en innige voeling met den vijand bestond zoals duidelijk uit de dokumentatie, door de diensten van het Audiotraat Generaal verzameld en bij den bundel gevoegd, blijkt;”²¹⁶

Dit bronfragment gaat nog verder over de rol van het V.N.V. tijdens de bezetting en de negatieve effecten die dit had op het land. Dit vonnis expliciteert wat in alle andere dossiers impliciet aanwezig was: Lidmaatschap van het V.N.V. en een politieke functie uitoefenen als lid van het V.N.V. betekende dat men zich schuldig maakte aan politieke collaboratie. Dit was al duidelijk geworden door de uiteenzettingen der feiten in zowat alle dossiers. Ook daar werden alle mogelijke elementen die wezen op verbanden met het V.N.V. aangehaald. De aanklacht van verklikking en in mindere mate ook die van militaire collaboratie was moeilijker te bewijzen dan die van politieke collaboratie. Dit was het gevolg van de wettelijke definiëring van politieke collaboratie waardoor lidmaatschap van het V.N.V. op zich al voldoende was voor een veroordeling. Desondanks werd niet iedereen die lid was van het V.N.V. voor het gerecht gedaagd. Dit was zelfs niet het geval voor alle schepenen en oorlogsburgemeesters. Dit betekent dat er gerekend werd met “*gradaties*” van politieke collaboratie. De zes onderzoekspersonen die niet vervolgd werden, hadden publieke functies uitgeoefend als leden van het V.N.V. maar waren politiek veel minder actief dan zij die wel vervolgd werden. De substituut moest in deze zaken politieke collaboratie niet bewijzen, wel aantonen hoe zwaar de band tussen de betichte en de “*Nieuwe Orde*” was. Om af te ronden: De aanklachten bepaalden in grote mate de focus van het onderzoek en hoe groot de bewijslast moest zijn voor een veroordeling. Voor verklikking en militaire collaboratie golden andere standaarden dan voor politieke collaboratie. Dit had in grote mate te maken met de visie van het gerecht op het V.N.V. Als men had gefocust op effectieve samenwerking met de bezetter zou men het veel moeilijker gehad hebben om politieke collaboratie te bewijzen.

1.3.3 De aanklacht en de strafmaat

De aanklacht waarvoor men veroordeeld werd, bepaalde in grote mate de strafmaat. Wie veroordeeld werd voor politieke collaboratie kreeg een strafmaat toegekend naargelang de “*gradatie*” van zijn betrokkenheid met de “*Nieuwe Orde*”. Hetzelfde gold voor militaire collaboratie: wapendracht werd

²¹⁶ Vonnis. *Strafdossier Theodoor Willemyns*. AGK.

anders bekeken dan lid zijn van een militaire of paramilitaire organisatie. Bij verklikking was het de kwantiteit van verklikking die mee de strafmaat bepaalde, maar zeker ook de gevolgen van de verklikking. Dit laat zich heel goed aflezen uit de verzamelde gegevens van categorie A en B.

Table 71 *Categorie A: Veroordelingen en strafmaat.*

Categorie A							
ID	OP groep	Veroordeling Politieke	Veroordeling Militaire	Veroordeling verklikking	Veroordeelde verklikkingen	Gevolgen veroordeelde verklikking	Strafmaat
OP620	Leuven	Yes	No	No	/	/	2 jaar gewone hechtenis
OP340	Controle	Yes	No	Yes	1	Blootgesteld aan vervolging	10 jaar gewone hechtenis
OP196	Leuven	Yes	No	No	/		5 jaar gewone hechtenis
OP99	Leuven	Yes	No	No	/	/	5 jaar gewone hechtenis
OP9	Leuven	Yes	No	No	/	/	5 jaar gewone hechtenis
OP206	Leuven	Yes	No	No	/	/	5 jaar gewone hechtenis
OP39	Leuven	Yes	No	Yes	4	Blootgesteld aan vervolging	7 jaar gewone hechtenis
OP475	Leuven	Yes	No	Yes	/	/	8 jaar gewone hechtenis
OP493	Leuven	Yes	No	Yes	1	/	5 jaar gewone hechtenis
OP157	Leuven	Yes	No	No	/	/	1 jaar gewone hechtenis
OP1	Leuven	Yes	No	No	/	/	6 jaar gewone hechtenis
OP27	Controle	Yes	No	Yes	4	In drie gevallen vrijheidsberoving>maand	5 jaar gewone hechtenis
OP 44	Controle	Yes	No	No	/	/	6 maanden voorwaardelijke hechtenis
OP40	Controle	Yes	No	No	/	/	18 maanden gewone hechtenis
OP543	Controle	Yes	No	No	/	/	3 jaar gewone hechtenis

Table 8 Categorie B: Veroordelingen en strafmaat.

Categorie B							
ID	OP groep	Veroordeling Politieke	Veroordeling Militaire	Veroordeling verklipping	Veroordeelde verklippingen	Gevolgen veroordeelde verklipping	Strafmaat
OP55	Controle	No	No	Yes	6	Vrijheidsberoving>maand in drie gevallen	Doodstraf
OP103	Leuven	Yes	Yes	Yes	34	Van vrijheidsberoving>maand in drie gevallen met de dood tot gevolg	Doodstraf
OP520	Leuven	Yes	No	No			Doodstraf
OP539	Controle	Yes	No	Yes	7	Enkel blootstelling aan vervolging	20 jaar buitengewone hechtenis
OP501	Controle	Yes	No	Yes	6	Vrijheidsberoving>maand in drie gevallen	20 jaar buitengewone hechtenis
OP151	Leuven	Yes	Yes	Yes	12	Vrijheidsberoving >maand in acht gevallen, 1 geval met de dood tot gevolg	Doodstraf
OP183	Leuven	Yes	No	Yes	25	Vrijheidsberoving >maand in drie gevallen en één met de dood tot gevolg	Doodstraf
OP551	Leuven	Yes	No	Yes	18	Vrijheidsberoving >maand in één geval	20 jaar buitengewone hechtenis
OP150	Leuven	Yes	No	Yes	12	Vrijheidsberoving >maand in drie gevallen	Levenslange hechtenis

In tabel 7 worden de veroordelingen en de strafmaten voor categorie A weergegeven. Het valt op dat bij de zaken met een relatief lage strafmaat er geen sprake is van een veroordeling v verklikking. Er is wel degelijk variatie in de bestraffing van politieke collaboratie. Hubert Verschraegen kreeg de lichtste straf van alle veroordeelden: achttien maanden hechtenis. Léon Van Langendonck werd veroordeeld tot zes jaar hechtenis. Dezelfde wet is hier van toepassing. Het verschil in strafmaat kan gedeeltelijk verklaard worden doordat Van Langendonck beter geïntegreerd was binnen de “*Nieuwe Orde*” dan Verschraegen. Hij was lid van Rex vanaf 1936 en werd in 1942 lid van het V.N.V. bij zijn aanstelling tot schepen. Hij speelde ook een actieve rol binnen de lokale partijwerking, eerst binnen Rex en dan binnen het V.N.V. Verschraegen werd pas lid van het V.N.V. in 1941 met als doel om tot burgemeester benoemd te worden. Hij stopte al in 1942 met het betalen van het lidgeld en was niet betrokken in de lokale of regionale werking van de partij. De betrokkenheid bij de “*Nieuwe Orde*” was dus zeker een belangrijke indicator bij het bepalen van de strafmaat. De vergelijking tussen Verschraegen en Van Langendonck komt straks terug als de andere factor die de strafmaat bepaalde, toegelicht wordt.

In tabel 8 worden de veroordelingen en de strafmaten voor categorie B weergegeven. Militaire collaboratie komt in wat volgt niet uitgebreid aan bod. Deze aanklacht had wel degelijk ook impact op de strafmaat. Dat is in deze analyse moeilijk te bepalen doordat enkel de betichten met zwaarste veroordelingen voor verklikking ook schuldig bevonden werden aan militaire collaboratie. Het is dus moeilijk om de exacte impact van een veroordeling van militaire collaboratie op de strafmaat in te schatten. Uit de tabel blijkt duidelijk dat de strafmaat verbonden is met de kwantiteit en de gevolgen van de verklikking. Een uitzondering hierop lijkt OP55 te zijn. Dit is Alfred Van der Hallen, oorlogsburgemeester van Lier. Hij werd veroordeeld bij verstek. Bij de formulering van de aanklacht werd expliciet vermeld dat men hem niet voor alle gevallen van verklikkingen aanklaagde omdat het er te veel waren om op korte termijn te onderzoeken.²¹⁷ Twee casussen vallen op in categorie B: OP539 en OP501 zijn in vergelijking met de anderen in deze categorie voor relatief weinig gevallen van verklikking veroordeeld. Het betreft hier Willemyns en Ampe. Wat is het verschil tussen deze twee gevallen, die veroordeeld werden tot 20 jaar buitengewone hechtenis en Eduard Van Hoorde (OP44)? Vooral Ampe’s veroordeling in verklikking is erg gelijkaardig aan die van Van Hoorde.^{218 219} Deze werd veroordeeld voor vier gevallen van verklikking met drie gevallen waar sprake was van vrijheidsberoving van meer dan een maand. De verklaring ligt bij de “*gradatie*” van de politieke collaboratie. Van Hoorde was veel minder betrokken in de lokale “*Nieuwe Orde*” dan Willemyns en Ampe. Beiden maken deel uit van de controlegroep en zijn niet representatief voor de gehele onderzoekspopulatie. Zij waren lokale kopstukken die een prominente positie innamen in de lokale en zelfs regionale “*Nieuwe Orde*”. Beiden waren immers gewestleider, ronselden actief en deden aan propaganda. Het lijkt maar logisch dat de

²¹⁷ Aanklacht. *Strafdossier Alfred Van der Hallen*. AGK.

²¹⁸ Vonnis. *Strafdossier Jérôme Ampe*. AGK.

²¹⁹ Vonnis. *Strafdossier Eduard Van Hoorde*. AGK.

aanklacht waarvoor men veroordeeld wordt de strafmaat bepaald. Dat is ook zeker het geval maar dit verklaart niet waarom in gelijkaardige gevallen een verschillende strafmaat werd opgelegd of in erg verschillende gevallen een gelijkaardige straf werd opgelegd. Willemyns en Ampe zijn erg gelijkaardig op het vlak van politieke collaboratie maar de gevolgen van Ampe's verklikkingen waren veel zwaarder. Dat deze toch dezelfde straf kregen, kan eventueel verklaard worden aan de hand van een andere factor. Aanklachten bepalen in grote mate het onderzoek, de manier waarop er gevonnis werd en de strafmaat.

1.3.4 Besluit

Welke wetten waren van toepassing op oorlogsburgemeesters en -schepenen en in welk mate vormden deze het gerechtelijke onderzoek enerzijds en het gerechtelijke vonnis anderzijds? Dit was één van de onderzoeksvragen die aan de basis lag van de eerste probleemstelling. De wetten kwamen eerder al aan bod, in dit deel lag de focus op het onderzoek en het vonnis. Het onderzoek werd duidelijk in grote mate bepaald door het wettelijke kader. Zowel in de tweede fase als in de derde fase werd het onderzoek gericht op het bewijzen van het overtreden van collaboratiewetten door vermeende collaborateurs. Dit is logisch binnen de context van een gerechtelijk onderzoek. Het wettelijk kader bleek echter niet de enige factor te zijn die het onderzoek mee bepaalde. De maatschappij had al vroeg in het onderzoek impact op wat wel en niet aan bod zou komen binnen het onderzoek. In sommige gevallen (dit geldt vooral voor categorie B) werd het onderzoek in grote mate beïnvloed door de input van de lokale maatschappij, zowel door verhoren als door verklaringen ten laste. De collaboratiewetten bepaalden echter wel hoe die getuigenissen en verhoren door het krijgsauditoraat en de Krijgsraad geïnterpreteerd werden. De Krijgsraad liet zich logischerwijze voor een groot deel leiden door het juridische kader bij hun vonnis en bij het bepalen van de strafmaat. Het valt op in welke mate de Krijgsraad voor aanklachten van verklikkingen absoluut bewijs verlangde alvorens een betichte schuldig te verklaren. Hetzelfde gold in mindere mate voor militaire collaboratie al maakte de vagere bewoording van het wetsartikel het ook makkelijker om iemand te veroordelen. Wat de politieke collaboratie betreft werd de strafmaat bepaald door de "*gradatie*" van de collaboratie. Het ging dan niet zozeer om de mate waarin men effectief samenwerkte met de bezetter, maar de mate waarin men betrokken was bij het VN.V. of andere collaborerende organisaties. Het wetsartikel werd blijkbaar zo geïnterpreteerd dat deel uitmaken een collaborerende organisatie betekende dat men schuldig was aan politieke collaboratie. De mate waarin men betrokken was bij deze organisatie bepaalde dan de strafmaat. Dit is slechts een hypothese, maar lijkt aannemelijk op basis van het onderzochte bronmateriaal. Voor verklikking werd de strafmaat logischerwijze bepaald door de hoeveelheid en de gevolgen van de verklikking, voor militaire collaboratie door de ernst van de wapendracht. Bovenstaande conclusies zijn getrokken op basis van het gebruikte bronmateriaal. Eén van de belangrijkste beperking van deze bronnen is dat de substituten en de Krijgsraad zelden aan het woord komen. Conclusies worden dus getrokken op basis van vergelijkingen tussen verschillende individuele

gevallen. In dit onderdeel werden de vermoedens omtrent de rol van het juridische kader bevestigd door het vonnis in de zaak Willemyns. Het bewijsmateriaal voor deze conclusies is bijgevolg niet volledig sluitend. Dit komt ook door de geweldige diversiteit binnen de geselecteerde strafdossiers. Elk dossier verschilt wel op één of ander klein aspect. Dit maakt het moeilijk om sluitende conclusies te trekken. Wat de onderzoeksvraag betreft is duidelijk dat het juridische kader van de repressie een erg belangrijke rol speelde en de interpretatie van de substituten en krijgsraden in grote mate bepaalden.

1.4 Een “sociaal” proces?

Een andere onderzoeksvraag die aan de basis lag van de probleemstelling polste naar de impact van maatschappelijke actoren op de rechtspraak en het onderzoek. In het voorgaande onderdeel werd al aangetoond dat verklaringen ten laste al een rol speelden tijdens het onderzoek. Er werd ook gesuggereerd dat de publieke opinie wel degelijk impact had op de rechtspraak. Deze stellingen worden hieronder verder uitgewerkt. De mening van de lokale maatschappij zou wel eens de andere factor kunnen zijn die het onderzoek, het vonnis en de strafmaat beïnvloedde. De publieke opinie was niet de enige maatschappelijke actor die zich roerde in de loop van de berechting van politieke collaborateurs. Het gemeentepersoneel en het lokale verzet zou men kunnen beschouwen als onderdeel van de publieke opinie maar het zijn tevens aparte actoren. Beide actoren konden in theorie heel wat invloed uitoefenen op het onderzoek en de publieke opinie. Net zoals bij de publieke opinie kan de vraag gesteld worden welke werkelijke impact zij hadden op het onderzoek, het vonnis en de strafmaat. De rol van sociale actoren in de gerechtelijke repressie is nog nooit van nabij bekeken en dit onderzoek doet dit op basis van een kleine en onrepresentatieve selectie van het bronmateriaal. Enige conclusies die hieruit te trekken zijn, moeten dus later geverifieerd worden door andere, extensiever onderzoek. De meest voor de hand liggende hypothesen worden hieronder al afgetoetst aan het voorhanden zijnde bronmateriaal:

- De publieke opinie in de vorm van verklaringen ten laste en ten ontlaste had wel degelijk impact op het onderzoek, het vonnis en de strafmaat
- Het gemeentepersoneel kon na de bezetting een grote rol spelen in het onderzoek en had onrechtstreeks veel invloed op het uiteindelijk vonnis en de strafmaat
- Het verzet kon na de bezetting een rol spelen in het onderzoek en kon het uiteindelijke vonnis en de strafmaat beïnvloeden.

1.4.1 Verklaringen ten laste en ten ontlaste

Een voorbeeld

Verklaringen ten laste en ten ontlaste kunnen gezien worden als uitingen van de publieke opinie. Het gaat dan over brieven en petitie's die op initiatief van individuen of de verdediging opgesteld werden en neergelegd werden bij de substituu't. Deze verklaringen kunnen tot op zekere hoogte gezien worden

als een reflectie van de publieke opinie over de vermeende collaborateur. Eerder werden al kanttekeningen geplaatst bij de directe relatie tussen deze verklaringen en de publieke opinie. Desondanks werd al gesuggereerd dat de publieke opinie bepaalde verschillen in strafmaat zou kunnen verklaren. Om dit te kunnen verhelderen keren we terug naar het voorbeeld van Hubert Verschraegen en Léon Van Langendonck. De keuze om deze twee gevallen als voorbeeld te gebruiken is niet logisch, ze zijn immers niet representatief. Verschraegen is van alle onderzoekspersonen het minst zwaar bestraft. In zijn zaak zijn ook het grootste aantal verklaringen ten ontlaste neergelegd. Verschraegen is dus een extreem geval, terwijl Van Langendonck eerder gemiddeld is. Bij Verschraegen zijn echter alle maatschappelijke factoren aanwezig die meespeelden bij de andere minder extreme gevallen waar de publieke opinie de betichte leek te steunen. Bij Verschraegen is dit weliswaar extreem. Deze vergelijking wordt dan ook genuanceerd door de data te bekijken van de hele onderzoekspopulatie.

Zowel Van Langendonck als Verschraegen werden veroordeeld voor politieke collaboratie. Verschraegen voor achttien maanden en Van Langendonck voor zes jaar. Dat verschil kan uitgelegd worden aan de hand van de mate waarin beiden geïntegreerd waren in de lokale “*Nieuwe Orde*”. Van Langendonck speelde immers een grotere politieke rol op lokaal vlak dan Verschraegen. Deze conclusie sluit aan bij de hierboven geformuleerde hypothese over de berechting van de politieke collaboratie. Als we een blik werpen op de verklaringen ten laste en ten ontlaste komt er ook andere mogelijke verklaring bovendien. In de zaak Verschraegen werden er in totaal 590 verklaringen ten ontlaste neergelegd, het overgrote merendeel in de vorm van een petitie. Daartegenover stond slechts één brief ten laste, van een zuster die in het lokale ziekenhuis werkte en tijdens de bezetting in conflict gekomen was met Verschraegen.²²⁰ Van Langendonck kreeg slechts gedeeltelijke steun uit de lokale maatschappij.²²¹ Het ging om 15 verklaringen ten ontlaste die verzameld werden door zijn vrouw. Het ging vooral om burens. Bij Verschraegen leek zowat de hele gemeente betrokken te zijn bij de petitie: de lokale dokter, gemeenteraadsleden, een senator, het gemeentepersoneel, boeren... De argumentatie gebruikt in het geval van Verschraegen komt overeen met deze die eerder in de casusanalyse van Van Pee onderscheiden werd. Onderstaande voorbeelden tonen dit aan:

“In één woord wij kunnen verklaren dat den heer Dr. H. Verschraegen wat tenminste de aflevering der zegels betreft, het mogelijke heeft gedaan om elk die wilde zijn zegels te bezorgen. Wij verklaren verder: Den heer Dr. Verschraegen, alhoewel goed op hoogte dat de ondergetekende een andere politieke overtuiging hadden, heeft nooit het minste daar op gezinspeeld, of ons in gelijk welk opzicht daarom benadeeld. Hetzelfde betreft ook de bevolking in het algemeen, wij hebben nooit kunnen vaststellen dat op gebied van

²²⁰ *Strafdossier Hubert Verschraegen*. AGK

²²¹ *Strafdossier Léon Van Langendonck*, AGK.

bevoorrading den heer Dr. Verschraegen onderscheid heeft gemaakt om redenen van politieke meningen. Wat bijzonder de laatste dagen voor de bevrijding aangaat, past het er nadruk op te leggen, dat Hr.Dr.Verschraegen al het mogelijk gedaan heeft om de bevolking van voedsel te voorzien waarin hij ook ten volle gelukt is"

"We moeten immers vaststellen, dat hier te Kruibeke, dat bij de zes duizend inwoners telt, de verzorging van, zieken onmogelijk door één geneesheer behoorlijk kan gedaan worden en dat, bij de voortdurende afwezigheid van den heer dokter Verschraegen, de algemeene gezondheidstoestand van de bevolking noodzakelijk een ongunstige wending moet nemen"

*"Ik verneem dat Dokter Hubert Verschraegen, tijdens de bezetting burgemeester te Kruibeke en lid van het V.N.N. tot in 1943, sedert meer dan 3 maand geïnterneerd en vader van vijf kinderen, eene zware heilkundige bewerking heeft moeten ondergaan die gevolgd werd door inwendige bloedstorting en ontsteking der wonde. Hij ligt in de kliniek te Sint-Niklaas. Ik hoef u niet te zeggen dat het hier in de streek op dit oogenblik niet zeer veilig is en deze toestand een ondermijnend invloed uitoefent op het gestel van zulk persoon. Het zou dan ook tegen alle menscheijkheid zijn hem in die voorwaarden niet voorlopig, minstens tot na zijne genezing, in vrijheid te stellen"*²²²

Het argument van goed bestuur, het maatschappelijke belang van de betichte en zijn wankelende gezondheid worden ook hier gebruikt om zijn vrijlating te bekomen en de substituee tot mildheid aan te manen. De verklaringen werden telkens gegeven door vooraanstaande personen. Het argument van "goed bestuur" in het eerste voorbeeld werd geformuleerd door het hoofd van de bevoorradingsdienst. Het hoofd van een lokale mutualiteit bracht in het tweede fragment het belang van Verschraegen aan binnen de lokale maatschappij. De laatste verklaring werd geschreven door senator Orban op briefpapier van de Senaat. Deze wees op de slechte gezondheid van Verschraegen. De verklaringen ten onlaste in de zaak Van Langendonck kwamen vooral vanuit zijn naaste omgeving. De enige vooraanstaande lokale functionaris die zich uitsprak ten onlaste was de overste van het lokale Franciscanessenklooster.

"Moeder Alice, Overste der Zusters Franciskanessen, Waasenhuis der H.Famillie, verklaart dat mijnheer Léon Vanlangendonck veel goed heeft gedaan voor de

²²² Brieven, *Strafdossier Hubert Verschraegen*. AGK.

weesjes binst den oorlog, zelf wist hij dat we joden verborgen hadden, en heeft het nooit verklaard aan den vijand”²²³

Er kon dus een duidelijk verschil bestaan in de maatschappelijke perceptie van een politiek collaborateur. De vraag is of deze impact had op het uiteindelijke vonnis. Men zou dit kunnen aannemen als de verklaring voor het verschil in strafmaat tussen Verschraegen en Van Langendonck. Het verschil in de “*gradatie*” van politieke collaboratie, hierboven al aangetoond, kan dat verschil al verklaren zonder de publieke opinie mee in rekening te nemen.

Categorie A en B

De vergelijking tussen de casus Verschraegen en de casus Van Langendonck is dan wel interessant maar niet representatief voor de gehele onderzoekspopulatie daar beiden binnen categorie A vallen. Het is interessant om beide categorieën met elkaar te vergelijken op het vlak van de publieke opinie. In welke mate is er een verband tussen strafmaat en publieke opinie? Of is er eerder een verband tussen de veroordeelde aanklachten en de publieke opinie?

Table 2. Categorie A Omvang maatschappelijke verklaringen ten laste

Categorie A				
ID	OP groep	MS verklaringen TO	MS verklaringen TL	Strafmaat
OP620	Leuven	100<	<5	2 jaar gewone hechtenis
OP340	Controle	25-50	<5	10 jaar gewone hechtenis
OP196	Leuven	100<	<5	5 jaar gewone hechtenis
OP99	Leuven	25-50	<5	5 jaar gewone hechtenis
OP9	Leuven	10-25	/	5 jaar gewone hechtenis
OP206	Leuven	50-75	<5	5 jaar gewone hechtenis
OP39	Leuven	<5	5-10	7 jaar gewone hechtenis
OP475	Leuven	5-10	5-10	8 jaar gewone hechtenis
OP493	Leuven	50-75	<5	5 jaar gewone hechtenis
OP157	Leuven	100<	<5	1 jaar gewone hechtenis en ontzetting uit de rechten
OP1	Leuven	10-25	10-25	6 jaar gewone hechtenis, verval van rechten, ontneming titels.
OP27	Controle	100<	<5	5 jaar gewone hechtenis
OP 44	Controle	10-25	<5	6 maanden voorwaardelijke hechtenis
OP40	Controle	100<	<5	18 maanden gewone hechtenis
OP543	Controle	25-50	100<	3 jaar gewone hechtenis

²²³ Verklaring ten ontlaste. *Strafdossiers Léon Vanlangendonck*.

Het valt op dat binnen categorie A de verklaringen ten ontlaste in de meeste casussen ruim in de meerderheid zijn. De onderzoekspersonen met een zwaardere strafmaat hebben niet per definitie meer verklaringen ten laste en minder verklaringen ten ontlaste dan de anderen. De enige met een grote hoeveelheid verklaringen ten laste is Op 543. Joseph Cool was als schepen te Lede verantwoordelijk voor de spoorwegwacht. Na de bevrijding werd er een collectieve petitie ingediend door de boeren die hiervoor opgeëist werden. Die petitie is de enige beschuldiging die door de publieke opinie geuit werd tegen Cool. Ze bedroeg wel 149 namen. De substituut gaf er weinig aandacht aan omdat deze opeising enkel strafbaar was als Cool selectief te werk was gegaan en zijn eigen omgeving gespaard had. Dit bleek niet het geval te zijn. Ondanks de klacht van de spoorwegwachters waren er toch nog 30 verklaringen ten ontlaste. Deze verklaringen kwamen van een schepen, een gemeenteraadslid, enkele dokters en verpleegsters en meerdere handelaars. Het geval Cool is dan ook een uitzondering binnen categorie A.²²⁴ Dit is alweer een voorbeeld van hoe specifieke gevallen het beeld op de onderzoekspopulatie in zijn geheel verstoren. In een grote meerderheid van de gevallen was er een ruime meerderheid van verklaringen ten ontlaste, behalve bij OP1 Van Langendonck. Dit zou verklaard kunnen worden door dat hij door een deel van de gemeente vereenzelvigd werd met het beleid van de lokale “*Nieuwe Orde*”. Hier wordt later op teruggekomen. Men zou kunnen vermoeden dat veroordelingen voor verklikkingen een impact zouden hebben op de publieke opinie. Dit blijkt niet onmiddellijk uit de gegevens van categorie A. Slechts in één geval zijn er meer verklaringen ten laste dan ten ontlaste. OP39, Joseph Vermeylen had het moeilijk om verklaringen ten ontlaste te verzamelen. Het lijkt erop dat de band tussen Vermeylen en de bevolking een knauw gekregen had.²²⁵ Dit is absoluut niet het geval bij OP27 Eduard Van Hoorde.²²⁶ Hij werd veroordeeld voor de verklikking van vier personen, waarvan er drie in Duitsland te werk gesteld werden. Zijn familie verzamelde desondanks 276 verklaringen ten ontlaste. De relatie tussen strafmaat en publieke opinie en tussen publieke opinie en de veroordeling wordt niet duidelijker als men enkel categorie A bekijkt. Er lijkt geen concreet verband te bestaan. Het grote merendeel van de onderzoekspersonen werden gesteund door een deel van de lokale maatschappij.

²²⁴ *Strafdossier Jozef Cool*. AGK.

²²⁵ *Strafdossier Jozef Vermeylen*. AGK.

²²⁶ *Strafdossier Léon Vanlangendonck*. AGK.

Table 3. Categorie A: Omvang maatschappelijke verklaringen ten laste

OP Leuven				
ID	OP groep	MS verklaringen TO	MS verklaringen TL	Strafmaat
OP55	Controle	<5	<5	Doodstraf
OP103	Leuven	<5	10-25	Doodstraf
OP520	Leuven	/	<5	Doodstraf
OP539	Controle		25-50	20 jaar buitengewone hechtenis
OP501	Controle	100<	5-10	20 jaar buitengewone hechtenis
OP151	Leuven	/	<5	Doodstraf
OP183	Leuven	<5	10-25	Doodstraf
OP551	Leuven	<5	5-10	20 jaar buitengewone hechtenis
OP150	Leuven	/	<5	Levenslange hechtenis.

Vooraleer deze tabel in zijn geheel te analyseren is het alweer noodzakelijk om te verklaren waarom één geval afwijkt van de anderen binnen deze categorieën. Er werden in totaal 351 handtekeningen ten ontlaste neergelegd en negen ten laste in de zaak van OP501, Jérôme Ampe. Dit lijkt opmerkelijk, zeker als men naar de andere onderzoekspersonen in de tabel kijkt. Een noodzakelijke nuance is echter dat niet veel later bleek dat de petitie rondgedragen werd door de broer van Ampe, een pater. Een brief ten laste wijdde de vele handtekeningen aan de persoon van de pater die niemand iets durfde weigeren.²²⁷ Dit trekt de geloofwaardigheid van de verklaringen ten ontlaste in twijfel en doet vragen rijzen over de betrouwbaarheid van verklaringen ten laste en ten ontlaste als reflecties van de publieke opinie. Net als bij categorie A lijkt er bij categorie B geen duidelijk verband te zijn tussen de strafmaat en de verklaringen ten laste en ten ontlaste. In alle gevallen, behalve bij Ampe, zijn er meer verklaringen ten laste dan ten ontlaste. Zij werden door een deel van de lokale maatschappij bijna letterlijk uitgespuwd. Maar voor zij die veroordeeld werden tot de doodstraf, werden er niet per definitie meer verklaringen ten ontlaste neergelegd dan bij dezen die slechts 20 jaar buitengewone hechtenis opgelegd kregen. Maar wat met de verhouding tussen de publieke opinie en de veroordelingen van verklikking? Ook hier lijkt er geen concrete samenhang te zijn.

Impact?

Over de gehele onderzoekspopulatie genomen lijkt er een verband te zijn tussen de publieke opinie de strafmaat en de kwantiteit en zwaarte van de veroordelingen voor verklikking. Dit zou impliceren dat er ook een rechtstreeks verband zou zijn tussen de publieke opinie en het vonnis. Maar van die hypothese blijft weinig over binnen de categorieën. In de strafdossiers van categorie A komen er logischerwijze veel meer verklaringen ten ontlaste voor dan in categorie B. De band tussen

²²⁷ Strafdossier Jérôme Ampe. AGK.

maatschappij en collaborateur blijft er veel vaker intact. Dit is ook logisch: er zijn in die casussen geen of weinig vervolgingen met geen of weinig gevolgen. Er werd echter verwacht dat er binnen de categorieën ook een verband zou kunnen gevonden worden, tussen de publieke opinie en de aanklacht waarvoor men veroordeeld werd of de strafmaat. Bovenstaande analyse toonde duidelijk aan dat dat niet het geval was. De discrepantie tussen beide categorieën op dit vlak is echter duidelijk en doet zich wel verklaren door te verwijzen naar het aantal veroordelingen van verklikking en de strafmaat. Dit zou impliceren dat de publieke opinie een impact had op het vonnis. Men maakt makkelijk deze hypothese, eens men het onderscheid tussen categorie A en B heeft gemaakt. Het doel van bovenstaande analyse was om te onderzoeken of deze hypothese ook binnen de categorieën geldt en dus als een algemene regel kan opgevat worden. Dit is duidelijk niet het geval. Op het einde van de analyse blijft men dus met meer vraagstukken zitten dan toen men ze aanvatte.

1.4.2 De rol van het gemeentepersoneel

Het bovenstaande was een poging om de publieke opinie te schetsen tegenover de vermeende collaborateurs. Niet alleen de publieke opinie lijkt in sommige dossiers een belangrijke rol gespeeld te hebben. Het gemeentepersoneel werd door de substituuat vaak als eerste verhoord en kon op die manier een grote impact hebben op het onderzoek. Enerzijds door getuigenissen af te leggen die een bepaalde aanklacht ondersteunen, anderzijds door op eigen initiatief bewijsmateriaal ten laste neer te leggen. Gemeentepersoneel wordt hier gedefinieerd als iedereen die op vaste basis verbonden is aan het gemeentebestuur: schepenen, gemeenteraadsleden, de gemeentesecretaris, bedienden maar ook gemeentearbeiders en politieagenten. De rol die het gemeentepersoneel speelde verschilde van casus tot casus. Het gemeentepersoneel was soms bijna onzichtbaar, soms prominent aanwezig, soms eenduidig ten laste, soms eenduidig ten onlaste en vaak intern verdeeld. De invloed van het gemeentepersoneel op het onderzoek is moeilijk te ontkennen maar die invloed is veel minder duidelijk wat het vonnis en de strafmaat betreft.

Een voorbeeld

Twee voorbeelden worden gebruikt om de mogelijke rol aan te tonen van het gemeentepersoneel. Een voorbeeld waarbij het gemeentepersoneel erg actief optrad ten laste van de betichte enerzijds en een geval waarin de positie van het gemeentepersoneel ambigue was anderzijds. Er zijn ook andere voorbeelden, bijvoorbeeld dat van Verschraegen waar zowat het gehele gemeentepersoneel zich achter de betichte schaarde, maar dit zijn uitzonderingen. In zowat alle dossiers werd het gemeentepersoneel als eerste verhoord door de lokale politie en /of Rijkswacht. Die verhoren waren vaak belangrijk omdat ze de toon van het verdere onderzoek zetten. De uitspraken van het gemeentepersoneel hadden zeker in de tweede fase een grote impact. Het gemeentepersoneel werd als een bevoorrechte getuige behandeld in de derde fase vanwege hun nabijheid tot de betichte. Dit vergrootte de kans dat zij op de hoogte waren van verklikkingen en de rol van de betichte binnen de lokale “*Nieuwe Orde*”. Dit geldt

voor alle dossiers. Wat wisselde van dossier tot dossier was het initiatief dat het gemeentepersoneel toonde en de eensgezindheid. Volgende voorbeelden maken dat duidelijk

Ludovicus Roeykens was als lid van het V.N.V. tijdens de bezetting schepen van onderwijs in de gemeente Tervuren. Hij werd veroordeeld voor politieke collaboratie en tot vijf jaar gewone hechtenis. In zijn dossier valt de rol van het gemeentebestuur op. Het gemeentepersoneel speelde in zowat alle dossiers een belangrijke rol, maar het geval Roeykens toont aan hoe ver die rol wel kan gaan. In de tweede fase van het onderzoek werd het onderzoek gestuurd door de verklaringen van het gemeentepersoneel. Roeykens werd afgeschilderd als een “zwarte” die propaganda had gevoerd en alles in het werk had gesteld om de belangen van de “Nieuwe Orde” te behartigen. Het geval Roeykens is uitzonderlijk omdat de gemeente Tervuren bij besluit van het schepencollege, en daarin unaniem gesteund door de gemeenteraad, besloot om zich burgerlijke partij te stellen en een schadevergoeding te eisen. De advocaten legden niet veel later een bundel met bewijsmateriaal neer bij de substituut. Deze bundel bevatte uittreksels van besluiten van het schepencollege, correspondentie met gemeentediensten en met de gemeenteschool. Vooral de correspondentie met de gemeenteschool is erg belastend. Roeykens vroeg onder andere bericht om alle gedichten die op de school zullen worden aangeleerd eerst aan het gemeentebestuur voor te leggen. Hij bepaalde ook dat er enkel nog liederen aangeleerd mogen worden uit een door hem geselecteerd zangboek. Het neergelegd bewijsmateriaal bewees dat Roeykens zijn bestuurlijke positie gebruikte om het schoolcurriculum mee te bepalen. De bundel bevatte ook nog bewijsstukken uit propagandablaadjes die zijn aanwezigheid op vergaderingen bevestigde. De laatste documenten in de bundel zijn een nota waarin de activiteiten van Roeykens tijdens de bezetting uitvoerig uit de doeken gedaan worden en een opsomming van alle kosten die de gemeente geleden heeft door toedoen van Roeykens.²²⁸ De substituut had met deze bundel alleen al ruim voldoende om de aanklacht van politieke collaboratie te bewijzen. Dit voorbeeld is uitzonderlijk doordat het een erg gecoördineerde inspanning was waarbij de gemeente zelf onderzoek deed. In de andere casussen ging het er minder georganiseerd aan toe, maar werd er ook vaak bewijsmateriaal op eigen initiatief overgemaakt aan de substituut. Dit geldt voor heel wat gevallen binnen categorie A en alle gevallen binnen categorie B.

Andere dossiers laten zich minder eenvoudig lezen. Hubertus Morren, oorlogsburgemeester van Neerlinter werd veroordeeld tot één jaar gewone hechtenis. Morren genoot grote publieke steun maar de rol van het politieke personeel was onduidelijk. De veldwachter getuigde duidelijk ten laste en stuurde ook een brief ten laste naar de substituut. De rest van het gemeentepersoneel was opvallend afwezig in het dossier. De gemeentesecretaris kwam niet opdagen op de zitting en sprak zich tijdens de verhoren amper uit over Morren.²²⁹ Dit komt in heel wat dossiers terug. Het gemeentepersoneel

²²⁸ *Strafdossier Ludovicus Roeykens*. AGK.

²²⁹ *Strafdossier Hubertus Morren*. AGK.

was vaak verdeeld, sommigen zagen de betichte als een “*zwarte*” die schuld droeg aan alles wat misgegaan was in de gemeente tijdens de bezetting. Anderen zagen de betichte als een misleide idealist die desondanks wel het belang van de gemeente had nagestreefd. In deze verdeelde gemeentes speelde het gemeentepersoneel geen duidelijk rol in het dossier. Dit geldt voor zowat de helft van de dossiers in categorie A. Het gemeentepersoneel speelt in de andere helft van de dossiers in categorie A enkel een rol ten laste. Er is in alle strafdossiers slechts één dossier waarin het gemeentepersoneel volledig ten onlaste getuigt.

Impact?

De casusanalyse van Van Pee toonde al aan dat de verhoren van de gemeentesecretaris en de veldwachter het onderzoek naar aanklachten richting konden geven. Net zoals bij de publieke opinie is het moeilijk om een sluitend oordeel te vellen over de impact van de rol van het politieke personeel op het vonnis en de strafmaat. De invloed van het politieke personeel op het onderzoek is ontegensprekelijk. Het politieke personeel kon, zelfs als het niet eenstemmig en georganiseerd handelde, zijn stempel drukken. Hun verklaringen bepaalden in vele gevallen de aard van de aanklachten die de substituut de betichte ten laste legde. Aanklachten die veel makkelijker bewezen konden worden als het gemeentepersoneel uit eigen initiatief bewijsmateriaal neerlegde.

Alvorens te concluderen wordt er nog een voorbeeld aangehaald om de mogelijke impact van het gemeentepersoneel aan te tonen. In de al eerder aangehaalde zaak Willemyns werd de betichte veroordeeld voor politieke collaboratie en zeven gevallen van verklikking zonder zware gevolgen. De politieke collaboratie woog zwaar door bij het bepalen van de strafmaat, zo bleek uit het vonnis. De Krijgsraad hechtte vooral veel belang aan de pogingen die Willemyns deed om politieagenten en ander gemeentepersoneel te overhalen om lid te worden van het V.N.V. In de tweede onderzoeksfase werd er een bundel neergelegd bij de substituut die een tiental verklaringen ten laste bevatte, allemaal afkomstig van lokale politieagenten. Dit gebeurde op verzoek van de politiecommissaris die op eigen initiatief een bericht met zes vragen omtrent Willemyns verspreidde en vroeg aan zijn korps om hier in een brief op te antwoorden. Inspecteurs en tijdelijke agenten beantwoordden deze oproep door erg belastende brieven te schrijven waarin Willemyns’ pogingen tot ronselen in detail beschreven werden. De gemeentesecretaris droeg eveneens op eigen initiatief bij aan het onderzoek. Hij bezorgde bewijsmateriaal aan de substituut dat plots opdook op het gemeentehuis. Het betrof vooral correspondentie met leden van de lokale “*Nieuwe Orde*”. De getuigenissen van de politieagenten en het bewijsmateriaal van de gemeentesecretarissen werden door de substituut gebruikt in de uiteenzetting der feiten en door de Krijgsraad bij de verantwoording van het vonnis.²³⁰

²³⁰ Vonnis, *strafdossier Theodoor Willemyns*. AGK.

De impact van het politiek personeel is in de eerste plaats indirect. Het is onmogelijk te bepalen in welke mate de Krijgsraad rekening hield met de rol van het gemeentepersoneel in zijn uiteindelijke vonnis en bij het bepalen van de strafmaat. De manier waarop de getuigenissen van gemeentepersoneel het onderzoek en de aanklachten in heel wat dossiers bepalen, doet vermoeden dat er veel belang aan gehecht werd. Heeft het gemeentepersoneel impact op het vonnis en de strafmaat? Ja, maar deze heeft ze vooral door haar invloed op het onderzoek, niet zozeer door een bepaalde morele autoriteit.

1.4.3 De rol van het verzet

Een derde mogelijke sociale actor is het verzet. Speelden zij een rol tijdens het onderzoek? Hadden ze enige invloed op het onderzoek?

Voorbeeld

Dit voorbeeld is niet volledig representatief. Het bevat veel meer informatie over de lokale rol van het verzet dan de andere dossiers. Het bevestigt echter tendensen die in de andere dossiers minder expliciet naar voor komen maar wel steeds aanwezig zijn. Alfons Brughmans was oorlogsburgemeester van Korbeek-Loo en werd veroordeeld voor politieke collaboratie en de verklikking zonder zware gevolgen van vier personen. Het gemeentepersoneel koos de kant van Brughmans en getuigde massaal ten ontlaste, gebruikmakend van het argument van goed bestuur. Er werden ook een tiental brieven ten ontlaste geschreven, waaronder een brief van de buurvrouw van Brughmans die tijdens de bezetting Joden verborg in haar huis. De zaak werd beheerst door een aanklacht van verklikking van een verzetslid dat aangehouden werd en gedeporteerd naar een Duits concentratiekamp. Verschillende verzetsleden getuigden in deze zaak ten laste, ervan overtuigd zijnde dat Brughmans schuldig was. De buurvrouw van Brughmans kreeg enkele dagen voor de rechtszitting waar ze zou getuigen ten ontlaste een dreigbrief in de bus:

*Aan Mevr. ****

Mevrouw,

Staakt uw bedrijvigheid ten gunste van verrader-burgemeester Brugman. We nemen aan dat hij zoals familie is en dat u handelt te goeder trouw, doch wij geven u de verzekering in hoedanigheid van eerlijke weerstander die tijdens de bezetting het leven meermalen hebben in de weegschaal geworpen dat, Brugman een der lafste, ja lafste verraders is geweest daar hij het niet openlijk dierf tonen, maar steeds in het donker werkte om onze Kameraden te verraden. Die bewijzen kunnen wij u voorleggen.

Wij staan min of meer nog goedgunstig tegenover U, door uw houding tijdens de bezetting doch Mevrouw, daar zou kunnen een einde aan komen, indien u in uw handelingen voorgeat, u werkt ten voordele van een onwaardige. Tijdens de bezetting was de verrader Brugman door ons ter dood veroordeeld en het is slechts te wijten aan de samenloop der omstandigheden dat hij aan zijn verdiende straf wist te ontsnappen.

Mevrouw, bezoedel de nagedachtenis onze gefusilleerde kameraden niet door voorts te werken ten gunste van den lafaard.

Gedenkt Breendonck

De weerstand waakt.

P.S. Indien u dezen raad in den wind slaat of dit schrijven niet geloofd zullen wij het aandurven u persoonlijk een bezoek te brengen, zij deinzen daarvoor niet terug U hebt slechts tegen d'een en d'ander te vertellen wat u daarover denkt dan zijn we ingelicht over Uwe meeningen en zullen ons bij u aanmelden.²³¹

Een saignant detail is dat er op de brief ook een doodshoofd getekend was. Deze brief was waarschijnlijk afkomstig van het lokale verzet. De woedende buurvrouw getuigde toch en overhandigde de brief aan de Krijgsraad. De Krijgsraad besloot bij gebrek aan sluitend bewijs de aanklacht onontvankelijk te verklaren. Het verzet had in deze zaak geprobeerd op verschillende manieren invloed uit te oefenen maar had telkens gefaald in haar opzet. Dergelijke pogingen kwamen in heel wat dossiers voor.

Impact?

Het verzet kon wel degelijk impact hebben op het onderzoek en dus indirect op de geformuleerde aanklachten, het vonnis en de strafmaat. Die invloed is echter niet te vergelijken met die van het gemeentepersoneel. Op bepaalde vlakken kon het verzet in enkele dossiers een gelijkaardige positie innemen als het gemeentebestuur. Dit was enkel het geval als ze in het bezit waren van belastend bewijsmateriaal of er aanklachten van verklikking waren waar verzetsleden het slachtoffer van waren. Zelfs in deze gevallen kregen de getuigenissen van verzetsleden geen prominente positie binnen het onderzoek. Hun getuigenis was niet meer of minder waard dan die van een gewone getuige. Het verzet probeerde zich hier en daar als een collectieve factor te doen gelden. De substituuat en de Krijgsraad lijken met het verzet als groep weinig of geen rekening gehouden te hebben. Individuele leden werden verhoord maar de verzetsgroep an sich kreeg weinig of geen aandacht. Sommige verzetsgroepen

²³¹ Brief, *Strafdossier Alfons Brughman*. AGK

probeerden actief invloed uit te oefenen door de publieke opinie te sturen maar men leek daar nooit in te slagen zoals het bovenstaande voorbeeld aantoont. Deze verzetsgroepen probeerden de legitimiteit die ze hadden bezeten tijdens de bezetting uit te oefenen in de context van de repressie. Noch de gerechtelijke overheid, noch de bevolking leek daar echt voor open te staan. De impact van het verzet op het onderzoek, het vonnis en de strafmaat was dus beperkt.

1.4.4 Besluit

De onderzoeksvraag die aan de basis ligt van dit onderdeel polste naar de impact van maatschappelijke factoren op de rechtspraak en het onderzoek. Dit gebeurde aan de hand van drie hypothesen over de publieke opinie, het gemeentepersoneel en het verzet. De eerste maanden van het onderzoek had zich de indruk gevormd dat de publieke opinie een grote rol speelde bij het onderzoek en zelf een significante impact had op het vonnis en de strafmaat. Dit lijkt echter enkel zo als men categorie A en B tegenover elkaar stelt. Binnen deze categorieën lijkt deze hypothese geen enkele waarde te hebben. Een duidelijke impact van de publieke opinie (zoals deze weergegeven wordt in de verklaringen ten laste en ten onlaste) is niet te onderscheiden. Er lijkt tot op zekere hoogte wel een samenhang te bestaan tussen de strafmaat en de publieke opinie maar deze lijkt weinig of geen zichtbare impact uit te oefenen op de rechtspraak of het onderzoek.

De handelingen van het gemeentepersoneel beïnvloedden wel degelijk het onderzoek op directe wijze. Dit betekent dat ze indirect ook het vonnis en de strafmaat beïnvloedden. Dit is het gevolg van hun status als belangrijke getuigen van politieke collaboratie. De getuigenissen en verklaringen ten laste, het bewijsmateriaal dat ze aanbrengen bepalen mee het onderzoek en zoals blijkt uit het dossier van Willemyns, ook de uiteenzetting der feiten en de argumentatie van het vonnis. De rol van het verzet is veel minder prominent. De lokale verzetsgroepen slaagden er niet in om het onderzoek of het vonnis fundamenteel te beïnvloeden. Het juridische kader hield geen rekening met de speciale rol die sommige verzetsgroepen zichzelf toebedeelden. Dat lijkt ook te gelden voor de lokale bevolking zoals het voorbeeld uit het dossier Brughmans suggereert. De enige sociale actor waarvan sluitend aangetoond kon worden dat deze een grote invloed kon uitoefenen op de rechtspleging, was het gemeentepersoneel, dat handelde vaak als een blok. Het verzet lijkt niet per definitie een belangrijke rol gespeeld te hebben, enkel bij verklikkingen kwamen individuele leden aan het woord. De rol van de publieke opinie is moeilijk te bepalen. Er zijn aanwijzingen dat er een relatie bestaat tussen de strafmaat en de publieke opinie maar dit onderzoek slaagde er niet in om dit te bewijzen, integraal.

Sociale actoren speelden een rol binnen de rechtspleging, zoveel is duidelijk. Wat het gemeentepersoneel betreft, is die rol relatief duidelijk, hetzelfde geldt voor het verzet. De publieke opinie had geen determinerende impact. Als sociale actoren impact hadden dan was dat vooral indirect

omdat ze vanuit een juridische visie belangrijk waren voor het onderzoek. Het juridische kader primeerde dus.

1.5 Besluit

Hoe vertaalde het Belgische gerecht tijdens de repressie een complexe realiteit naar een eenduidig juridisch oordeel en een gepaste strafmaat?

Op het einde van de casusanalyse van Alfons Van Pee werd een onderscheid gemaakt tussen categorie A en categorie B. Een onderscheid gebaseerd op een verschil in strafmaat. Het doel van deze vergelijking was om factoren te ontwaren die dat verschil in strafmaat verklaren. Dit werd vooral gedaan met het oog op de invloed van de publieke opinie. Er werd op bepaald moment van uitgegaan dat deze een aantoonbare invloed had op het vonnis en de strafmaat. Die hypothese werd later fout bevonden. De kloof tussen deze twee categorieën is wel een feit. Het verschil in strafmaat is opvallend en doet zich gedeeltelijk verklaren door een groter aantal verklikkingen met grotere gevolgen in categorie B. Dat is echter geen sluitende verklaring, net als de hypothese over de publieke opinie. De impact van het juridische kader bleek groot te zijn. Op basis van de casusanalyse was het mogelijk om drie fases te onderscheiden in het onderzoek van de Krijgsauditeur of zijn substituut. Dat onderzoek werd in grote mate geschapen door het wettelijk kader en de interpretatie van deze wetten. De interpretatie van politieke collaboratie bijvoorbeeld: waarbij de betrokkenheid bij het V.N.V. volstond om als politiek collaborateur bestempeld te worden en het dus niet moest gaan om samenwerking met de bezetter. Het gevolg was dat het bewijzen van de aanklacht van politieke collaboratie bij oorlogsburgemeesters en-schepenen die lid zijn van het V.N.V. slechts een futiliteit was. Het onderzoek keek desondanks in welke mate de betichte geïntegreerd was binnen de lokale “*Nieuwe Orde*”, om de strafmaat te bepalen. In het geval van de onderzoeksdoossiers werd er niet vervolgd omdat de vermeende collaborateurs weinig of geen banden hadden met de “*Nieuwe Orde*”. De interpretatie van het wettelijke kader bepaalde niet alleen het onderzoek maar ook het vonnis. Dat valt af te leiden uit het verschil qua gevonnisse strafmaat voor de aanklacht van politieke collaboratie. Het verzamelen van getuigenissen en bewijsmateriaal stond dan ook volledig in functie van de aanklachten en de gangbare interpretatie van het juridische kader.

Het geloof dat de publieke opinie een invloed kon hebben op de rechtspraak werd ontkracht door het onderzoek. Misschien is dat wel zo, maar dan is het een eerder indirecte invloed die niet direct waar te nemen valt in de dossiers. Het is nog altijd onduidelijk wat de eigenlijke concrete impact was van verklaringen ten laste en ten onlaste. De verklaringen ten onlaste werden vaak opgesteld met de bedoeling om de voorwaardelijke invrijheidstelling te krijgen. De consultatieve commissie liet geïnterneerden immers pas vrij indien aangetoond was dat ze welkom waren binnen de gemeente. Deze verklaringen bleven in het dossier en men zou kunnen aannemen dat ze een rol bleven spelen. Dat kon dit onderzoek echter niet bewijzen. De rol van het gemeentepersoneel werd wel duidelijk. Het gemeentepersoneel had wel degelijk impact door hun rol in het onderzoek. Hun rechtstreekse invloed

op het onderzoek betekende een indirect impact op het vonnis en de strafmaat. Veel meer dan dit het geval was bij het verzet.

Het antwoord op de probleemstelling is relatief eenvoudig. Het Belgische gerecht liet zich logischerwijze leiden door het juridische kader. Zowel wat bewijsvoering betrof, strafmaat, vonnis en onderzoek. Een belangrijke nuance daarbij is dat het de gangbare interpretatie van die wetten was, die het handelen van auditeurs en Krijgsraden determineerde. De wet op politieke collaboratie zou op een heel andere manier geïnterpreteerd kunnen zijn waardoor de maatschappelijke impact van de repressie heel wat minder zou geweest zijn. Het is net doordat elke affiliatie met het V.N.V. als politieke collaboratie gold dat de repressie een dergelijke omvang aannam. Het ontbreken van een analyse van hoe die gangbare interpretatie ontstond en wie of wat deze bepaalde, is de grootste tekortkoming van dit onderzoek. Andere factoren lijken amper impact gehad te hebben op de werking van het repressieapparaat. Het gemeentepersoneel had een indirecte invloed maar enkel als hun getuigenissen en het bewijsmateriaal dat ze aanbrachten de auditeur hielp om de daden van de betichten te toetsen aan het wettelijke kader. Hetzelfde gold in minder mate voor het verzet. Het zou kunnen dat andere actoren ook invloed uitoefenden. Factoren zoals tijdsverloop of de activiteiten van de verdediging. Verder onderzoek moet uitwijzen in welke mate dit onderzoek representatief was voor andere berechtingen van oorlogsburgemeesters en-schepenen. Dat is immers de enige groep waar dit onderzoek uitspraken over kan doen. Een veel breder onderzoek is nodig om uitspraken te doen over de vertaal oefening in het algemeen. Al laat het bovenstaande onderzoek wel toe om de volgende hypothese te lanceren:

In de vertaal oefening van de realiteit van de collaboratie en de bezetting naar een eenduidig juridisch oordeel en een gepaste strafmaat stond de gangbare interpretatie van de wetgeving centraal. Deze bepaalde elke daad van substituten en Krijgsraden en vormde de belangrijkste, waarschijnlijk de enige, motivatie van hun handelen. Andere actoren hadden enkel invloed door middel van getuigenissen, verklaringen ten laste of ten ontlaste of het aanbrengen van bewijsmateriaal indien hun input voldeed aan de gangbare interpretatie van de wetgeving.

Deze hypothese impliceert dat het gerechtelijke apparaat met een erg gerichte blik naar de historische realiteit keek, wat een impact heeft op het gebruik van de collaboratiedossiers als historische bronnen. Hier wordt in een volgend hoofdstuk verder op ingegaan.

2 Collaboratiedossiers: juridische bronnen met een historische meerwaarde?

Een van de belangrijkste redenen om aan de slag te gaan met collaboratiedossiers zijn de mogelijkheden tot onderzoek die ze bieden. Professor De Wever en andere onderzoekers zijn ervan overtuigd dat deze dossiers de laatste bronnen zijn die onze blik op bezetting, collaboratie en repressie nog substantieel kunnen verrijken. Maar is dat ook zo? Al wat vooraf ging, duidde er op dat het potentieel van deze bronnen groot is. Tegelijkertijd zijn er ook heel wat kanttekeningen te maken bij het gebruik van juridische bronnen in historisch onderzoek. Dit hoofdstuk draait rond volgende vraag: In welke mate kan een doorgedreven studie van deze bronnen leiden tot nieuwe kennis over bezetting, collaboratie en repressie? Op basis van het bovenstaande onderzoek is het mogelijk om verschillende onderzoeken voor te stellen waar extensief gebruik kan worden gemaakt van collaboratiedossiers als historische bron. Onderzoeken die het bestaande beeld van bezetting, collaboratie en repressie kunnen nuanceren. De focus ligt hier op het V.N.V., andere collaborerende organisaties komen niet expliciet aan bod. De invalshoeken en onderzoeksmethodes die hieronder geschetst worden, kunnen waarschijnlijk wel overgenomen worden voor de studie van andere organisaties

2.1 Bezetting

Er zijn al heel wat studies gepubliceerd over de bezetting. Er bestaan ook heel wat thesissen die een lokale casus onder de loep nemen. Vaak gaat het enkel om een bepaald deelaspect van de bezetting: voedselbevoorrading, cultuur, verklanking, enz. Een totaalgeschiedenis van de bezetting lijkt een onmogelijk ideaal. En dat is het ook voor wie een zo groot mogelijke representativiteit ambieert. Er zijn simpelweg te veel factoren, te veel aspecten om weer te geven met voldoende respect voor regionale verschillen. De oplossing is een casusanalyse: microgeschiedenis. Idealiter zou een lokale studie van de bezetting elk aspect van de bezetting in beeld moeten brengen. Strafdossiers en onderzoeksdossiers bieden hier een mogelijkheid toe. Deze dossiers staan nooit los van elkaar, elk dossier verwijst naar andere. Dit zou onderzoekers in staat moeten stellen om alle dossiers, opgesteld over collaborateurs binnen een bepaalde regio, op te vragen. Deze dossiers zijn geen toegankelijke bronnen. Ze bevatten echter wel allerhande informatie over verschillende aspecten van de lokale bezetting: het functioneren van het gemeentebestuur, verzetsactiviteiten, de aanwezigheid van de bezetter binnen de gemeente, vrijwillige en onvrijwillige tewerkstelling, smokkelaars. Dossiers volstaan niet om een microgeschiedenis te schrijven van de bezetting. Ze vormen wel een belangrijke aanvulling op gemeentelijke archieven, lokale kranten en orale bronnen. Een volledige geschiedenis van de bezetting is zelfs binnen een lokale context een utopie. Het bronmateriaal zal zich vooral lenen tot een politiek-sociale geschiedenis. Een belangrijke bedenking hierbij is wel dat gerechtelijke dossiers geen weergave zijn van de dagelijkse realiteit van de bezetting. De actieve organisaties binnen de gemeente zullen genoemd worden, maar verder ligt de focus op het ongebruikelijke. In strafdossiers en

onderzoeksdossiers zullen acties van het verzet en de daaropvolgende reacties van bezetter en lokale collaborateurs veel aandacht krijgen. De ervaringen van werkonwilligen, propaganda en hoe de bevolking op dergelijke zaken reageerde, maken vaak deel uit van de dossiers. Men kan zich echter afvragen in hoeverre wat in het dossier opgenomen werd dagelijkse realiteit was of net uitzonderlijk was. In elk geval bieden deze dossiers onderzoekers van de bezetting heel wat kansen. Ze bevatten informatie die elders niet meer te vinden is: over de relatie tussen lokale collaborateurs en de bezetter, bevolking en verzet, collaborateurs en verzet, collaborateurs en bevolking. Al deze actoren (behalve de bezetter) komen in deze dossiers opnieuw aan bod na de bevrijding. Na maanden gewerkt te hebben met strafdossiers is de mogelijke rijkdom van deze bronnen erg duidelijk geworden. Wat kunnen deze bronnen historici nog leren over lokale gemeenschappen tijdens de bezetting? In combinatie met andere bronnen kan er voor het eerst een gedetailleerde geschiedenis van de sociale verhoudingen tijdens en na de bezetting geschreven worden. Een sociale microgeschiedenis die de huidige literatuur over bezetting en collaboratie toetst aan lokale casussen is niet alleen wenselijk, maar ook mogelijk als men rekening houdt met het unieke karakter van de bronnen.

2.2 Collaboratie en het V.N.V.

Diepgaand onderzoek naar het V.N.V. is sinds de publicatie van Bruno De Wevers doctoraatsthesis grotendeels uitgebleven. Slechts één thesis werd er sindsdien ingediend aan de UGent die verder onderzoek deed naar de partij.²³² Het ging in dat geval om een casestudy van het V.N.V. in Lokeren. Deze poging om de werking van het V.N.V. op lokaal vlak in kaart te brengen is een voorbeeld van hoe het werk van De Wever nog aangevuld kan worden met nieuwe inzichten. De belangrijkste kritiek die men kan geven op "*Greep naar de macht*" is immers dat het een top-down studie is. Een onderzoek dat zich focust op de ideologische en bestuurlijke top van de partij. De organisatie van de partij, de gebruikte propaganda, interne discussies, besluitvormingsprocessen, enz. komen allemaal uitgebreid aan bod. De conclusies die De Wever maakt op basis van dat onderzoek betreffende de motivaties en handelingen van het V.N.V. zijn dan ook in de eerste plaats van toepassing op de partijtop. Hun houding tegenover de bezetter, het verzet en de bevolking is niet per definitie dezelfde als die van de meerderheid V.N.V.-leden. Wat tot op de dag van vandaag ontbreekt, is inzicht in de motivaties van "*gewone*" partijleden. Als collaborateurs "*hun redenen hadden*", wat waren deze dan? De Wever identificeert in de eerste plaats ideologische redenen, net zoals Aline Sax. Maar in beide gevallen baseert men dat oordeel op een selectie van collaborateurs die niet representatief is voor de hele groep. De Wever focust op de partijtop, Aline Sax op Oostfronters. Maar wat dan met de lokale slager, gemeentebediende, landbouwer of arbeider met een partijkaart van het V.N.V. die na de oorlog zijn burgerrechten verloor? Anderzijds is er nog onduidelijkheid over de werking van de lokale

²³² Van Peteghem, Hendrik. "heraus Met Dien Man" : Nieuwe Orde En Vnv-infiltratie In Het Bestuur Van De Stad Lokeren Tijdens De Tweede Wereldoorlog 1938-1947. 2005.

partijafdelingen. De Wever beschreef de hiërarchische partijstructuren in detail, maar spendeerde vooral aandacht aan het nationale leiderschap. Hoe de partij op lokaal niveau functioneerde is nog onduidelijk. Er zijn dus nog enkele vragen betreffende het lokale functioneren van de partij die een antwoord verdienen: Welke retoriek hanteerde de partij om zijn handelen te rechtvaardigen in de ogen van de lokale bevolking? Hoe werd propaganda georganiseerd op lokaal niveau? Hoe ging de partij om met andere meningen op lokaal niveau? Ten slotte is er ook de vraag van de maatschappelijke houding tegenover collaborateurs tijdens en na de bezetting. Men heeft wat betreft dit aspect betrekking tot een vergelijkende studie met aandacht voor geografische verschillen. Dit aspect van de bezetting is tot nog toe onvoldoende bestudeerd. Verscheidene historici hebben zich wel aan algemene uitspraken gewaagd, maar een diepgaand onderzoek zou inzicht kunnen geven over de manier waarop over collaborateurs gedacht werd en hoe deze denkwijzen tot op de dag van vandaag blijven bestaan. Dit sluit nauw aan bij de microgeschiedenis van de bezetting die hierboven gesuggereerd werd.

Collaboratiedossiers kunnen onze kennis over de werking van het V.N.V. en zeker de werking op het lokale niveau aanzienlijk uitbreiden. In het geval van motivaties en de lokale organisatie van het V.N.V. zou men kunnen proberen om het te doen met behulp van mondelinge geschiedenis. De mogelijke onderzoekspopulatie slinkt echter dag na dag en hun getuigenissen zijn waarschijnlijk beïnvloed door 70 jaar van maatschappelijke discussie over collaboratie en repressie. Strafdossiers lijken de beste bronnen vanwege hun temporale nabijheid tot de feiten. Wat de lokale werking van het V.N.V. betreft, kan er ook nog gebruik worden gemaakt van archiefstukken van de partijleiding. Nieuwe inzichten zijn vooral te vinden in de strafdossiers van lokale kopstukken. De maatschappelijke houding tegenover de “*Nieuwe Orde*” is te bestuderen aan de hand van verzetspropaganda, naoorlogse kranten en dergelijke meer. Maar het gebruik van strafdossiers maakt de studie van specifieke gevallen mogelijk, en niet enkel de studie van de perceptie van enkele uitzonderingen en een grote grijze massa “*incivieken*”.

2.3 Repressie

Dit onderzoek heeft geprobeerd om een kwalitatieve analyse van strafdossiers te maken. De belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat er nog heel wat aspecten van de overheidsrepressie onvoldoende bestudeerd zijn. Vanwege praktische overwegingen zijn enkele van die aspecten onderbelicht gebleven of zelfs volledig genegeerd. Concreet gaat het over de rol van burgerlijke partijen, de beroepsprocedure, de procedure van vervroegde vrijlating, de praktijk van verhoren en de relatie tussen straat- en overheidsrepressie.

2.3.1 Burgerlijke partijen

Burgerlijke partijen zijn in dit onderzoek niet of amper aan bod gekomen. Hun rol in de rechtspleging dient echter onderzocht te worden. Over het algemeen zijn er twee soorten burgerlijke partijen. Enerzijds de Belgische staat en anderzijds particulieren die het gevoel hebben dat de betichte hen

schade berokkend heeft. Beiden eisen een schadevergoeding van de betichte voor geleden morele of materiële schade. Wat de particulieren betreft gaat het vaak om slachtoffers van verklikking die door toedoen van de betichte verplicht tewerkgesteld werden in Frankrijk of Duitsland. In enkele gevallen gaat het om deportatie naar concentratiekampen. Soms heeft de betichte tijdens de oorlog beslissingen genomen die particulieren materiële schade berokkende, zoals het ontslaan van gemeentearbeiders als deze weigerden lid te worden van het V.N.V. In dit geval probeerden de arbeiders na de oorlog hun misgelopen loon op te eisen. Een ander voorbeeld is dat van de gemeente Tervuren. Die klaagde twee van haar oorlogsschepenen aan. De gemeente eiste daarbij allerhande schadevergoedingen. Al deze burgerlijke partijen noemden een specifiek bedrag dat de betichte hen schuldig was. In sommige gevallen, waar de schuld van de betichte onomstotelijk vaststond, leek het proces vooral te draaien rond de schadevergoeding en niet langer over schuld of onschuld. In verschillende zaken bevat het strafdossier nota's van advocaten die bepleiten waarom het geëiste bedrag al dan niet rechtvaardig is.

“De Belgische Staat eischt van betichte een schadevergoeding van 200.000 frank omdat de houding van betichte den duur van den oorlog zou hebben verlengd en alzoo de burgerlijke partij tot zekere onkosten heeft gedwongen. De burgerlijke partij bewijst de werkelijkheid van haar bewering niet en brengt geen enkel element voor waaruit zou blijken dat zij door de fout van betichte een som van 200.000 frank zou hebben moeten uitgeven. Vooraanstaande politiciers als Pater Callewaert²³³ bijvoorbeeld, werden slechts veroordeeld tot één frank schadevergoeding. Hun invloed is voorzeker wel groter geweest op den loop der gebeurtenissen als deze van Stijnen die in zijn streek bekend stond als “ de zot van Messelbroek”²³⁴

Dit is een voorbeeld van een dergelijke nota en protesteert tegen de geëiste schadevergoeding door de Belgische Staat. In het gerechtsarrondissement Leuven was het steeds dezelfde advocaat die de Belgische Staat vertegenwoordigde, wat duidt op een systematische aanpak. Hoewel de eis tot schadevergoedingen vaak terugkwam tijdens het onderzoek, was er geen tijd om het fenomeen te analyseren. Dit is jammer omdat dit een aspect van de rechtspleging is waaraan men de evolutie van de rechtspraak in de tijd zou kunnen afmeten, het belang dat aan bewijsmateriaal gehecht werd, enz. Het toekennen van een schadevergoeding voor een verblijf in een concentratiekamp is geen sinecure. Hoe Krijgsraden omgingen met deze verantwoordelijkheid zou ons veel kunnen vertellen over het besluitvormingsproces en de gehanteerde maatstaven. Voor onderzoek dat verder wil gaan op de thematiek van de eerste probleemstelling, namelijk de vertaal oefening gemaakt door het Belgische gerechtelijke apparaat, kan dit aspect van strafdossiers erg interessant zijn. Tijdens de studie van

²³⁴ Brief, Strafdossier Stijnen, AGK.

strafdossiers kwamen vragen naar voren in verband met de burgerlijke partijen en de geëiste schadevergoedingen die hier spijtig genoeg niet beantwoord kunnen worden. Hopelijk in de nabije toekomst wel. Het betreft volgende vragen:

- In welke mate is een eis tot schadevergoeding eigen aan de strafdossiers van “*Nieuwe Orde*”-bestuurders?
- Waarom gaat de Belgische Staat bij sommige “*Nieuwe Orde*”-bestuurders wel over tot een aanklacht en in sommige gevallen niet?
- Waarop baseren burgerlijke partijen zich bij het bepalen van de omvang van de geëiste som?
- Sommige burgerlijke partijen legden bewijsmateriaal neer bij de Krijgsraad om hun eis kracht bij te zetten, in welke mate had dit impact op het vonnis van de Krijgsraad en de toegekende schadevergoeding?
- Worden de eisen tot schadevergoeding van de Belgische Staat en andere burgerlijke partijen anders behandeld?
- Is de som van de schadevergoeding recht evenredig met de grootte van berokkende schade en/of met de mate waarin deze bewezen kan worden?
- Welke andere parameters beïnvloedden de toekenning van een schadevergoeding?

2.3.2 Beroep

Een deel van de onderzoekspersonen ging in beroep tegen de uitspraak van de Krijgsraad. In enkele gevallen ging de burgerlijke partij in beroep tegen de uitspraak, meestal omdat de toegekende schadevergoeding hen onvoldoende leek. De keuze om de beroepsprocedures bij de Krijgshoven niet te analyseren, is gemaakt omwille van twee redenen. Het was moeilijk om een analyse van strafdossiers te integreren in het algemene onderzoek. Van de 30 onderzochte dossiers is er immers slechts een kleine minderheid waarvan de zaak in beroep behandeld is. Het onderzoek focust op de juridische vertaaloefening die plaatsvond binnen het onderzoek en het proces. De beroepsprocedure volgt op dit onderzoek en het proces. Er gelden dus andere omstandigheden waarbinnen recht wordt gesproken en eventueel nog bijkomend onderzoek gevoerd wordt. Een analyse van enkele dossiers zou al een beeld kunnen schetsen van hoe een beroepsprocedure in elkaar zat, welke factoren een rol speelden, welke getuigen opnieuw aan bod kwamen en welke niet, hoe het arrest van het Krijgshof in verhouding stond tot het vonnis van de Krijgsraad. Het zijn vragen voor nieuw onderzoek. Vragen die beantwoord moeten worden als men de repressie in zijn volledigheid wil vatten. Dit zal vanuit een breed kader moeten gebeuren waarbij de berechting van de eerste tot de laatste stap, in beeld wordt gebracht. Iets wat dit onderzoek niet kon doen.

2.3.3 Vervroegde vrijlating

In tegenstelling tot de vorige twee onderwerpen is dit wel belicht in dit onderzoek, zij het erg beperkt en enkel in de context van de analyse van de casus van Van Pee. Omdat de focus vooral op het onderzoek en de rechtspraak lag, is dit aspect onderbelicht gebleven. Achteraf gezien is dat een tekortkoming van dit onderzoek. Hoe omgegaan wordt met de mogelijkheid van vervroegde vrijlating door de betichte, de verdediging, de Krijgsauditeur, de consultatieve commissie en lokale bevolking kan een duidelijke aanduiding zijn van de houding die zij aannamen tijdens de repressie. De kwestie van vervroegde vrijlating kwam in heel wat dossiers voor. Veel van de verklaringen ten ontlaste zijn verzameld om de aanvraag tot vervroegde vrijlating kracht bij te zetten. Brieven van familieleden, advocaten, de consultatieve commissie en anderen zitten in heel wat dossiers. Een onderzoek naar hoe de procedure van vervroegde vrijlating verliep kan nieuw licht werpen op de criteria die golden, om betichten voor hun proces al dan niet vrij te laten. Het bronmateriaal leent zich tot een dergelijk onderzoek. De meeste beslissingen van de consultatieve commissie werden gemotiveerd in een slotverklaring.

Betichting: lid V.N.V.

Betichte geeft toe lid te zijn geweest van V.N.V. Bekent eveneens vergaderingen bijgewoond te hebben. Staat evenwel niet terecht wegens propaganda voor deze beweging of de nieuwe orde. Heeft het Burgemeesterschap der gemeente aangenomen op verzoek van den Heer Arrondissementskommissaris van Leuven alsmede van den Heer Gouverneur der provincie. Alhoewel V.N.Ver heeft hij de Duitsche verordeningen inzake tewerkstelling fel gesaboteerd en menige jongeling van Duitschland thuis gehouden. Staat in zijne gemeente zeer goed aangeschreven-geniet er de achting van eenieder-en wordt er niet aanzien als de Duitschers gunstig gezind. Dorpspolitiek en persoonlijke wraak blijken niet afwezig in dit geval. Gezien menigvuldige getuigschriften in den bundel aanwezig ten gunste van betrokkene pleiten en gezien de ingewonnen inlichtingen.

De commissie is van oordeel dat zijne internering een einde mag nemen en stelt hem in vrijheid.

Bronmateriaal als het bovenstaande laat toe om de verschillende parameters te ontwaren waarop de commissie haar oordeel baseerde. Waarschijnlijk ging het vooral om de ernst van de aanklachten en de status van de betichte binnen de lokale gemeenschap. Celis, van wie het besluit tot invrijheidstelling hier boven wordt weergegeven, werd aangeklaagd voor politieke collaboratie en voor drie gevallen van verklikking die zonder grote gevolgen waren gebleven. In zijn dossier zat slechts één brief ten ontlaste

en 70 verklaringen ten laste. Dit en het ontbreken van een burgerlijke partij zou kunnen betekenen dat Celis geen burgers van de gemeente te zeer voor het hoofd gestoten had. Deze procedure staat niet los van de berechting in zijn geheel. Hoe de consultatieve commissie te werk ging is een parameter die onderzoekers kan toelaten om arrondissementen met elkaar te vergelijken of evoluties in de tijd te onderscheiden.

2.4 Selectiemethodes

Belangrijk bij het werken met strafdossiers en onderzoeksdossiers is de manier waarop men deze selecteert. Men kan op drie manieren te werk gaan bij de selectie van een onderzoeksgroep. Indien er sprake is van open toegang tot de strafdossiers, kan men een willekeurige steekproef maken van onderzoeksdossiers en strafdossiers. Binnen deze representatieve onderzoeksgroep kunnen vervolgens verhoren en bewijsmateriaal worden doorgenomen. Het is belangrijk om daarbij een onderscheid te maken tussen alles wat tijdens en alles wat na de bezetting door de betichte gezegd of geschreven is. In die verhoren zal men het perspectief na de bevrijding, na de volksrepressie horen. Elke getuige verhoord door politie, Rijkswacht, veldwachter, substituut of Krijgsauditeur was zich bewust van de maatschappelijke consensus over de collaboratie. Dit bemoeilijkt het onderzoek maar maakt het ook mogelijk om veranderingen in discours te onderzoeken. De verhoren van mensen uit de omgeving van de betichte zullen een helder zicht op de motivaties van betichten van collaboratie bemoeilijken, maar kunnen evengoed een aanduiding zijn van het waarheidsgehalte van de uitspraken van de betichte.

Ook als er geen open toegang is tot de strafdossiers is kwalitatief onderzoek mogelijk. De lijst die gebruikt werd om de namen van oorlogsburgemeesters te achterhalen was waarschijnlijk een onderdeel van een grotere lijst die zich nog ergens in de archieven moet bevinden. Deze lijst zou 1142 namen bevat hebben. Waarschijnlijk gaat het om het middenkader van de partij: schepenen, burgemeesters en lokale V.N.V.-leiders. Op basis van die lijst zou men een grootschalig onderzoek kunnen doen naar de motivaties en het gedrag van deze leden, die dicht bij de gewone bevolking stonden dan de echte partijtop. Een andere methode zal waarschijnlijk het dichtst in de buurt komen van een studie van de “*gewone*” collaborateur. Op basis van de eerder aangehaalde lijst kan men de strafdossiers van lokale V.N.V.-leiders binnen een bepaalde afgebakende geografische regio opvragen. Op basis van het onderzoek van oorlogsburgemeesters en schepenen binnen het gerechtsarrondissement Leuven blijkt dat binnen de context van deze dossiers namen van heel wat andere collaborateurs in de regio genoemd worden. Door de strafdossiers van lokale V.N.V.-leiders te bestuderen kan men een provisoire lijst opstellen van heel wat collaborateurs uit dezelfde regio, gaande van leden van het V.N.V., D.M.Z.B., Oostfronters tot leden van de corporaties, collaborerende hulporganisaties, enz. Een dergelijke selectie zou toelaten om de collaboratie binnen een lokale regio te onderzoeken, zowel wat betreft motieven, organisatie en maatschappelijke perceptie. Hetzelfde geldt voor de repressie en de bezetting in het algemeen.

2.5 Voorkeursmethode

Na dit onderzoek heb ik een mening gevormd over hoe onderzoek als hierboven gesuggereerd georganiseerd kan worden. Als sociaal wetenschapper is het aantrekkelijk om de selectie van casussen te doen door middel van een steekproef. Een steekproef wordt vaak beschouwd als de belangrijkste garantie voor representatieve selectie. In de context van de collaboratie is de keuze voor een steekproef volgens mij niet opportuun. Selecteren op basis van een steekproef levert een willekeurige verzameling van dossiers op die volledig los van elkaar staan. Vanuit wetenschappelijk perspectief biedt dit misschien wel voordelen, maar het geeft een vertekend beeld. Elk geval van collaboratie staat immers in verband met een bredere lokale context. Individuele dossiers losrukken uit hun lokale context van bezetting, collaboratie en repressie ontnemt het bewijsmateriaal en de verhoren een deel van hun betekenis. Elke streek is een microkosmos, met zijn eigen socio-economische, politieke en maatschappelijke kenmerken. Een collaborateur die regelmatig vergaderingen van het V.N.V. bijwoont in het Vlaams huis, kan in de ene gemeente een maatschappelijke paria zijn tijdens en/of na de bezetting, terwijl het bijwonen van dergelijke vergaderingen in een andere gemeente slechts gezien wordt als een af te keuren hobby maar niets afdoet aan de morele kwaliteiten van de persoon in kwestie. Collaboratie was niet alleen een nationaal fenomeen, maar misschien zelfs vooral een lokaal fenomeen, enkel te begrijpen binnen zijn lokale context.

Daarom geef ik de voorkeur aan een lokale of regionale selectie van collaboratiedossiers van V.N.V.-leden. Er kan dan inderdaad geen sprake zijn van nationale representativiteit. Een willekeurige selectie van dossiers betekent echter dat men steeds slechts fracties van vele gehelen bestudeert. Hetzelfde geldt als men enkel de dossiers van het middenkader van een collaborerende organisatie aanvraagt. Je verkrijgt enkel een beeld van de collaboratie van een bepaalde categorie van collaborateurs. Het topje van de ijsberg zegt je weinig of niets over wat onder het oppervlak ligt. Wie de collaboratie wil begrijpen, moet de collaboratie in haar geheel bestuderen. En dat is mogelijk. Microstudies bieden een oplossing. Niet één microstudie, maar meerdere microstudies die een gelijkaardige methode en vraagstelling gebruiken. De vergelijking van deze diepgaande microstudies zou kunnen leiden tot een diepgaand en genuanceerd beeld van de collaboratie met ruimte voor geografische diversiteit. Om dit te verwezenlijken is een open toegang tot strafdossiers zelfs niet noodzakelijk, al zou de aanvraagprocedure nog steeds tot praktische moeilijkheden leiden. Masterstudenten Geschiedenis zouden microstudies kunnen doen van bepaalde gemeentes of streken. Een eerste stap zou het opstellen zijn van een lijst van collaborateurs binnen de afgebakende regio. Men kan daarvoor vertrekken vanuit de lijst die dit onderzoek gebruikt heeft. Uit de dossiers van V.N.V.-arrondissementscommissarissen, burgemeesters en schepenen zullen al heel wat namen af te leiden zijn. Dan zijn er ook nog lokale bronnen zoals gemeentelijke archieven, de collecties van de lokale heemkundige kring, enz. Al deze bronnen kunnen ook bijdragen tot een genuanceerd beeld van de collaboratie in de regio alvorens men de studie van de collaboratiedossiers aanvat. Collaboratiedossiers

van zoveel mogelijk lokale collaborateurs. Vervolgens kunnen de belangrijkste academische hypotheses over bezetting, collaboratie en repressie afgetoetst worden op deze bronnen.

2.6 Beperkingen

Hierboven worden strafdossiers en onderzoeksdossiers beschreven als bronnen die historici nieuwe inzichten kunnen bezorgen omtrent oude thema's zoals bezetting, collaboratie en repressie. Dit schrijven pleit voor extensief gebruik van deze dossiers bij nieuw onderzoek maar is niet naïef wat betreft de intrinsieke tekortkomingen van juridische dossiers als historische bron. In dit onderzoek lag de focus op de vertaal oefening die Krijgsauditeur en Krijgsraad moesten maken van de werkelijke wereld naar de wettelijke wereld. Strafdossiers, die dit vertalingsproces weergeven, konden in dit geval dan ook als “*gewone*” bronnen gebruikt worden. Als men strafdossiers gebruikt voor onderzoek naar de bezetting en de collaboratie in het algemeen moet men rekening houden met het juridische perspectief dat de weergave van de realiteit in de strafdossiers in grote mate beïnvloedt. Men doet immers onderzoek naar de achterliggende historische realiteit, niet naar de juridische perceptie ervan. Deze dossiers zijn in de eerste plaats juridische documenten, opgesteld voor juridische doeleinden. Dat juridische perspectief heeft een grote impact gehad op de manier waarop bewijsmateriaal verzameld werd en getuigen en verdachten ondervraagd werden.

Een voorbeeld daarvan zijn verhoren. In het eerste deel is dit reeds uitvoerig aan bod gekomen. Het is in de verhoren en de uiteenzetting der feiten dat het duidelijk wordt dat de onderzoekers met een heel specifieke blik naar het verleden kijken. Een verhoor lijkt een monoloog te zijn van de ondervraagde, in realiteit wordt zijn betoog gestructureerd door de vragen van de veldwachter, politieagent of Krijgsauditeur die hem ondervraagt. Dit heeft als gevolg dat de verhoren vooral informatie bevatten over mogelijke verklikkingen, het gedrag van de betichte, het al dan niet dragen van een uniform. Hetzelfde geldt voor de uiteenzetting der feiten:

“Timmermans maakte geen deel uit van de gemeenteraad noch van het schepencollege en hij nam also de plaats in van den vroegere burgemeester die door de Duitschers afgezet werd. Betichte bekent van het begin van 1942 twee of drie vergaderingen van het V.N.V. bijgewoond te hebben in het Toeristenhuis te Tienen alwaar Boogaerts het woord nam. Regelmatig alle weken ging hij in zijn dorp naar vergaderingen bij van Crayveld leider van het V.N.V. en De Vlag te Oplinter”²³⁵

Wat vertelt dit fragment over bezetting en collaboratie in Oplinter en omstreken? Dat er regelmatig vergaderingen waren van het V.N.V. in Tienen en Oplinter, en dat de oorlogsburgemeester in Oplinter

²³⁵ Uiteenzetting der Feiten, *Timmermans Strafdossier*. AGK

waarschijnlijk geen deel uitmaakte van de vooroorlogse lokale politieke elite. De documenten in de dossiers die door overheidspersoneel zijn opgemaakt bevatten steeds slechts splinters van de historische realiteit. Toch zou men door het lezen van een grote hoeveelheid dossiers een beeld bij elkaar kunnen puzzelen van die historische realiteit, nooit volledig en waarschijnlijk nooit volledig representatief, maar wel een aanwijzing. Zelfs ondanks een dergelijke pluralistische aanpak, blijft het echter problematisch voor historici om met deze juridische bronnen te werken. Het ontbrak mij aan een juridische achtergrond om deze bronnen te analyseren met een volledige kennis van zaken. Toekomstig onderzoek zou op zoek moeten gaan naar methodes om dossiers te analyseren die meer rekening houden met het juridische karakter van de bronnen. Een zoektocht naar dergelijke methodes om dit onderzoek te gebruiken heeft geen werkbare methode opgeleverd. Meer kennis over de juridische methodes kan een onderzoeker helpen in zijn onderzoek. Nu voelt het soms aan alsof men in een andere wereld probeert door te dringen.

Een andere zwakte van de strafdossiers als historische bron is het onevenwicht in de manier waarop ze naar bezetting en collaboratie kijkt. Niet enkel door de focus op de feiten die corresponderen met de aanklacht tegen de betichte. Binnen de dossiers gaat het om het uitzonderlijke. De dagelijkse realiteit is enkel fragmentarisch aanwezig. Uitzonderlijke voorvallen zoals een neergestort vliegtuig, aanslagen door het verzet, *razzia's*, begrafenissen krijgen veel meer aandacht. Natuurlijk vormen deze voorvallen mee de realiteit van bezetting en collaboratie maar deze enkele uitzonderlijke gebeurtenissen overschaduwden al het andere. Die focus op het uitzonderlijke heeft nog een ander gevolg: de hoeveelheid informatie die een dossier bevat kan geweldig variëren. Zelfs in een onderzoeksgroep van oorlogsburgemeesters en -schepenen zijn er grote verschillen in de omvang van dossiers. Sommige dossiers bevatten dus veel minder informatie dan anderen. Neem bijvoorbeeld deze uiteenzetting der feiten in het dossier van Isidoor De Meyer, oorlogsburgemeester van Werchter.

“De Meyer Petrus Isidoor, licentiaat in Financiële Wetenschappen geboren te Werchter den 12 oktober 1906, wonende te Werchter Varenstraat 56. Is op 06/12/1941 door toedoen van het V.N.V. burgemeester der gemeente benoemd geweest. Hij verklaart lid geweest te zijn van het V.N.V. om de plaats van burgemeester te bekomen en heeft regelmatig zijn bijdragen en lidgeld aan deze anti-nationale beweging betaald. Betichte is een intellectueel”²³⁶

Dit is de volledige uiteenzetting der feiten. Ze telt 65 woorden. Sommige uiteenzettingen bevatten meer dan 800 woorden. Deze bevatten dan ook veel meer informatie. Dat de verschillen nu al in een dergelijke mate variëren doet enkel vermoeden dat bij minder prominente lokale figuren de dossiers veel minder informatie zullen verschaffen. Dit als een gevolg van de logische focus van het gerecht op

²³⁶ ONTBREKENDE VOETNOOT

het uitzonderlijke. Vanuit een juridisch standpunt is dit volledig te verantwoorden, voor historici betekent dit dat het beeld dat men krijgt van de studie van dossiers per definitie vervormd is. Een andere factor die dit beeld kan vervormen is dat van regionale variatie. Het lijkt er steeds meer op dat regio's en soms zelfs gemeenten op lokaal niveau een microkosmos vormden die gedeeltelijk op zichzelf stond. Het is gevaarlijk om dossiers te beschouwen buiten hun context, in een kwalitatief onderzoek zal dit als gevolg hebben dat de historicus slechts een fractie bestudeert van het geheel. Men moet met andere woorden aandacht hebben voor de grote diversiteit aan dossiers, zowel wat inhoud als context betreft.

2.7 Besluit

Juridische bronnen zoals strafdossiers en onderzoeksdossiers hebben een historische meerwaarde. Dat was de uitgangspositie van dit onderzoek. De mogelijkheden die deze dossiers historici bieden voor verder onderzoek zijn opmerkelijk. Het is moeilijk om op basis van een in omvang beperkte studie een juiste inschatting te doen van de mogelijkheden van deze bronnen. De studie van deze bronnen heeft in de loop van het onderzoek heel wat ideeën voor verder onderzoek doen opborrelen. Sommige daarvan zijn waarschijnlijk verre van origineel en andere zijn dan weer totaal onrealistisch. De hierboven geschetste ideeën zijn echter vooral bedoeld om toekomstige onderzoekers te inspireren en duidelijk te maken dat er nog hiaten zijn in onze kennis van het oorlogsverleden. Het lijkt soms alsof de academische geschiedschrijving ondertussen alle grote vraagstukken over collaboratie en repressie opgelost heeft. Wie onderzoek doet naar bezetting, collaboratie en repressie zal altijd op dezelfde standaardwerken stoten, die decennia na publicatie nog altijd het academische debat domineren. Werken zoals *“Greep naar de macht”*, *“Onverwerkt Verleden”* en *“Oorlogsburgemeesters”* staan ook in deze thesis centraal. Hoezeer men ook zoekt naar andere invalshoeken, historici zullen vroeg of laat opnieuw bij de academische consensus uitkomen die deze werken gevestigd hebben en waar nieuwe onderzoekers als Aline Sax en Koen Aerts op verder gewerkt hebben. Het is tijd voor een nieuwe invalshoek: een studie van bezetting, collaboratie en repressie van onderuit: een sociale geschiedenis. Een eerste poging daartoe was de studie naar motivaties van collaborateurs door Aline Sax op basis van strafdossiers. Haar doctoraatsthesis maakte ook duidelijk dat conclusies die men jarenlang als voldongen waarheden beschouwde, door een nieuwe invalshoek opnieuw in vraag gesteld kunnen worden en dat kritisch onderzoek een nieuwe boost kan krijgen. De elite van de collaboratie is bestudeerd in partijgeschiedenissen, bibliografieën en studies van lokaal bestuur. De geschiedenis van de *“gewone collaborateur”* is grotendeels beperkt tot lokale geschiedenissen die zelden ingaan op de manier waarop collaborateurs zich verhouden tot de maatschappij. De repressie is op kwantitatief vlak geanalyseerd maar mist een kwalitatieve analyse die verdergaat dan casusanalyses. Zowel de collaboratie als de repressie waren sociale realiteiten. Bij het lezen van deze gerechtelijke dossiers valt op dat ze doordrongen zijn van sociale interacties tussen collaborateurs onderling, collaborateurs en de bevolking en collaborateurs en het verzet. Onder het evenementiële schuilt een geheel van

mentaliteiten en denkwijzen die onder andere kunnen verklaren waarom de collaboratie, door Koen Aerts bestempeld als het Belgische monster van Loch Ness²³⁷, nog altijd leidt tot grote politieke en maatschappelijke debatten. Het waarom van de collaboratie en hoe met die vraag omgegaan werd tijdens de repressie is nog niet achterhaald. Bestaande theses zijn gebaseerd op bronnen die vooral aandacht schenken aan de elite van de collaboratie, niet aan het voetvolk. De collaboratiedossiers lenen zich tot dergelijk onderzoek. Het potentieel van deze bronnen is groot.

Wat de bezetting betreft werd eerder in dit hoofdstuk gepleit voor een microgeschiedenis van de bezetting op basis van collaboratiedossiers. Hetzelfde geldt voor nieuw onderzoek naar de collaboratie en de repressie. Historisch onderzoek op basis van strafdossiers en onderzoeksdossiers is mogelijk en zelfs wenselijk. Maar men moet enkele dingen in het achterhoofd houden. Het belangrijkste daarvan is dit: een straf dossier is slechts een stukje van een veel grotere puzzel. Zonder de andere stukjes, zonder te zien waar dat ene stukje past in het geheel kan men onmogelijk dat ene stukje begrijpen. Onderzoek met straf dossier moet gebeuren binnen een lokale context en met de attitude van een verwoed puzzelaar. Deze bekijkt elk individueel stukje en plaatst het vervolgens binnen het grotere geheel. De informatie die naar voren komt uit de dossiers over de historische realiteit is steeds fragmentarisch. De betekenis van die informatie is miniem als ze geïsoleerd blijft, ze vertelt pas echt iets als ze wordt ingepast binnen een grotere politieke en sociale context. Vandaar het pleidooi voor een lokale selectie van collaboratiedossiers om in combinatie met andere bronnen een microgeschiedenis van bezetting, collaboratie en repressie te schrijven. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een historicus een dergelijk onderzoek alleen zou kunnen verwezenlijken. Dat is onwaarschijnlijk en evenmin wenselijk. Een dergelijk onderzoek moet door een collectief van historici gevoerd worden, het is de enige manier om op de laatste vraagstukken omtrent de collaboratie en de repressie een antwoord te formuleren. Een van de grootste moeilijkheden in dit soort kwalitatief onderzoek is dat van de interpretatie. Een individuele historicus is enkel en alleen op zijn eigen inzichten aangewezen. Een collectief onderzoek zal vermijden dat historici met een bepaalde theoretische achtergrond het bronmateriaal op eenzijdige wijze interpreteren. De zwakheden van de ene onderzoeker worden in dit geval dan opgevangen door de sterkte van een andere. Buiten deze kwalitatieve besommeringen is er ook simpelweg een praktisch aspect. Wil een microgeschiedenis meer zijn dan een interessante denkoefening, dan moet men dezelfde methodes toepassen op meerdere lokale casussen. Enkel een vergelijking van kwalitatieve microgeschiedenissen kan een representatieve sociale geschiedenis van de collaboratie en de repressie mogelijk maken. Een dergelijke studie zal een antwoord kunnen bieden op vragen over de motivaties van collaborateurs, hun verhouding met de lokale maatschappij tijdens en na de bezetting, hoe hun interacties met de bezetter die verhouding beïnvloedde en vele andere.

²³⁷ AERTS, K. "Schenk klare wijn over de collaboratie" In: *DE STANDAARD*, Ma.20 okt 2014, Pagina 38

Algemeen besluit

Deze thesis vatte aan met een inleiding die de nadruk legde op de kloof tussen de mentaliteit van de historicus en die van de juridische sector. Die kloof leidde tot twee probleemstellingen die voortkwamen uit het “*conflict*” tussen deze twee verschillende mentaliteiten. De collaboratiedossiers, die de schriftelijke neerslag zijn van de berechting van collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog zouden volgens velen kunnen dienen als belangrijke bronnen voor de studie van de collaboratie en de bezetting. Deze dossiers zijn echter opgesteld in functie van juridische procedures. De vraag is dus in welke mate het juridische karakter van deze bronnen beïnvloedt wat men eruit kan leren over de collaboratie en de repressie? Dit onderzoek poogde hierop een antwoord te formuleren door middel van een dubbele probleemstelling. Een deel van het onderzoek zou proberen te achterhalen welke factoren het zwaarste doorwogen bij het onderzoek. Een ander deel verkende de mogelijkheden van de strafdossiers als historische bronnen. Het onderzoek leerde dat, wil men deze bronnen echt begrijpen, men met een overweldigende hoeveelheid aan factoren moet rekening houden. Daarom werd er zoveel aandacht besteed aan de context van de collaboratie, de repressie het V.N.V., de structuur en de inhoud van de bronnen. Het begrip van deze fenomenen is noodzakelijk om een collaboratiedossier te begrijpen. Er ontbreekt nog een theoretische analyse van het wettelijke kader maar daar heb ik de juridische achtergrond niet voor. Uit de analyse van de eerste probleemstelling bleek eveneens dat er te weinig aandacht besteed werd aan de manier waarop de gangbare interpretatie van het wettelijke kader vorm kreeg. Sommige delen leken misschien overbodig maar alles stond in dienst van een zo compleet mogelijk begrip van de context van de strafdossiers. In deze thesis stond dus niet één bepaalde probleemstelling centraal maar wel de collaboratiedossiers als bron. Om de collaboratiedossiers van oorlogsburgemeesters en -schepenen van het V.N.V. te kunnen begrijpen, was logischerwijze ook een literatuuroverzicht nodig van de studies omtrent dit onderwerp. Er werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om de inzichten uit de collaboratiedossiers te toetsen aan de inzichten van Nico Wouters. De studie van de dossiers kon weinig nieuwe inzichten aanbrengen op de hypotheses van Wouters over het gedrag van oorlogsburgemeesters van het V.N.V. tijdens de bezetting. Het bleek wel dat sommige van zijn conclusies genuanceerd moeten worden omdat het erop lijkt dat hij zich vooral baseerde op bronnen van eerder zware gevallen. Verder onderzoek moet uitwijzen of hier iets van aan is. Zijn conclusies op het vlak van de naoorlogse berechting van oorlogsburgemeester waren volledig toepasbaar op de hier onderzochte dossiers.

In deel IV volgden uiteindelijk de antwoorden op de probleemstellingen. De collaboratiedossiers waarmee gewerkt werd, werden geselecteerd op basis van een lijst met oorlogsburgemeesters en -schepenen van het V.N.V. Een erg specifieke onderzoeksgroep. Dit betekent dat deze dossiers nooit als representatief beschouwd kunnen worden voor een groter geheel. De conclusies die hier getrokken werden zijn dan ook eerder suggesties die verder uitgewerkt moeten. De hoop is wel dat deze thesis

aanzet tot nieuwe onderzoeksinitiatieven die van de collaboratiedossiers gebruik durven maken als historische bron.

In hoofdstuk 1 van deel IV werd een hypothese geformuleerd die benadrukte dat het onderzoek naar repressie een bijna uitsluitende juridische aangelegenheid was. De gangbare interpretatie van het wettelijke kader bepaalde wat wel en niet werd opgenomen in de collaboratiedossiers. Deze hypothese doet heel wat vraagtekens rijzen bij het besluit van het vorige hoofdstuk. Dat benadrukte vooral de voordelen van een studie van de collaboratie en de bezetting op basis van collaboratiedossiers. Wie kijkt naar de bezetting door de bril van de collaboratiedossiers ziet niet de werkelijkheid van zij die de bezetting zelf doormaakten. Ze zien een bepaalde juridische interpretatie van de bezetting die nooit echt bestaan heeft voor de personen die in België leefden tijdens de bezetting. De impact van het juridische karakter van de bronnen heeft dus een grote impact op wat eruit geleerd kan worden. Is onderzoek op basis van deze bronnen naar de collaboratie en de repressie af te raden?

Op basis van dit onderzoek is het antwoord nee. Deze bronnen zijn echter te belangrijk voor het verdere onderzoek naar de collaboratie om niet te gebruiken. De voordelen, die hierboven uitgebreid beschreven werden, wegen op tegen de nadelen. Desondanks is die interpretatie waardevol. De juridische collaboratiedossiers kunnen gebruikt worden als bronnen voor wetenschappelijk historisch onderzoek, maar enkel als men zich volledig bewust is van de gevolgen van de ontstaanscontext van de bron. Dit betekent dat men juridische expertise nodig zal hebben om dat juridische interpretatiekader van de overheidsrepressie te doorgronden. Pas als men de juridische dynamieken achter de overheidsrepressie volledig begrijpt, worden collaboratiedossiers een betrouwbare historische bron. Op basis van dit onderzoek lijkt het de moeite waard, maar daar zullen toekomstige historici over moeten beslissen.

Lijst van tabellen

Tabel 1 Kenmerken accommodatie en collaboratie uit de literatuur	41
Tabel 2: Tijdstip vonnis en strafmaat controlegroep	68
Tabel 3: Tijdstip vonnis en strafmaat onderzoeksgroep.....	69
Tabel 4: Tijdstip van besluit tot rangschikking en buiten vervolgingstelling.....	70
Tabel 5: Gevallen van voorwaardelijke invrijheidstelling	70
Tabel 6: Categorie A: Aanklachten	119
Tabel 7: Categorie B: Aanklachten.....	120
Tabel 8: Categorie A: Veroordelingen en strafmaat.	126
Tabel 9: Categorie B: Veroordelingen en strafmaat.	127
Tabel 10: Categorie A Omvang maatschappelijke verklaringen ten laste	133
Tabel 11: Categorie B: Omvang maatschappelijke verklaringen ten laste.....	135

Bibliografie

Onuitgegeven Primaire bronnen

Uit het Algemeen Rijksarchief (ARA), Brussel. Depot Cuvelier

Archieven van het Auditoraat-Generaal van de Krijgsmacht: Individuele strafdossiers

Ampe Jérôme, veroordeeld bij arrest van 20.6.1946 van het Krijgshof te Gent (376/46);

Behiels Lucien, veroordeeld bij arrest van 18.1.1946 van het Krijgshof te Brussel (1688/B/46);

Brughmans Alfons, veroordeeld bij vonnis van 07.02.1947 van de Krijgsraad te Leuven (94/47);

Celis Jules, veroordeeld bij vonnis van 21.02.1947 van de Krijgsraad te Leuven (116/47);

Craessaerts Joseph, veroordeeld bij arrest van 20.05.1948 van het Krijgshof te Leuven (1786/B/46);

Cool Joseph, veroordeeld bij vonnis van 24.7.1947 van de Krijgsraad te Gent (2599/47);

De Meyer Petrus, veroordeeld bij vonnis van 20.11.1945 van de Krijgsraad te Leuven (578/45);

Dhondt Camille, veroordeeld bij vonnis van 18.12.1945 van de Krijgsraad te Gent (5955/45);

Meurrens Jacobus Eduardus, veroordeeld bij vonnis van 23.01.1947 van de Krijgsraad te Leuven (48/47);

Michiels Alfons, veroordeeld bij vonnis van 21.02.1947 van de Krijgsraad te Leuven (699 B 46);

Morren Hubert, veroordeeld bij vonnis van 21.02.1947 van de Krijgsraad te Leuven (113/47)

Roeykens Ludovicus, veroordeeld bij vonnis van 8.10.1946 van de Krijgsraad te Leuven (1733/B/46);

Ronsmans Clement, veroordeeld bij arrest van 16.3.1946 van het Krijgshof te Brussel (584 V 45);

Timmermans René, veroordeeld bij vonnis van 12.02.1946 van de Krijgsraad te Leuven (106/46);

Van Brusselen Bernardus, veroordeeld bij vonnis van 07.01.1947 van de Krijgsraad te Leuven (6/47)

Van Der Kinderen Jozef, veroordeeld bij vonnis van 3.1.1946 van de Krijgsraad te Antwerpen (35/46);

Van der Hallen Alfred, veroordeeld bij vonnis van 19.10.1945 van de Krijgsraad te Mechelen (2565/45);

Van Langendonck Leon, veroordeeld bij arrest van 16.7.1947 van het Krijgshof te Brussel (512/B/47);

Van Hoorde Eduard, veroordeeld bij arrest van 14.6.1947 van het Krijgshof te Gent (405/47);

Van Pee Alphonsius, veroordeeld bij vonnis van 17.10.1946 van de Krijgsraad te Leuven (1890/B/46);

Vermeylen Jozef, veroordeeld bij vonnis van 16.1.1947. van de Krijgsraad te Leuven (25Jé 47);

Verschraegen Hubert, veroordeeld bij vonnis van 11.6.1947 van de Krijgsraad te Gent (2101/47);

Verstraeten Léon, veroordeeld bij vonnis van 23.6.1947 van de Krijgsraad te Gent (2273/47)

Willemyns Theodoor, veroordeeld bij arrest van 6.6.1947 van het Krijgshof te Antwerpen (119/A/47)

Archieven van het Auditoraat-Generaal van de Krijgsmacht: Individuele onderzoeksdossiers

Bergen Joseph, dossier door de Krijgsauditeur te Turnhout op 7.6.1946 afgesloten met een beslissing tot buiten vervolgingstelling (480/44);

Blockx Petrus, dossier zonder gevolg gerangschikt door de Krijgsauditeur te Turnhout op 5.6.1945 (1310/44);

Franssen Frans, dossier zonder gevolg gerangschikt door de Krijgsauditeur te Turnhout op 7.10.1946 (301/44);

Uit het Algemeen Rijksarchief (ARA), Beveren

Archieven van het Auditoraat-Generaal van de Krijgsmacht: Individuele onderzoeksdossiers

Neckebroeck Urbanis, dossier zonder gevolg gerangschikt door de Krijgsauditeur te Leuven op 23.05.1946 (45/3772);

Noppen Constant, dossier door de Krijgsauditeur te Leuven op 14.01.1947 afgesloten met een beslissing tot buitenvervolginstelling (45/3797)

Mantels Alphonse Julien, dossier door de Krijgsauditeur te Leuven op 6.8.1946 zonder gevolg gerangschikt (39/1)

Uit het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV N), Antwerpen
ADV N Archief Bruno De Wever. D16206.

Naslagwerken

De Wever, Bruno, Gaston Durnez, and Reginald De Schryver. *Nieuwe Encyclopedie Van De Vlaamse Beweging*. Tiel: Lannoo, 1998. Pp. 898-899

Scripties

Aerts, Koen *"persona Non Grata": Genadeverlening Bij Ter Dood Veroordeelden Tijdens De Repressie Na De Tweede Wereldoorlog (1944-1950)*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2005, pp. 12. (promotor: prof. Dr. B. De Wever)

Lambert, Suzanne. *Kinderen Van De Collaboratie: Ervaringen En Getuigenissen Van Nakomelingen Van Collaborateurs In De Tweede Wereldoorlog*. Gent onuitgegeven masterthesis. Universiteit Gent, 2009. (promotor: prof. dr. B. De Wever)

Grevers, Hellen. *Enkel alleen in dit geval. Onderzoek naar de brieven à décharge die werden geschreven ten behoeve van de vrijlating van politieke delinquenten na de Tweede Wereldoorlog in Nederland*. Utrecht. onuitgegeven Masterthesis, 2008, 65 p. (promotor: I. de Haan)

Van Daele, Lutgarde. *De Vlaamse Wacht, Juni 1941 - September 1944.: Bijdrage Tot De Geschiedenis Van De Militaire Collaboratie*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Rijksuniversiteit Gent, 1985. (promotor: prof. Dr. H. Balthazar)

Wille, Olivier. *Van Fabriekswacht Tot Flakbrigade : Christiaan Turksin En Zijn Paramilitaire Formaties*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Rijksuniversiteit Gent, 1989. (promotor: prof. Dr. H. Balthazar)

Literatuur

Aerts, Koen. "De Bestrafing Van De Collaboratie Na De Tweede Wereldoorlog: Beeldvorming En Onderzoek. In: " *bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis = cahiers d'histoire du temps présent* 21 (2009): 55–92.

Aerts, Koen. "Repressie Zonder Maat of Einde? De Juridische Reïntegratie Van Collaborateurs" In *De Belgische Staat Na De Tweede Wereldoorlog*. Gent: Academia press, 2014.

Aerts, Koen. "Van Een Onverwerkt Tot Een Onvermoed Verleden: De Historiografie over De Bestrafing Van De Collaboratie Na De Tweede Wereldoorlog". In: *Bulletin d'information de l'association*

Belge d'histoire contemporaine = mededelingenblad van de Belgische vereniging voor nieuwste geschiedenis.” 30.3 (2008):pp. 21-24.

Conway, Martin. *Collaboration In Belgium : Léon Degrelle and the Rexist Movement 1940-1944*. New Haven (Conn.): Yale university press, 1993.

Derine, Raymond. *Repressie zonder maat of einde. Terugblik op de collaboratie, repressie en amnestiestrijd*. Leuven, Davidsfonds, 1978. Pp. 18

Deneckere, Gita, et al. *Een Geschiedenis Van België*. Gent: Academia Press, 2014.

De Wever, Bruno. Catholicism and Fascism in Belgium. in: *Clerical Fascism in Interwar Europe*. London, UK: Routledge, 2008. Pp. 131-156

De Wever, Bruno. “Collaboratie En Repressie: De Feiten.” *Voorwaarts Maar Niet Vergeten. Acta Van De Studiedag Op 9 Juni 2001 in Het Vlaams Parlement over Collaboratie & Repressie*. Ed. Frans-Jos Verdoodt. Gent: Academia Press, 2001. Pp.25–40.

De Wever, Bruno. Collaboratie in “*België tijdens de Tweede Wereldoorlog*”. Pp. 173-204.

De Wever, Bruno & Dries Timmermans, *De Fabriekswacht. Vlamingen In De Lufwaffe*. 2007.

De Wever, Bruno. *Greep Naar De Macht : Vlaams-nationalisme En Nieuwe Orde: Het Vnv 1933-1945*. Tielt: Lannoo , 1994.

De Wever, Bruno. *Oostfronters: Vlamingen In Het Vlaams Legioen En De Waffen Ss*. Tielt: Lannoo, 1984.

De Wilde, Maurice. “De kollaboratie,” in: *België in de Tweede Wereldoorlog*, (1985), 5, pp. 56-57.

Gerard, Emmanuel. “De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd. 1918-1939,” in: *Nieuwe geschiedenis van België 1905-1950*, (2006), pp. 980-81.

Gilissen ,J. “Étude statistique sur la répression de l’incivisme”, in: *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1951.

Horvat, Stanislas. Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken in 1944-1949. In: ‘ *Dossier Repressie engerechtelijke archieven: problemen en perspectieven*’ Berichtenblad SOMA, nr.38, Lente 2005.

Huyse, Luc & Dhondt, Steven. *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1945-1952*, Leuven, Kritak, 1991.

Luyten, Dirk. *Burgers Boven Elke Verdenking? Vervolging Van Economische Collaboratie In België Na De Tweede Wereldoorlog*. Brussel: VUB press, 1996. Pp. 261.

Luyten, Dirk. “De vervolging van de economische collaboratie”, in: *Het gewicht van het oorlogsverleden*. (2003). Pp. 75-104

Marcq, René. “Collaboration under Enemy Occupation” In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1946, Vol. 247 pp. 69-72

Martin, Jonathan. Historians at the gate: Accommodating expert historical testimony in federal courts. In: *New York University Law Review*.. Vol. 78, 4. (Oktober 2003).Pp. 1518-1549

Reynebeau, Marc. *Een Geschiedenis Van België*. 4e dr., 5e dr., 6e dr. Tielt: Lannoo, 2004.

Saerens, Lieven. *De Jodenjagers Van De Vlaamse Ss : Gewone Vlamingen?*. Tielt: Lannoo, 2008.

Sax, Aline. *Voor Vlaanderen, Volk En Führer : De Motivatie En Het Wereldbeeld Van Vlaamse Collaborateurs Tijdens De Tweede Wereldoorlog*. 3e dr. Antwerpen: Manteau/Prometheus, 2012.

Seberechts, Frank. *Ieder zijn zwarte. Verzet collaboratie en repressie*, Leuven, Davidsfonds, 1994, pp. 37

Schrijvers, Peter. *De Toekomst : Het Oorlogsweekblad Van Het Limburgse VNV : 1941-1944*. Hasselt: Schrijvers, 1987. Pp. 65

Stein, Joshua, Historians Before the Bench: Friends of the Court, Foes of Originalism In: *Yale Journal of Law & the Humanities* (April 29, 2013).Pp. 25

Struye, Paul. *L'évolution Du Sentiment Public En Belgique Sous L'occupation Allemande*. Bruxelles: Lumière, 1945. Pp. 18.

Van den Wijngaert, Mark, et al. *België Tijdens De Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2004. Pp. 178

Witte, Els, Jan Craeybeckx, and Alain Meynen. *Politieke Geschiedenis Van België : Van 1830 Tot Heden*. 6de herz. uitg. Brussel ; Antwerpen: VUB-Press ; Standaard, 1997. Pp. 227.

Wouters, Nico. *De Führerstaat : Overheid En Collaboratie In België (1940-1944)*. Tielt: Lannoo, 2006.

Wouters, Nico. “New Order and Good Government: Municipal Administration in Belgium, 1938-1946” In *Contemporary European History*, 2004, Vol. 13, No. 4, pp 389-407

Wouters, Nico. *Oorlogsburgemeesters (1940-1945) : Lokaal Bestuur En Nieuwe Orde In België, Nederland En Noord-frankrijk*. 2004.

Krantenartikels

AERTS, K. “Schenk klare wijn over de collaboratie” In: *DE STANDAARD*, Ma.20 okt 2014, Pagina 38

De Wever, Bruno, Pieter Lagrou, Xavier Rousseau, et al. “Oorlogstrauma’s Achter Slot En Grendel.” *DE STANDAARD* 2013 : 38–39.

Seys, Maurits. “Wat willen de Joden met onze kinderen?”. *DE VOORUIT* 1943: 1. Print

Van Acker. “Bij de uitvaart den “grondwettelijke” partijen”. *HET LAATSTE NIEUWS*, 1940: 1. Print

“Geleide Arbeid, “Weg met de Parasieten”. *DE VOORUIT* 1942: 1. Print.

Online

“*The role of the courts*”. In: http://www.cscja-acjcs.ca/role_of_courts-en.asp?l=4. Geraadpleegd op 28/03/2015.

Collaboratie in: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Collaboratie>, geraadpleegd op 30/01/2015